

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

SZOMBATHELYI SÁNDOR

GÖDÖLLŐ

2025

MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM

**A Homokhátság integrált, fenntartható
vidékfejlesztési stratégiáit megalapozó térbeli
vizsgálatok**

Szombathelyi Sándor

Gödöllő

2025

A doktori iskola

megnevezése: MATE Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola

tudományága: regionális tudományok

vezetője: Prof. Dr. Bujdosó Zoltán PhD.

egyetemi tanár

MATE, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet

Témavezető: Prof. Dr. Káposzta József CSc.

egyetemi tanár

MATE, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet

Vidék- és Területfejlesztési Tanszék

.....

Az iskolavezető jóváhagyása

.....

A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

Jelölések, rövidítések jegyzéke	5
1. Bevezetés	7
1.1 A kutatás hipotézisei.....	10
1.2 Célkitűzések.....	11
2. Irodalmi áttekintés	13
2.1 Vidék definiálása	13
2.2 A vidék térbeli lehatárolása	25
2.3 Az Európai Unió vidékpolitikája	30
2.4 Vidékgazdaság.....	39
2.5 A vidékgazdaság átstrukturálódása	49
2.5.1 A vidékgazdaság változásának hazai aspektusa	56
2.5.2 A Kecskeméti zártkertek átalakulása	62
2.5.3 Településtípusok más szerzők esetében.....	64
3. Anyag és módszer	65
3.1 A vizsgált térség	65
3.2 A felhasznált mutatók bemutatása	66
3.3 Faktoranalízis	70
3.4 Klaszteranalízis.....	72
3.5 Homokhátság	73
3.6 Tanyák	81
4. Eredmények és összefüggéseik elemzése	87
4.1 A Homokhátság településeinek fejlettségbeli állapota a vizsgálat kezdetén és végén... 87	
4.2 Faktorelemzés eredménye	94
4.3 Négy klaszterszámos vizsgálat eredménye.....	96
4.4 Három klaszterszámos vizsgálat eredménye	107
4.5 Hipotézisvizsgálat.....	115
5 Következtetések és javaslatok	119
5.1 Válaszadás a kutatói kérdésekre	119
5.2 Vidékfejlesztési Program javaslat a 4 településtípusra.....	122
5.2.1 Szatellit települések fejlesztése	123
5.2.2 Periféria települések fejlesztése	124
5.2.3 Felzárkózó települések fejlesztése	130
5.2.4 Vonzerejüket veszítő települések fejlesztése	131

5.3	Vidékfejlesztési Program javaslat a 3 településtípusra.....	131
6	Új tudományos eredmények.....	133
7	Összefoglalás.....	135
8	Summary.....	140
9	Mellékletek.....	145
	M1 melléklet: Irodalomjegyzék	145
	M2 melléklet: A változók faktorsúlyai.....	159
	M3 melléklet: A négy klaszterszámos elemzés eredményei	160
	M4 melléklet: A négy klaszterszámos elemzés településlistái.....	164
	M5 melléklet: A három klaszterszámos elemzés eredményei	166
	M6 melléklet: A három klaszterszámos elemzés településlistái	170
	M7 melléklet: Elemzés-módszertani szempontból szelektált adatok.....	173
	M8 melléklet: A Homokhátság 1990. és 2022. évi településeinek fejlettségét megalapozó mutatók értékei.....	174

JELÖLÉSEK, RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ATM	Automated Teller Machine
AVOP	Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program
ÁFA	Általános Forgalmi Adó
COREPER I., II.	Permanent Representatives Committee
COVID19	Coronavirus disease 2019
CSOK	Családi Otthontermelési Kedvezmény
DUTÉP	Duna- Tisza közí Építőipari Vállalat
EGK	Európai Gazdasági Közösség
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szövetsége
EMGA	Európai Mezőgazdasági Garancia Alap
EMOGA	Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap
EMVA	Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap
ERFA	Európai Regionális Fejlesztési Alap
ESZA	Európai Szociális Alap
EU	Európai Unió
EUR	Euró pénznem
EUMSZ	Európai Unió működéséről szóló szerződés
EUROSTAT	Európai Bizottság Statisztikai Főigazgatósága
FADN	Tesztüzemi Információs Rendszer
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
FSDN	Gazdaságfenntarthatósági Információ Rendszer
GDP	Gross Domestic Product
GPS	Global Positioning System
GSC	General Secretariat of the Council
IIER	Integrált Igazgatás és Ellenőrzési Rendszer
KAP	Közös Agrárpolitika
KAP ST	Közös Agrárpolitika Stratégiai Terv
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
LAU	Local Administrative Units
LEADER	Liaison Entre Actions pour le Development de'Economie Rurale
MATE	Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NÉBIH	Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal
NFT	Nemzeti Fejlesztési Terv
NUTS	A statisztikai célú területi egységek közös nomenklatúrája
NVT	Nemzeti Vidékfejlesztési Terv
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OMMK	Oktatási Minőségfejlesztési és Módszertani Központ
OTFK	Országos Településhálózat- fejlesztési Konceptió
RRF	Recovery and Resilience Facility
SAPARD	Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development
SCA	Special Committee on Agriculture
SPSS	Statistical Package for Social Sciencies
SZJA	Személyi Jövedelemadó
TÁP	Tagállami Álláspont
USA	United States of America
TEIR	Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer
ÚMFT	Új Magyarország Fejlesztési Terv
ÚMVP	Új Magyarország Vidékfejlesztési Program
VP	Vidékfejlesztési Program
ZKI	Zöldségtermesztési Kutató Intézet Zrt.

1. BEVEZETÉS

A globalizálódás térnyerése okán több olyan folyamat indult meg és jelenség mutatkozott meg a társadalmi (pl.: kulturális irányzatok elfogadásának terjedése), ökológiai (pl.: klímaváltozás) és gazdasági (pl.: nemzetközi vállalatok megjelenése a kisebb településeken) térben, amelyek a korábban sziklaszilárdnak gondolt hagyományokat, beidegződéseket, rutinszerű eseményeket, folyamatokat megváltoztatták. Fontos megjegyezni, hogy a globalizáció folyamata a gazdasági folyamatok mellett a „szellemi- tudati- civilizációs” (Bálint et al., 2009) szinten is érvényesül. Ennek egyik bizonyítéka, hogy az anyagiak váltak elsődlegessé, a véleményformálásban pedig az internet és a televízió kapott meghatározó szerepet, melyek csak ritkán vállalkoznak az értékközvetítésre (Kapronczai, 2015). Ezen folyamatok a helyi vidékgazdaságot kívülről érik, vagyis beágyazottságuk nincs a lokális térben. Ez pedig azt eredményezi, hogy a lokális tér elemeinek kell alkalmazkodniuk, nem pedig fordítva, ami a helyi értékek elnyomását, azok a megszűnését idézhetik elő. A globalizáció folyamatainak hatásai a különböző vidéki településeken különböző eredménnyel érvényesülnek, ugyanis a vidék sokszínűségéből kiindulva minden település – és így vidékgazdaság - más és más. Ez pedig Káposzta (2020) szerint leginkább annak köszönhető, hogy az adott vidékgazdaságban, amely a folyamatosan formálódó nemzeti vagy nemzetközi gazdasághoz kötődik, a globalizáció vagy a lokalizáció hatása érvényesül-e jobban. Egy kedvező elhelyezkedésű és számos erőforrással rendelkező település alkalmazkodóképessége jóval erősebb, mint annak, amelyik erőforrásokban szűkölködő, pláne ha periférián helyezkedik el. Utóbbi települések csoportja esetében szokott előfordulni az a jelenség, hogy mivel a közúthálózat minősége folyamatosan javul máshol kezdenek el dolgozni az emberek, vagyis ingázni kezdenek. Az ingázás bevállalásának mögöttes indoka a magasabb életszínvonal elérésének a vágya, mely sokszor a magánélet és az egészség rovására történik. A kedvezőtlen folyamatot tovább erősíti a médiában látható mesterkélt életetekbe történő betekintés. Az ingázást a településről történő elköltözés követi, mely miatt a település további hanyatlása valósul meg.

A globalizálódás mellett a másik fontos, minden vidéki és nem vidéki települést – a vizsgált régiót pedig főképp – érintő hatás a klímaváltozás, melynek hatásait már nem tudjuk megszüntetni, így alkalmazkodnunk kell hozzájuk. Ilyen hatás az elsivatagosodás, mely a Homokhátságot kiváltképp érinti. Ugyan az elsivatagosodás nem csak a klímaváltozás számlájára írható, mivel az utóbbi évtizedekben az emberi tevékenység által a mocsarak, a lápok vizét, és a belvizet leeresztő csatornahálózatok épültek, melyek még inkább a térség szárazodását segítették elő. Míg korábban a felszíni vizek és a kiegyenlített csapadék támogatásával is lehetett mezőgazdasági termelést folytatni, addig mára a felszín alatti vizek kizsákmányolásával próbálnak a gazdák életben maradni az egyre kiegyenlítetlenebb csapadék eloszlása mellett. A vízutánpótlás csökkenő tendenciája okán a felszín alatti rétegvizek egyre mélyebben fekvő rétegekbe húzódnak, melyeket egyre költségesebb kitermeli. Az öntözési költségek emelkedését viszont egyre kevesebb gazdálkodó tudja kifizetni, így a tevékenységét fel kell adnia, ami után a

térségbe kevésbé beágyazódott iparban kényszerül elhelyezkedni, amely könnyen magával hozhatja az ingázást.

A globalizáció negatív hatásai általában véve viszont nem generálják a települések azonnali, gyors elnéptelenedését és a települések megszűnését. A legtöbb esetben a település csak hosszú évek, évtizedek alatt veszíti csak el vonzerejét, lakosságmegtartó erejét, melyek visszafordítására így az idő tényező fogyatkozó ütemben, de rendelkezésre áll. Az így kialakuló kevésbé fejlett településekből lesznek a perifériák. Ezeknek a településeknek a kialakulása viszont a legtöbb esetben a vidéki területeken történik, amely még inkább ráerősít arra, hogy a vidéki területek még inkább kitettebbek a negatív, globalizációból fakadó, extern hatásoknak (Turnock, 1996). A területi különbségeket leginkább a természeti, a gazdasági, valamint a humán erőforrásokban bekövetkező változások okozzák (Káposzta et al., 2019). Tehát a vidéki települések fejlesztését minden körülmények között a helyi erőforrásokra alapozott integrált vidékfejlesztés módszereivel kell megtenni. A vidék fejlesztése viszont a legnagyobb jóindulat ellenére sem történhet úgy, hogy minden egyes települést külön-külön vizsgáljon meg a mindenkori kormányzat, hanem a megfelelő mutatók szerint egy településtípuszálást szükséges meglátásom szerint elvégezni. Ez egyrészt alaposabbá teszi a vidék fejlesztését, figyelembe veszi a településeken végbe menő folyamatokat, a települések adottságait, másrészt az erőforrások (pl.: adminisztráció) optimálisabb beosztását is eredményezi a szakpolitikában. A települések kategorizálása ahhoz is segítséget nyújt, hogy a nagyszámú vidéki településen végbe menő folyamatokat, jelenségeket alaposabban megérthessük és egyszerre több hasonló problémával küzdő településnek tudjunk megoldást ajánlani.

Vizsgálódásaim irányát Hoggart (1990) is megerősíti, aki a vidéki területek sokszínűségének problémáját vetette fel, valamint azt, hogy a vidéken működő folyamatok nem különböznek a városokban lemenő folyamatoktól. Ezekre a problémákra Hoggart megoldási javaslatot is megfogalmazott, amely szerint a kutatóknak a vidéken túli társadalmi folyamatokra és struktúrákra kell, hogy fókuszáljanak. Jómagam ezt még a gazdasági szegmenssel egészítettem ki, mivel a természeti környezetre vonatkozóan számos problémába futottam, melyeket az Anyag és módszer fejezetben fejtek ki.

Monografikus megfigyelésemben az alábbi kérdésekre keresem a választ;

- **K1: Milyen gazdasági, társadalmi tényezőkkel, összefüggésekkel magyarázható a Homokhátságon a községek és a városok között fennálló fejlettségbeli különbség?**

Több tanulmány is alátámasztja, hogy a városok helyzeti energiájának nagysága meghaladja a községekét. Ez is az oka annak, hogy többen a vidék meghatározását a város – vidék kapcsolatra építették. A *városnak van vidéke* definíció szerint, a város alárendeltje a vidék, amely szemlélet mára sokat finomodott, mivel a vidéki térségek is tudnak olyan termékeket és szolgáltatásokat nyújtani a városnak, amelyek ott nem találhatók meg. Ettől függetlenül a különbségek megmaradtak, csak az idő múlásával folyamatosan változnak. Első kutatói

kérdésemben így arra keresem a választ, hogy ezek a különbségek miben nyilvánulnak meg a két településtípus között a Homokhátságon.

- **K2: Felfedezhető-e szignifikáns kapcsolat a települések fejlődése és a településekre érkező Európai Unió támogatások nagysága között?**

Az Európai Unió támogatások fő célja a fejlesztések pénzügyi támogatása, amelyeknek segítségével a települések élhetőbbé válnak, a gazdasági szereplők hatékonyabbakká válhatnak, és a társadalmi szereplők előrébb léphetnek a céljaik megvalósítása terén. Ezeken felül a támogatások másik célja a különbségek csökkentése a térségek között, a hátrányos régiók pozitív nivellálása a fejlett térségekhez. A támogatások hasznosultsága nehezen monitorozható, mivel több olyan fejlesztési projekt is van, amely olyan tevékenységet támogat, amely nem számszerűsíthető, sőt hatása csak közvetetten érzékelhető.

A Homokhátságra 2004 és 2023. január 31. között érkezett több mint 1.400 milliárd forintnak megfelelő támogatás hatalmas összeg, amelynek ugyan kézzel fogható jelei vannak, de az kérdésként merül fel, hogy ez a hatalmas támogatás mennyiben befolyásolta a települések fejlődését. Ha csak 50%-os támogatási intenzitással is számolok, akkor is legalább 3.000 milliárd forintnak megfelelő fejlesztés valósult meg az elemzett térségben, amelynek a hátrányosabb települések gazdasági, társadalmi, és természeti környezeti pozitív nivellálását kellett támogatnia. Vajon a településekre érkező támogatások befolyásolták a települések fejlődését? Amely település sok támogatást kapott, az jobban fejlődött? Kedvezőbbé vált a vidékgazdaságának három pillére?

- **K3: Miképpen befolyásolja napjainkban a települések fejlődését a térbeli elhelyezkedésük?**

A települések kialakulására és fejlődésére a történelem során meghatározó befolyással bírt az elhelyezkedése. Település kialakulhatott egymástól eltérő tájak találkozásánál, vizek partjain, vagy közlekedési útvonalak csomópontjaiban. A XXI. századi technológiai forradalom, a telekommunikáció, az internet egyre könnyebb és olcsóbb elérése, a szállítmányozás olcsóbbá válása, a közlekedési utak javulása, a modernebb közlekedési eszközök korában, amikor a távolságok könnyebben legyőzhetőek az elhelyezkedés továbbra is jelentősen befolyásolja a települések fejlődését?

- **K4: Figyelembe véve a Homokhátság gazdasági, és társadalmi állapotát, milyen irányú lehet a településeinek a jövőképe?**

A jövő fürkészése minden esetben nehéz, annak kiszámíthatatlansága okán, ráadásul, ahogy egyre nagyobb időtávot kívánunk vizsgálni, a bizonytalansági faktor egyre inkább növekszik. A Homokhátság gazdasága és társadalma minden bizonnyal nem egységes, viszont mégis szükséges azt megvizsgálni, hogy a jelenlegi lezajló folyamatok ismeretében a Homokhátságnak milyen jövője lehet. Mik azok a lehetőségek, melyekkel élni tud, valamint mik azok a kockázatok, melyek leselkednek rá. A felmerülő kockázatokat miképpen tudja

kezelní a Homokhátság? Milyen területen szükséges külső beavatkozás és milyenen tud egymaga is megbirkózni a kihívásokkal?

1.1 A kutatás hipotézisei

- **H1: A Homokhátság településeinek tagoltsága miatt nem kezelhetőek egységesen a települések stratégiai fejlesztései.**

A vizsgált terület, vagyis a Homokhátság lehatárolhatósága okán ugyan egységes, de mégis több részre bontható. Erre legjobb példa Erdei Futóhomok (1957) tanulmánya, aki ugyan a Duna-Tisza közét osztotta fel több részre, de az átfedés a Homokhátsággal igen nagymértékű. Ilyen térség volt a Bácska, a Duna-mellék, valamint a Kiskunság, stb. Munkájából kiderül, hogy a különbség sokszor kézzel fogható; különbözőek a gazdálkodási módok, az etnikumok összetétele és azok arányai, az építkezési módok, valamint az életmódi sajátosságok. Ez ma sincs másképpen a több mint fél évszázad elteltét követően sem. A differenciálódás okán viszont nem lehet egységesen kezelni a településeket, a térségeket, mivel különböző adottságok okán, a bennük végbe menő folyamatok is mások. Emiatt másképpen kell fejleszteni egy határmenti települést és megint másképpen egy Szeged melletti szatellit települést.

- **H2: A Homokhátság településszerkezete tovább ritkul, mivel a centrumtérsegek (például Kecskemét) gravitációs zónája egyre inkább erősödő vonzást generál.**

A török hódoltság idejében tapasztalt sanyargatás a mai napig érezteti hatásait a régió településszerkezetében. Ezt az azóta többször megváltozott népesedési folyamatok sem változtatták meg számottevően. A legnagyobb változás az 1950-es években kezdődő és az 1980-as évekig tartó tanyasi életmódot felszámoló politika volt, amikor a tanyákon élőket zárt településekre költözésre kényszeríteti. Ezekben az évtizedekben több település is létrejött, melyeknek egy jelentős részének életképessége mára megkérdőjelezhetővé vált (pl.: Bácsszőlős). Persze vannak pozitív példák is, mint Csemő, de ebből van kevesebb. Az 1980-as években és főleg a rendszerváltozás időszakában megszűnő munkahelyek a lakosság fiatal, képzett részét elvándorlásra kényszerítette a legközelebbi városba. Ez viszont ma sincs másképpen, az immáron lassan négy évtizede tapasztalható folyamat rányomja bélyegét a települések lélekszámára. Ugyan a helyzet nem olyan tragikus, mint az ország aprófalvas térségeiben, ahol települések szűnnek meg, de az utóbbi évtizedekben egyre inkább gyorsuló klímaváltozás negatív hatásai még inkább a városok, a centrumtérsegek felé terelik a települések jövőjét biztosító fiatal generációt.

- **H3: A településtípiizáláson alapuló integrált vidékfejlesztés a gazdasági, társadalmi szereplők együttműködésén keresztül fenntartható fejlesztést generál a Homokhátságon.**

Az eddigi magyar vidékfejlesztési gyakorlat nem eredményezett olyan átütő sikert, mint amennyi pénz került elköltésre a vidék élhetőbbé tételére. Egyetemi jegyzetek, könyvek, az oktatás szól

arról, hogy a vidéket komplexen, integráltan, fenntarthatóan szükséges fejleszteni. Ehhez viszont olyan programra van szükség, amely minden területet egyszerre kezel és az érintetteket is bevonja. A komplex, integrált, és fenntartható vidékfejlesztés viszont csak akkor valósítható meg, ha ismerjük a településeket. Ebben segít a településtipizálás, amely átláthatóbbá teszi a támogatási rendszert, hatékonyabb beavatkozásokat támogat és a vidéken élők valódi problémáit kezeli. A helyi gazdasági és társadalmi szereplőket érdekeltté kell tenni a szavahihető és érdemi tevékenységet végző fejlesztési programok tervezésében és megvalósításában. Ez így egyszerre komplex, integrált és fenntartható.

- **H4: A homokhátsági települések esetében a gazdasági- és a társadalmi mutatók fejlettségének összefüggései szignifikáns kapcsolatot mutatnak.**

A második hipotézisben felvázolt folyamatok kényszerpályára állították a településeket, vagyis amely település gazdasági szempontból hanyatlik, az a társadalmi aspektusból is erodálódik. Ennek legfőbb oka az, hogy a megélhetést biztosító gazdasági szereplők szolgálnak bevételi forrásokat a helyi lakosság számára. Márpedig ha ez nincs, abban az esetben elindul a fiatalabb, képzetesebb lakosság elvándorlása. Feltételezésem szerint ezt az összefüggést a vizsgálatom is alá fogja támasztani.

1.2 Célkitűzések

Kutatásom célja egy olyan településtipizáláson alapuló, integrált, komplex, és fenntartható vidékfejlesztési stratégiai modell alkotása, ami a LEADER programhoz hasonlóan támogatni fogja a vidékfejlesztés alapelveit és hatékonyan képviseli a felzárkózás tényezőinek integrálódását. A kutatásom alapján elkészített településtipizálás biztosítani fogja a mindenkorai vidékfejlesztési adminisztráció számára a programtervezet nagyobb fokú átláthatóságát, így pedig hatékonyabb menedzselését. A javaslatként megfogalmazásra kerülő fejlesztési modell hozzájárul a Homokhátság települései közötti egyenlőtlenség csökkentéséhez, valamint a térség ellenálló képességét (reziliencia képességét) is növelni képes.

Dolgozatomban a vidékgazdaságot településszinten értelmeztem. Ennek oka pedig az, hogy a vidék geográfiai alapjai nem a térségek, hanem a települések, pedig a vidékgazdaság térségi szintű is lehet, amelyben viszont már több település is tartozhat. Utóbbi megközelítés alkalmazása jelen vizsgálataimban nem indokolt, aminek kettő indoka is van;

- Egyrészt a települési szintű vizsgálat jobban támogatja a Homokhátság részletekbe menő megismerését.
- Másrészt a vizsgálati terület nagysága és tagoltsága nem indokolja a nagyobb területi részegységekben gondolkodást. A 117 településből álló lehatárolás még kezelhető, főleg egy olyan kevésbé tagolt területen, mint a Homokhátság, hiszen felszínét nem szabdalják hegyek, völgyek, folyók, így gazdasága, társadalma és természeti környezete alapvetően egységes.

A települések adottságaira épített vidékfejlesztési modell új aspektusa a területnek, mivel ezzel nem pontszerű beavatkozások kerülnek meghatározásra, hanem a komplex szemlélet mentén beavatkozás csomagot kínálok a hasonló települések számára.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az irodalmi áttekintés fejezetben a vidék, az Európai Unió vidékpolitikája, a vidékgazdaság, valamint a vidékgazdaság átstrukturálódása témakörök áttekintése a célom, nem pedig egy új meghatározásra történő kísérlet.

2.1 Vidék definiálása

A vidék meghatározásának szakirodalmi áttekintése előtt mindenképpen tisztázni szükséges a szó értelmezését, valamint az eredetét.

Sem az angol „country side”, sem a francia „rural” kifejezés nem egyezik meg jelentésértelmében a magyar vidéki területtel. Ennek oka a korábban is említett sokszínűség, mely fennáll belföldön és külföldön egyaránt, valamint a hazai vidéki területek fejlődéstörténete. A francia, valamint az angol kifejezés is a városokon kívüli területeket jelenti, amely értelmezés megjelent a magyar vidékkutatásokban is (Glatz, 2005). „A rural a latin rus szóból ered, amely ritkán lakott helyet vagy nyitott helyet jelent. Feltételezésem szerint ez is lehet az indoka annak, hogy a vidék meghatározásakor szinte minden alkalommal megjelenik az alacsony népsűrűség. A ruralitás (rurality) egy kulturális minta, vagyis egy adott helyen és időben megfigyelhető, a falvakra jellemző térbeli és társadalmi tulajdonságok elvont összege (Kovács, 2012).”

A szó köznyelvi értelmezése tekintetében mind a Magyar Értelmező Kéziszótár, mind a Magyar Szókincstár, valamint a Szinonimaszótár is elsősorban földrajzi területet ért alatta. A szótárak szerint a vidék szót értelmezhetjük egyszerre önálló területként, valamint valaminek a körzeteként, övezetként. Az Értelmező Kéziszótár ki is emeli, hogy az ország egész területe vidéknek tekintendő, kivétel ez alól a főváros.

A fogalom szakmai tudományos értelmezése tekintetében fontos leszögezni, hogy minden érdekelt és érintett által elfogadott egységes meghatározása nem létezik sem hazai, sem nemzetközi téren, ami miatt félreértések nélkül nem is tudunk a vidékről beszélni. Ebből kifolyólag mérőszámot sem tudunk létrehozni, mely objektíven megadná, hogy mely terület számít vidéknek, melyik nem, továbbá a terület vidékiességének fokát sem tudjuk definiálni. Az érdekelt felek az egyes tudományterületek (pl.: szociológia, regionális tudományok, stb.), a közigazgatás, a jogszabályalkotók és a fejlesztés politikák. Az érintettek többek között a helyben lakók, a helyi gazdasági szereplők, továbbá a turisták. A témában tett irodalmi áttekintést követően meglátásom szerint Park és Cloke (1985) kijelentése a mai napig is érvényes, amely szerint a vidék fogalmának problematikája az alábbi okokra vezethető vissza:

- Köszönhetően a vidékkel szembeni folyamatosan változó társadalmi magatartásnak és a társadalmi, gazdasági és technológiai fejlődés szoros vidékkel való kapcsolatának, a vidék egyik legfontosabb jellemzője a változás.

- Mivel a vidék és a vidékiség több oldalról is megközelíthető, így eltérő meghatározások is születnek. Nem ugyanazt „látja” a közgazdász, mint a szociológus vagy éppen a vidékfejlesztő.
- A vidéki jelleg térben is változik, ami miatt a definícióknak figyelembe kell venni a térbeli különbözőségeket. A vidék nem csak kontinensen belül lehet különböző, hanem akár országon belül is.

Az utolsó pontban tett kijelentést G. Fekete Éva (2013) is megerősítette: „...a vidéket magába foglaló tér, annak elemei is időben és térben változnak, a településrendszer elemei és a közöttük lévő viszonyrendszer is területenként eltérő, az urbanizáció során folyamatosan átalakuló képet mutat...”. Sőt, G. Fekete ezek szerint beemelte az időben változó vidék elemeit, mely még inkább bonyolítja, nehezíti a vidék meghatározását. Rechnitzer (2010) szerint ezek a különbségek több forrásból is származhatnak; a földrajzi helyzet, a természeti környezet, a településszerkezet milyensége, a nagycentrumoktól való távolság, a gazdaság szerkezete, a társadalmi, és a közösségi állapot, valamint a politikai nézőpont.

Fehér Alajos 1998-ban úgy látta, hogy a vidék definiálásának problémájának nehézségei az alábbiakkal is kiegészül:

- „A vidék és vidéki-jelleg; a vidéki település; a vidéki terület; a vidékfejlesztési célterületek; és még sok más – országonként is másként használt – fogalom forog és keveredik a szakirodalomban és a gyakorlatban egyaránt.
- A definíciók nagyobb részében keveredik az általános megfogalmazás igénye, s az a törekvés, hogy a különböző szakma- specifikus, politikai, stb. igények nagy részének egyaránt eleget tegyenek, s a területek konkrét lehatárolását alárendeljék a rendelkezésre álló adatbázisoknak.
- Felfogásbeli különbség van az uralkodó európai és észak-amerikai irányzatok megközelítési módszereiben. Az előbbieket a vidéki települések és területek oldaláról közelítve törekednek a vidék meghatározására.”

Ezek mellett kiemeli Fehér (1998), hogy a vidék adekvát módon történő meghatározását kétségesnek tartja, hiszen az „általános, inkább csak verbálisan megközelíthető fogalom.” Továbbá, „a tudományos általánosításra és egységesítésre törekvés ellentmondásba kerülhet a különböző erősséggel artikulált gazdasági és politikai érdekekkel.”

„A vidék, a vidéki térség fogalmának meghatározása nem csupán technikai vagy módszertani kérdés, hanem alapvetően ezen múlik a vidékpolitika egész rendszere, céljai, módszerei stb. (Szakál, 1999).”

Ray D. Bollman (2001) A kanadai vidék és kisvárosok című művében megjegyzi, hogy az egységes definíció hiányának az is a következménye, hogy az eltérő meghatározások eltérő vidékinek titulálható népességet is generálnak, ha pedig a népesség száma meg is egyezik, akkor a vidéken élő lakosság szerkezete fog eltérni egymástól.

Az egységes vidékfogalom létrehozása, mint látható akadályokba ütközik, de egyetértve Kulcsárral (2017) elhamarkodottnak tartom jómagam is Font (1999, 2001) azon állításait, amelyek szerint nem érdemes a vidék definíciójával foglalkozni, valamint „a vidéket nem kell definiálni, pontosan tudjuk, hogy mit jelent ez a szó”. Fonttal hasonló véleményen van Mills (1999), aki szerint a vidék definiálása megakadályozza a társadalmi és a gazdasági folyamatok megértését, miközben a magyarázó definícióként kevés tartalommal rendelkezik. Káposzta és Horváth (2019) ezzel kapcsolatban még megjegyzi, hogy a vidék erős differenciáltsága okán az egységes vidék definíció kialakítását fenntartásokkal szükséges kezelnünk.

A vidékiség meghatározására tett törekvéseket Cloke és Park (1985) három csoportba sorolta:

- A vidék az, ami nem város. (Ez a negatív megközelítés.)
- A vidék fontosabb jegyei és elemei szerinti meghatározás. Ilyen elem az alacsony népsűrűség, a társadalmi, gazdasági, földhasználati és térbeli komplexitás, a sajátos településszerkezet, az extenzív földhasználat. (Ez a pozitív megközelítés.)
- A harmadik csoport szerint az a vidék, amelyről a falusi lakosság és a látogatók azt gondolják. (Ez az érzékelésen alapuló megközelítés.)

Az utóbbi megközelítés viszont Cloke (1985) szerint is a gyakorlatban nehezen megfogható és módszertani problémákat okozna.

Kulcsár (2017) megjegyzi, hogy a komplex mutatókkal történő vidék meghatározás jelentős veszéllyel is járhat. Ennek oka pedig az, hogy a vidék meghatározásakor a fejletlen térségeket mondjuk ki vidéknek, amely nem igaz. Ugyan vannak vidéki térségek, amelyek a térségek átlagához viszonyítva valóban fejletlenebbek, de egyenlőségjelet rakni a fejletlen és a vidéki térségek közé nem lehet. Tagai és szerzőtársai (2018) is megjegyzi, hogy például Csehországban a szegénység, a társadalmi kirekesztettség, valamint a munkanélküliség nem csak a vidékre jellemző. Sőt, éppen ellenkezőleg, inkább azokra az urbánus területekre, ahol korábban a nehézipar adta a gazdaság jelentős részét. Kulcsár (2017) továbbá kiemeli, hogy a minőségi mutatók kapcsán is számos akadályba ütközünk, mivel vannak, amelyek csak a háztartások szintjén jelennek meg, térségi szinten nem. Továbbá nehéz a minőségi jegyeket operacionalizálni, amely elengedhetetlen a vidéki térségek meghatározásához.

A vidék egységes meghatározásának tehát számos problémája van, amelyek közül a két legjelentősebb a vidék sokszínűsége, valamint a vidék folyamatos változása. Ennek ellenére számos szerző tett kísérletet a definiálásra, melyek segítenek megérteni és átlátni a probléma komplexitását.

Cloke (1985) vidék meghatározása szerint a vidéki területeken a földhasználatban meghatározó a mezőgazdasági, az erdészeti és az extenzív célú hasznosítás, illetve a kihasználatlan földterületek nagy aránya. Ezek mellett kiemelte az épületek, az épített környezet szorosabb kapcsolatát a tájjal, továbbá azt a közös identitását a lakosságnak, miszerint a természeti környezetet tiszteli, ahhoz kötődik és alkalmazkodik. Ezen meghatározás viszont mára vitathatóvá vált és maga a

szerző is elismeri, hogy a definíciója csak a vidéki terek egy részére érvényes, mégis a vidék meghatározása kapcsán még a mai napig is a köztudatban van (Kovács et al., 2015).

Az Európai Bizottság 1988-ban megjelentette a *The future of rural society* című jelentését, amelyben kiemeli, hogy a vidék, a vidéki térség nem csak a földrajzi értelemben vett tér, hanem annál jóval több; a városokon kívül lévő rendkívül összetett gazdasági és társadalmi élet, a tevékenységek széles skáláját felölelve (European Commission, 1988). Ezt a gondolatviszont támogatja alá több magyar szerző is, akik szerint a vidéki terület nem egyezik meg a vidékkel. Ennek oka, hogy a vidéki terület akkor válik vidékké, amikor ahhoz kapcsolódnak azok a személyek, közösségek, akik élettel töltik meg az érintett területeket, ami által megjelennek és működnek az intézmények, épületek és építmények emelkednek ki a földből, gazdasági szereplők működnek. Továbbá a vidéki társadalom teremti meg és tartja fenn a gazdaságot és a kultúrát, amely mint erőforrás képes működni a vidéken (Magda et al., 2010; Pupus, 2015).

Az 1990-es években egyre nagyobb teret nyertek a fejlesztéspolitikai szempontból születő vidék meghatározások, ezért egyre inkább nőtt az igény az egységes vidék definíció megalkotására. Ugyanis a támogatások minél hatékonyabb felhasználása okán szükséges és alapkritérium azon térség pontos és egzakt meghatározása, lehatárolása, amely a fejlesztéspolitika célterülete. Ezen folyamatnak köszönhető, hogy az Európa Tanács elfogadta a Vidéki Térségek Európai Chartáját, amely szerint „A vidéki térség kifejezetten olyan szárazföldet, belső vagy tengerparti területet jelent, amely a kisvárosokat és falvakat is magába foglalja, gazdaságilag, szociálisan egységes egészet alkot és összehasonlítva a városi térségekkel:

- számottevően alacsonyabb a lakosság, a gazdasági tevékenységek, a szociális és kulturális struktúrák koncentrációja,
- a terület nagyobb részét mezőgazdasági, erdőgazdasági, természetvédelmi és kikapcsolódási célokra használják (Kis, 2011).” (Council of Europe, 1996; Kovács et al., 2015)

1997-ben a Földművelésügyi Minisztérium és megpróbált egy fogalmat kreálni, mely szerint a vidék „az a terület, ahol a mezőgazdasági tevékenység, a zöldfelület (erdő, természetes táj) és az aprófalvas településszerkezet dominál, alacsony beépítettség és népsűrűség jellemző (Agrárprogram, 1997).” Ez meglátásom szerint erősen elnagyolt meghatározás, hiszen inkább a közhiedelemben keringő vidékről szóló elképzeléseket, ideákat írták le, mintsem konkrét módszer szerint közelítették volna meg a témát.

A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény 2§ b) világosan ám, de elég elnagyoltan adja meg, hogy az ország azon területe, amely nem a főváros, az mind a vidék.

A Váti NKft.-ben készült Magyarország vidékfejlesztési programja koncepció (1997) szerint a „rurális térség: az a térség, ahol jelentős a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, illetve az aránya a foglalkoztatotti szerkezetben, illetve magas a községekben és a kisvárosokban élők.”

A SAPARD vidék definiálása vonatkozásában Kovács Imre nyújt áttekintést, mely szerint „az első, rövidebb SAPARD koncepció még megpróbálta a rurális összetettséget a vidék

meghatározásában érzékeltetni, a hosszabb, végső SAPARD terv már megkerüli a definíciós csapdát: az agrár- és területfejlesztési érdekcsoportok várható ellenkezése miatt nem tesz markáns kísérletet a vidékfogalom tisztázására (Kovách, 2012).” Így jutott el odáig a program, hogy a vidéket a mezőgazdasági célú területhasznosítással és az alacsony népsűrűséggel jellemezte, amellyel „vegyíti az EU célterület meghatározását és a hazai lobbicsoportok érdekeinek megfelelő képzeteket (Kovách, 2012).” Ez a meghatározás pedig igencsak idejét múlt és jelentősen leegyszerűsített. A SAPARD-AVOP-NVT kormányzati oldalán elérhető SAPARD terv szerint 7 célja van a programnak, melyek közül 1 foglalkozik a vidéki területek népességmegtartó képességének erősítésével, vagyis a helyi közösségek fejlesztésével. A többi 6 pedig mind a mezőgazdasággal, az élelmiszeriparral és a foglalkoztatottság megőrzésével, növelésével kapcsolatban fogalmaz meg különböző célokat. (FVM, 2006)

Kovács Teréz 1998-ban egy vitaindító cikket írt, melyben öt feltételt javasolt a vidék definiálására. A cikk célja az volt, hogy a kollégákat arra ösztönözze, hogy egy egységes vidékdefiníciót alkossanak. Az általa megfogalmazott feltételek az alábbiak voltak:

1. „Az aktív keresőknek legalább 20%-a mezőgazdaságban dolgozott 1990-ben.
2. Ezer lakosra legalább 120 őstermelő jut.
3. A lakosságnak legalább a fele 120 fő/km² népsűrűség alatti településen lakik.
4. A népsűrűség kisebb, mint 80 fő/km².
5. 1996-ban az 1960-as lakosságszámnak legfeljebb csak 92%-a él a térségben.

Azok a térségek, amelyek ezen öt feltétel közül legalább négynek megfelelnek, vidéki térségnek számítanak (Kovács, 1998).”

Ugyanebben a cikkben Kovács (1998) leszögezi, hogy amiatt, mert a vidéket „mindenki sajátosan értelmezi”, azt sem lehet tudni, hogy a vidéken mennyien élnek, az országnak mekkora része a vidék. Így értelmezésem szerint kvázi nem tudjuk, hogy például Kecskemét vidéki településnek számít-e avagy sem. Azt sem tudhatjuk pontosan, hogy Budapest vagy éppen a Bugactól északnyugati irányba lévő Bugacpusztaháza vidéken fekszik-e? A definíciós kísérletek alapján, illetve a saját tapasztalataink, elképzeléseink, tudásunk alapján ugyan besoroljuk ezen településeket az általunk vélt helyükre, - vagyis Bugacpusztaháza vidéki míg, Budapest nem vidéki település – de ez egzaktnak nem megalapozott az ismertetett probléma okán.

Romány Pál a Kovács Teréz által kezdeményezett vitára válaszul írt publikációjában leírta; vidéke a városoknak van, amelyik valamilyen szolgáltatást nyújtanak a vidéküknek, és amelyek befogadják a vidéken előállított javakat. „Azaz: a vidéknek városa van, ahol meghatározott igényeket kielégíthet, szellemi és anyagi ”árucserét” folytathat. És a városnak pedig vidéke (térsége) van, ahol ismerik, ahol otthonos.” (Romány, 1998) Ezt követően kifejti Romány, hogy ebben a kontextusban ugyan helyes az 1996. évi XXI. törvény, viszont hozzá is teszi, hogy az ország nem Budapestből és annak vidékéből áll. Budapestnek is van – lehet – vidéke, de az nem az egész ország, hanem a körülötte, gyűrűszerűen fekvő térségből állhat. A nagyvárostól távolabb fekvő kisvárost és a vidékét elválasztani már csak azért sem lehet, mivel a város

nélkülözhetetlen szolgáltatásokat nyújt a vidéknek, valamint a vidék olyan termékeket nyújt a város számára, melyek nélkül a város funkciói nem működhetnének (Rechnitzer, 2010). Tehát a város és a vidék kapcsolata dichotomikus, vagyis „olyan összetartozó térszerkezeti kettősség, melyben a város és vidéke mindenkor kölcsönösen feltételezte egymást (Molnár, 2008).” Ezzel Romány (1998) is egyetértett, amikor az alábbi kijelentést tette: „... a vidék fontossága a jellegében, az összetartozásában van. Azaz: város és vidéke. Meg abban, hogy ez utóbbi semmivel nem pótolható!”

Romány (1998) szerint a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma, aránya nem lehet a vidék definiálásakor tényező, hiszen vannak iparosodottabb vidéki települések. Így jogosan merül fel a kérdés, hogy akkor azok a települések nem vidéki települések? Ezzel kapcsolatban szembe tűnőnek tartom, hogy Romány nem a mezőgazdasági célú földhasználat arányát kérdőjelezte meg, hiszen abból a perspektívából is zsákutcába juthatnánk, hiszen hova sorolnánk azon településeket, amelyek például az Észak- középhegységben fekszenek (pl.: Répáshuta) és körbe veszi őket védett, erdőgazdálkodással nem érintett erdők. Rigg (2009) ezek mellett megjegyzi, hogy az embereket ráadásul nem lehet egy kategóriába sorolni, tehát nem lehet csak vidéki, vagy csak mezőgazdász az ember, mivel a munkájuk, az életük sokszor átlépi ezeknek a kategóriáknak a határait. Például a vidéki emberek a városba járnak termékeket és szolgáltatásokat vásárolni, valamint a mezőgazdaság határait pedig az ipar irányában léphetik át.

Dorgai az 1998-as vidékről szóló vitában több, megítélésem szerint ma sem megválaszolt kérdéseket vetett fel, melyek az alábbiak:

- A vidék fogalmát milyen mutatórendszerrel határozzuk meg? Egyáltalán kellenek-e?
- Fontos-e egyáltalán, hogy a vidék definiálása rövid és közérthető legyen?
- Foglalkozni kell-e „a mezőgazdasági vidékfejlesztés térségei” definiálásával?
- El szabad-e azt fogadni, hogy a politika másképpen értelmezze a vidék fogalmát, mint a köznyelv vagy az agrárközgazdászok?

Az 1998-as „vidékvitában” megfigyelhető, hogy a különböző szakterületeken működő kutatók, a saját szempontjaik, szakterületeik szerint alkottak tartalmi meghatározásokat a vidék fogalmához. A szakterületek között megjelent az agrártudomány éppúgy, mint a szociológia vagy a vidékföldrajz. A vita során viszont egyetértés mutatkozott abban, hogy a magyar vidék nem ugyanaz, mint az angol country vagy a francia campagne, továbbá a vidék definíciónak egyszerűnek, közérthetőnek kell lennie (Kovács et al., 2015). Viszont megjelentek azok a vélemények is, amelyek szerint nem feltétlenül kellene a vidék meghatározásával foglalkozni.

A Vidéki Térségek Európai Chartája (1996) is összeköti a várost, valamint a vidéket: „A város és vidék közös sorson osztoznak, a vidék gerince pedig a mezőgazdaság.” A város- vidék korrelációból viszont úgy gondolom, hogy az alábbi következik; a vidék csak és kizárólagosan falvakból áll. Rechnitzer és Smahó (2011) Területi Politika című műve mellett Romány is ezt a

gondolatiságot erősíti, amikor a vidékfejlesztést egyenlővé tette a falusi harmóniával. Ez egy jelentősen leegyszerűsített meghatározás, aminél talán nem is kellene több?

Csatári (2000) urbanitási/ ruralitási index alapján sorolta be a kistérségeket négy kategóriába, melyek az alábbiak voltak; erőteljesen vidékies, vidékies, városias és erőteljesen városias. Azokat a kistérségeket tekintette vidékinek, amelyek népességének kevesebb, mint a fele $120\text{fő}/\text{km}^2$ népsűrűséget meghaladó településen élt. Ezt követően a kistérségekre jellemző településszerkezeti besorolást sorolt hozzájuk, melyek az alábbiak voltak: aprófalva, tanyás, mezővárosi, továbbá kisvárosi. E szerint jutott arra az eredményre, mely szerint az akkori magyarországi kistérségek közül 32 erőteljesen vidékies kistérség, 92 vidékies kistérség, 49 városias kistérség, valamint 8 erőteljesen városias kistérség volt.

A város és vidéke kapcsolat létének fontosságát Siyi és Myles (2016) is kiemeli, akik szerint a kettő közötti kapcsolatot nem szabad figyelmen kívül hagyni, viszont a kapcsolat erőssége eltérő. A vidéken fekvő településeket viszont ebből a perspektívából kétféleképpen határozhatjuk meg; vannak települések, melyek a város gazdaságának teljesítményétől függnének, illetve vannak, amelyek egymással versengenek. Előbbi települések a városi munkalehetőségek gyarapodása okán népességnövekedéssel bírnak. A városi népesség növekedése viszont csekély hatással bír a vidéki foglalkoztatásra. Ezen települések azok, amelyekről az emberek ingázni tudnak a városban található munkahelyeikre. A vidéki települések népességnövekedése viszont nem csak a foglalkoztatással áll kapcsolatban, hanem a szolgáltatások meglétével, azok minőségével és mennyiségével. Beluszky és szerzőtársai (2021) megjegyzik, hogy a falvak szolgáltatás palettáját inkább az alapszolgáltatások szintjén érdemes vizsgálni, mivel a legtöbb nem rendelkezik középfokú funkciókkal. Azt pedig, hogy egy település milyen és mennyi szolgáltatással rendelkezik, azt nagyban meghatározza a település nagysága. Alapfunkciók pedig az alábbiak:

- közigazgatási (önkormányzati székhely)
- oktatási (óvoda, általános iskola)
- egészségügyi (bölcsőde, háziorvos, gyógyszertár)
- szociális (idősek napközi otthona)
- kereskedelmi (bolt, vendéglátóhely, dohánybolt)
- pénzügyi (posta, bankfiók, ATM)
- kulturális (könyvtár, művelődési ház)

Dorgai (1998) megítélése szerint „ami nem vidéki (vidéki jellegű, rurális), az értelemszerűen városi (városi jellegű, urbánus) térség.” Szerinte, pedig ha mutatókat használnánk a vidék definiálására, akkor „az ország területének döntő hányadát városias térségnek tekintenénk.” Ez utóbbi kijelentése szerintem elég hipotetikus, hiszen nem tudhatjuk, hogy az állandóan változó mutatók milyen eredményre vezetnének, ráadásul a felhasználandó mutatók szerkezete is tartogathat nem várt eredményeket.

Ettől függetlenül nem ellenzi a mutatók használatát, csak akkor megfelelően kell azokat kiválasztani, ahhoz, hogy a területi egységeket (régió, megye, kistérség) jellemezni és tipizálni tudjuk, továbbá a támogatható területeket térben le tudjuk határolni. Rechnitzer és Smahó (2011) szerint viszont az állandóan változó mutatók szerint nem lehet létrehozni olyan komplex mutatót, amely mindenképpen megállná a helyét az ország bármely területén. Javaslatuk szerint a komplex mutatónak az alábbiakat kellene figyelembe vennie; alacsony népsűrűség, mezőgazdasági tevékenységek meghatározó szerepe, környezeti igénybevétel magas aránya, szolgáltatási szektor alacsony volta, valamint a területhasználat módja. Dorgai (1998) értelmezése szerint „...a falvak és kisvárosok által érintett területet tekintjük vidéknek, ahol lazább a beépítettség, kisebb a zsúfoltság, a gazdasági tevékenység viszonylag szorosan kötődik a megújuló energia- és nyersanyagforráshoz, a népesség foglalkoztatásában és a gazdaságban viszonylag jelentős a mezőgazdaság szerepe, és még más jellemzők alapján is megfelel a Vidéki Térségek Európai Chartájában (1996) leírt vidékjellemzésnek.”

Dorgai (1998) így Fehérhez (1998) hasonlóan a támogatási rendszert is képbe hozza, hogy ahhoz is megfelelő legyen a vidék definíció az általános tudománybeli meghatározás mellett. Dorgai (1998) egy súlyozást is el tudna képzelni a mutatók tekintetében, amely így pontosabb kép kialakulását segíthetné elő az igen heterogén vidék meghatározásához.

A vidék érdekessége, hogy számos speciális funkcióval bír; olyan gazdasági tevékenységek vannak, melyek a mezőgazdasághoz, illetve a természeti környezethez kötődnek, melyek változásuk során egyre inkább kihasználják az adott térség egyediségét.

A vidéket jellemzi a tér- és környezethasználat sajátos módja, a másfajta értékmódja és értékrendje, mely szerint a települések szerkezete lazább, térben szétszórta, a nagyvárosoktól a földrajzi térben távolabb van. A vidék sajátossága az a természet közeli életmód, mentalitás, melynek jellemzői az egymásra utaltság, a közösségi kapcsolatok, valamint az együttműködési hálózatok. A vidék ezek mellett egyedi kultúrával, értékrenddel is bír; a nyelv, az építészeti sajátosságok, a fogyasztás, a táplálkozás, a társadalmi csoportok, rétegek, alakzatok térbeli koncentrációja is eltér a nagyvárosi modelltől (Rechnitzer, 2010, Rechnitzer et al., 2011, Pupos, 2015).

G. Fekete Éva a Vidéki Térségek Európai Chartája alapján szerkesztette az alábbi táblázatot, mely részletesen bemutatja a vidék funkcióit. Ezek olyan funkciók, melyek nem csak a vidéken élőket szolgálják, hanem a városokban lakókat is, akiknek sokszor fel sem tűnik, hogy mi mindent köszönhetnek a vidéken megtalálható gazdasági, társadalmi és ökológiai erőforrásoknak, a vidéken élő és dolgozó embereknek.

1. táblázat: A vidéki térségek funkciói – a vidék közhaszna

gazdasági funkciók	álláslehetőség
	élelmiszerszükséglet kielégítése
	gazdálkodó családok bevételei
	megújítható nyersanyagok, energiaforrások
	teret a KKV-knak
	üdülés, turizmus feltételeinek megteremtése, továbbfejlesztése
	a mezőgazdaság és biotechnológia alapját jelentő genetikai erőforrások megőrzése
ökológiai	az élet alapját képező természeti tényezők megőrzése
	biológiai változatosság megőrzése
	a tájak és azok változatosságának fenntartása
	vadon élő állatok és növények védelme
társadalmi és kulturális	közösségi és kulturális értékek megtartása
	falusi közösségek értékeinek megőrzése, helyi egyesületek
	városi lakosok és falun élők kapcsolatainak fejlesztése

Forrás: Charta (1996) alapján G. Fekete 2013.

Amint az látható az egymástól eltérő megközelítések miatt a vidék funkciói között sincs koherencia a hazai tudományos életben.

Két szerző (Csatári, 2004, Kulcsár, 2017) szerint az Európai Unió csatlakozásunk óta a diskurzus már inkább áttevődött az Európai Unió társfinanszírozású támogatási programok tárgykörére, ahol a jogosultsági kritériumok kapcsán merül fel a vidéki terület meghatározása. Ezt Maác (2020) is alátámasztja, aki szerint a statisztikai vidékfogalom és a vidéki területek lehatárolása különbözik egymástól, ugyanis utóbbit a támogatáspolitikában határozzák meg a tagállamok saját hatáskörben.

Csatári 1999-ben úgy látta, hogy az lenne a legjobb, ha pontosítanák a vidék fogalmának területfejlesztési „felhasználói” értelmezési lehetőségeit, amely szerint a vidék:

- „egyfelől tehát, köznapi, s részben politikai értelemben nem városias (vagy némileg szélsőséges magyar értelmezésben a Budapesten kívüli) Magyarországot jelenti.
- másfelől, s ez már némileg szakmai közelítés is, általában falusias, tanyás, kisvárosias térségeket, vagy mindezekkel együtt akár egy karakteres tájegységet,
- harmadrészt olyan kistérségi szintű területfejlesztési beavatkozási célterületet is jelölhet (vidéki térség), ahol sajátos, s lehetőleg az adott térségre szabott vidékfejlesztést kíván a terület- és vidékfejlesztési politika megvalósítani (Csatári, 1999a).”

Csatári Bálint szerint „... a vidéket elsősorban integrált vagy komplex szemléletű terület- és (részben agrár-) fejlesztési beavatkozási célterületként kell talán meghatározni.” „A magyar vidék tájegységek szerint jól tagolt (Csatári, 1999a).” Csatári szerint a vidéki térségek meghatározásánál figyelembe kell venni a tájegységek szerinti tagoltságot, táji-térségi identitást,

továbbá a településszerkezeti sajátosságokat (aprófalvas, tanyás, mezővárosias). Mindamellet kiemeli, hogy a „definiálás során – már csak az elvárható EU konformitás igényeit is kielégítendő – a lehető legegyszerűbb és legkifejezőbb mutatókkal szükséges definiálnunk a magyar vidéki kistérségek fogalmát és annak bizonyos elfogadtatható nemzeti sajátosságait. Meglátása szerint a vidéki térségeket nem települési, hanem kistérségi alapon kell meghatározni, hogy ne emelkedjen ki egy-egy település az „általánosan értelmezhető vidékiségből” (Csatári, 1999a).

Csatári a vidék meghatározását más szempontból is megközelítette, mely szerint a vidéki helyeket és tereket két szempontból is meg lehet határozni. Az egyik szerint a vidékük a városoknak van, másik szerint pedig a vidéket már önmagából (alacsony népsűrűség, a mezőgazdaság területhasznosításban betöltött dominanciája, stb.) is kiindulva meghatározhatjuk. (Kis, 2013) Csatári emellett ugyan leegyszerűsítve, de véleményem szerint alapvetően helyesen kijelentette, hogy a vidék „legáltalánosabban egy ritka települési szövetű, nem városi tér értendő” (Csatári, 2001).

A vidéki szó negatív tartalommal történő megtöltése (pl.: fejletlen, elmaradott) nagy probléma és súlyos öröksége társadalmunknak, amelyet a számos vidéki gasztronómiáról, valamint a vidéki településekről szóló televízió műsor sem tudott megváltoztatni. Maác (2020) is kiemeli, hogy a vidék nem egyenlő az elmaradottsággal, mivel a kontinensen és így hazánkban is többféle vidéki terület létezik, amelyek közül számos tud élni a fenntarthatóságot szem előtt tartva a kínálkozó lehetőségeivel. A negatív szemlélet kialakulására számos válasz adható. A magyar gondolkodás szerint a vidék az a terület, amely a lakóhelyen kívülre esik. Itt szeretném megemlíteni, hogy egy másuk szavunk, a paraszt is hordoz egyfajta pejoratív töltetet, amelynek igazságtalanságát leginkább a következő kérdés feltevésével tudom szemléltetni; miképpen lesz kenyér az asztalon? Ugyanis „a parasztság nem egy passzív társadalmi csoport abban az értelemben, hogy számot vet érdekeivel, követi is őket, és igen változatos formában, aktívan járul hozzá a társadalom életéhez (Kovács, 2012).” A vidék negatív jelzőkkel történő ellátása nem igazságos, viszont tekintettel arra, hogy a város több ezer éve a fejlődés bölcsője, így lépéselőnyben van a községekkel szemben. Gondoljunk csak arra, hogy az August Lösch (1954) által megalkotott agglomerációs előnyök is inkább városok esetében jelennek meg. Ilyen előny a lokalizációs, valamint az urbanizációs előny, melyek lehetnek dinamikusak, valamint statikusak. A lokalizációs előny alatt értjük az ugyanazon iparághoz tartozó vállalatok földrajzi közelségéből fakadó előnyöket, az urbanizációs előnyök alatt pedig éppen ellenkezőleg, a különböző iparágakhoz tartozó cégek egymáshoz való közelségét értjük. Ezek az előnyök meg is fognak maradni, viszont a vidéki területek jelentősége egyre inkább növekszik, hiszen nem csak rekreációs, étel-miszer-előállítás, lakó, munkahely funkciókat tölt be, hanem az energia-előállítás terén is egyre nagyobb szerepet kap. Gondoljunk csak a bioetanol előállításra, vagy a biomassza előállítására az erőművek számára. A minél inkább független energiatermelés pedig egyre inkább előtérbe kerül a 2022-ben kitört orosz- ukrán konfliktus okán. (KSH, 2022)

A vidék térbelisége kapcsán viszont kiemelendő, hogy a vidék nem ér véget a XXI. században az országhatároknál. A Schengeni övezet kelet-európai térnyerése során a határellenőrzések a klasszikus értelemben megszűnnek, így pedig a határokon átnyúló együttműködések élénkebbé válnak. Hazánk ma már csak kettő országgal szomszédos, amelyek nem tagjai az övezetnek; Szerbia és Ukrajna. Románia 2024. március 31-től lett úgy tagja a Schengeni egyezménynek, hogy a szárazföldi határellenőrzések még megmaradtak (Council, 2023). Ezt követően pedig 2025. január 1-jén Bulgáriával együtt lettek a Schengeni övezet teljes jogú tagjai. Ezen oknál fogva a véleményem szerint a periféria, mint olyan kezdi elveszíteni létjogosultságát, hiszen ha Magyarország határaitra és azoktól 30-40 km-es távolságra tekintünk, akkor egy vármegyei jogú város nagyságú városba érünk, amelyek sokszor közelebb vannak a határ mellett fekvő falvainkhoz, mint a legközelebb fekvő Magyarországon fekvő hasonló méretű és funkciót betöltő nagyvárosokhoz. Ez a helyzet az 1920-as Trianoni békeszerződés által meghatározott új államhatároknak köszönhető. Ekkor ugyanis a korábbi vármegyeszékhelyek a szomszédos országokba kerültek, míg a vonzaskörzetek egy jelentős hányada pedig az anyaország területén maradtak. A Schengeni övezetnek köszönhetően viszont a korábban szétválasztott térségek részben legalábbis újra egy egységgé kovácsolódhatnak. Így az együttműködések szorosabbá válnak minden téren, nem csak az agrárgazdaság vagy az állategészségügy terén. Ez pedig köszönhető az ország Európai Unióhoz, majd a Schengeni övezethez történt csatlakozásának. Hiszen az EU-s tagság inkább a jogi és a támogatáspolitikai terén segítette közelebb hozni a szétválasztott térségeket, a Schengeni övezethez történt csatlakozás pedig már az utazás gyakorlati részét könnyítette meg jelentősen. A trianoni békeszerződés által kialakult helyzet (pl.: Budapest, a főváros súlya aránytalanul megnőtt; a közút- és a vasúthálózat megcsorbítása; a közel ezer éves kereskedelmi és településkapcsolatok elvágása, stb.) a magyar vidék fejlődésének egyik hátráltató tényezője volt. Mire viszont elveszíti a periféria a létjogosultságát, addig még több évtized is elmúlik, amely Magyarországon még jobban megfelel az egymással összefüggő és egymást erősítő periferizációs folyamatoknak. Ilyen folyamatok a korlátozott munkaerő-kínálat, a szegénység, a népességfogyás, és a társadalmi problémák felhalmozódása. (Romány et al., 2013; Rechnitzer et al., 2011; Glatz, 2005; Kovách, 2012; Tóth et al., 2014; Tagai et al., 2018)

Kulcsár (2017) mennyiségi és minőségi indikátorok mentén történő vidék meghatározása egy újszemléletet hordoz magában. Amint a 2. táblázat is mutatja, nem a vidéki területek lehatárolására, hanem inkább azok milyenségére ad egy választ.

2. táblázat: A vidéki térség fogalmának mennyiségi indikátorok és minőségi indikátorok alapján történő tipizálása

Mennyiségi indikátorok jelenléte	Minőségi indikátorok jelenléte	
	Magas	Alacsony
Magas	++ (ideális helyzetű vidéki térség)	+ - (városiasodott térség)
Alacsony	- + („romantikus” vidéki térség)	-- (demoralizálódott, hátrányos helyzetű vidéki térség)

Forrás: Kulcsár, 2017.

Kulcsár leszögezi, hogy az elmélet empirikus tesztelése még nem történt meg, de annyi bizonyos, hogy a vidékfejlesztés tekintetében a legkedvezőtlenebb vidék kategória az, amelyik vonatkozásában mindkét indikátor típus fejletlen.

A vidéki területek „fokozatainak” meghatározását Waldorf (2006) is megjegyezte szemben a rurális és az urbánus térségek elkülönítése helyett. A Relatív Ruralitási Index legnagyobb előnye, hogy bármilyen területi szinten alkalmazható határérték vagy népsűrűségi mutató nélkül. Ezek mellett a ruralitás mértéke időben összehasonlíthatóvá válik és integrálja a vidékiség összetett voltát.

Glatz Ferenc (2008) fontosnak tartotta kiemelni a vidék közhasznát, amelyet négy pontban lehet összeszedni;

- A vidék mindig, mindenhol gondozást igényel, amely így folyamatos munkát ad az ott élőknek, az ott működő gazdasági szereplőknek és intézményeknek.
- A vidék értékekkel bírnak és azokat ápolják. Az értékek alatt minden olyan gazdasági, társadalmi, és természeti elemet értünk, amely az adott térség sajátja és kvázi erőforrása, melyeket a folyamatos ápolásuk okán megmaradnak, sőt újra is termelődhetnek.
- A vidék képes új erőforrásokat és lehetőségeket adni a gazdaság és a társadalom különböző szintjei és területein. Társadalmi szempontból elsősorban a fogyasztás terén testesül meg a vidék közhaszná, de ide sorolható még az életmód is.
- A negyedik közhaszn középontjában viszont pont a vidék áll, ugyanis önmagában nem képes az értékeit önmaga megvédeni, azokat aktivizálni. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy az értékeinek döntő többsége nem piaci jellegű, tehát az azokkal való foglalkozás nem termel pénzügyi hasznot. Emiatt viszont állandó figyelmet és gondoskodást igényel a helyben élőtől és a tágabb közösségektől, intézményektől.

A rurális térség meghatározása tekintetében mind települési, mind térségi szinten három megközelítés létezik, továbbá ezek kombinációi. Az első megközelítés a természet közelség, az agráros vonal hangsúlyossága, mellyel több szerző is egyetért (Buday-Sántha, 2011; Romány, 1998; Fehér, et al., 1998; Kovács, 1998). Eszerint a vidéken található községek és kisvárosok

tekintetében kiemelkedő „a természeti környezethez kötődő ágazatok” működése, továbbá az extenzív földhasználat. Az agráros vonalat erősíti az is, hogy a vidékfejlesztési egyetemi szakokat és tanszékeket, intézeteket az agrárképzés területén működő karok indítottak, létesítettek (Kovács, 2000).

Emellett található az a vonulat, mely szerint a vidék a fejlett gazdasági centrumoknak és/vagy városoknak az ellentéte, kvázi egy alá-, fölérendeltségi viszonyban az alárendelt szerepét tölti be (Csatári 2000; Erdei 1971; Romány 1998). Eszerint a vidék jóformán a fejlett városoknak a nem kívánatos periferiája, mellyel mindig csak a probléma van. Mindemellett pedig megjelenik az az alárendeltségi viszonyt alátámasztó gondolat is, mely szerint a városnak van vidéke. A várost ellátni, a fejlett jelzővel nem tekinthető vidékellenesnek, vagy vidékdegradálónak, hiszen, amióta csak léteznek a városok, azóta - mint korábban is említettem - a fejlődés motorjai. A városokban cseréltek árut több ezer éve a kereskedők, a művészek városokban alkottak, ott teremődött meg a kultúra, a szórakozás. A közigazgatás központjai is a városokban jöttek létre, valamint az infrastrukturális beruházások is elsősorban a városokban jöttek létre (pl.: ivóvízhálózat, csatornahálózat, villamosenergia-hálózat, szilárd burkolatú utak, stb.). A városok a kínálat-orientált politikájuk révén képesek telephelyeket, valamint adómentességet felajánlani a gazdasági szerkezetük megújításához, amely által megjelenhetett a terciér, valamint a kvaterner szektor. Ezzel szemben a falvakban, valamint a kisvárosokban az is eredménynek mondható, ha egy külföldi, vagy egy vegyes tulajdonosi szerkezettel rendelkező gazdasági szereplő megtelepedése csökkenteni tudta a magas munkanélküliséget. Kecskemét példáját hozva fontos azt megemlíteni, hogy a város évszázadokon át komoly szerepet vállalt a puszták megszervezésében. Ez alatt értem szemléltetésképpen, hogy a lakosság termelési kedvét úgy javították, hogy a termelékenyebb termőföldeket vagy örökbe vagy haszonbérbe a lakosságnak osztották ki. A gyengébb termőképességgel rendelkező területek pedig így városi tulajdonban maradtak, mint közlegelő, erdő, esetleg szőlőt ültettek rájuk.

A harmadik definíciós trend pedig inkább a kulturális vonalat erősíti, mely szintén sajnos szintén pejoratív. A vidéki társadalom átalakulásai később és lassabban mennek végbe, amely köszönhető annak, hogy a vidéki települések a periférián találhatók, ahová a például az új divat, a modern termékek és szolgáltatások később érkeznek meg, kvázi folyamatos elmaradást generálva (G. Fekete, 2013, Glatz 2005, Buday et al., 2011, Hlbocsányi et al., 2013, Rechnitzer, 2010, Szörényiné Kukorelli, 2012).

2.2 A vidék térbeli lehatárolása

Az Amerikai Egyesült Államokban – ahol először foglalkoztak a vidék fogalmával, valamint a lehatárolásával - a vidék megfogalmazása kapcsán arra jutottak, hogy az a vidék, amely a városi határokon kívül esik. A vidéki területeket már a 19. század végén egyes népszámlálások során is megkülönböztették az urbánus területektől. Ez viszont magával hozta azt a problémát, hogy a városok is különböző népességgel rendelkeznek igen nagy határokon belül mozogva. Az urbánus

és a rurális területek besorolásának módszertanát többször is módosították, amelyek közül az egyik legelső, az 1910-es népszámlálást követően alakult ki. E szerint két kritériumnak kell megfelelnie egy településnek:

- a település lakosságának el kell érnie a 2.500 főt,
- a település földhasználatában a beépítetlen táj a meghatározó

A 2.500 fős lakossági küszöbérték viszont nem kőbe vésett, annak megfelelőségét folyamatosan vizsgálják, ha kell módosítják. Erre volt példa, hogy a Vidéki lakhatási program célterületein ezt az értéket felemelték 20.000 före, vagy megjelent egy új kritérium is, mely a népsűrűség felső határát 999 fő/ négyzetmérföldben állapította meg. Ez a gyakorlat viszont megakadályozta az egységes vidék definíció kialakulását, így lehetett az, hogy az Egyesült Államok lakosságának minimum 17%-a és legfeljebb 49%-a élt vidéken. Jelenleg az USA-ban a városi területeket két típusba sorolják;

- klasszikus városiasodott térség: lakossága meghaladja az 50.000 főt,
- városias klaszter: az előbbi térségen belül azon terület, amelynek a lakossága 2.500 fő és 50.000 fő közé esik.

Ezen tipológia szerint az Amerikai Egyesült Államok 19%-a élt 2010-ben vidéki térségekben.

Emellett létezik egy másik klasszifikáció is, amely földrajzi megközelítésű, vagyis két típusba, a metropolitan, és a mocopolitan térségekbe szervezi a régiókat. A 2013- besorolás szerint a két módszertan által meghatározott tipizálások között jelentős az átfedés (Cromartie et al., 2008; Kőszegi, 2016; Kulcsár, 2017).

Az 1994-ben a népsűrűséget alapul vevő, az OECD által kidolgozott a vidéki térségeket meghatározó módszer, amely Kis (2011) szerint „csak statisztikai, illetve leíró célokat szolgál, s nem képezi alapját a beavatkozási vagy fejlesztési célterületek meghatározásának a vidékfejlesztési politika számára.” A módszer alapján vidékinek tekinthető az a település (LAU 2), ahol a népsűrűség 150 fő/km² alatt van. Regionális szinten (NUTS 3) viszont már három kategóriát különböztet meg a módszer atekintetben, hogy az adott térségben élőknek mekkora aránya él vidéki településen:

- alapvetően vidéki térség, amelyben a vidéki településeken élők aránya több mint 50%
- jellemzően vidéki térség (közbenső térség), ahol a vidéki településeken élők aránya 15 és 50% között van
- alapvetően városi térség, ahol a népesség kevesebb, mint a 15%-a él vidéki településeken

Ezen módszer szerint Fehér és Dorgai (1998) lejegyezte, hogy az akkori 138 statisztikai térségből 94-et alapvetően vidéki, 43-at jellemzően vidéki, valamint 1-et alapvetően városi térségi kategóriába lehetett sorolni.

A módszertan kapcsán viszont Bodnár (2014) és Obádovics (2014) is megjegyzi, hogy a fentebb meghatározott népsűrűségi küszöb túlságosan magas a visegrádi országok vonatkozásában, jóformán nem, vagy igen elenyésző számban kerül meghatározásra alapvetően városi térség.

Maác (2020) a közbenső és az alapvetően vidéki térségek kapcsán megállapította, hogy egyszerre több negatív tendenciájú társadalmi folyamat zajlik le az ezekben a kategóriákba tartozó településeken. Ilyen folyamat és jelenség az öregedés, az álláskereső, valamint a 180 napon túli álláskereső magas aránya, az elvándorlás, valamint az alapvető szolgáltatások és infrastruktúra alacsony színvonala.

Az OECD módosított vidéki területek lehatárolása 2011-ben lépett hatályba, amely szerint új elemként megjelentek a városi központok is, mint újabb kritérium. Az új módszer a térségek klasszifikációját három lépésben végezte el, melyek az alábbiak:

1. lépés:

A 2000 és 2001-es évek népszámlálási adatait figyelembe véve vidékinek minősült az a térség, amelynek a népsűrűsége nem érte el a 150fő/km²-t. Japán, valamint Korea tekintetében ugyanez az érték 500fő/km² volt.

2. lépés:

Három kategóriába sorolták a térségeket, amelyek az alábbiak:

- Túlnyomóan városi térség: a lakosság kevesebb, mint a 15%-a vidékinek minősülő településen él,
- Köztes térség: a lakosság legalább 15%-a és legfeljebb 50%-a él vidéki településen,
- Túlnyomóan vidéki térség: a lakosság több mint 50%-a él vidéki településen,

3. lépés

A 2. lépésben meghatározott kategorizálását tökéletesítették, amely szerint az alábbiakat alakították ki:

- amennyiben az adott, alapvetően vidékinek titulált térségben van olyan város, amelynek legalább 200 ezer lakosa van, ami a régió lakosainak nem kevesebb, mint 25%-át reprezentálja, automatikusan közbenső térség besorolást kap, illetve
- ha az adott közbenső térségben van olyan város, amelynek lakosságszáma meghaladja az 500 ezer főt, ami a régió lakosainak nem kevesebb, mint 25%-át reprezentálja, azt alapvetően városi térségnek kell tekinteni (Kulcsár, 2017).

Az Eurostat 2010-ben jelentette évkönyvét, melynek „A városi-vidéki tipológia átdolgozása” című jelentésében az OECD vidék meghatározásának térinformatikai módszerekkel történő kibővítését kezdeményezte. Az új módszer neve a népességi rács, amely szerint az Európai Unió területét 1 km²-es négyzeteket tartalmazó hálózattal fedik le. A módszer két lépésből áll:

- Első lépésben kiválasztják azokat a rácshálókat, amelyek népsűrűsége minimum 300fő/km²;

- Második lépésben a kiválasztott nyolc, egymással szomszédos rácshálót úgy vonják össze, hogy azok népességszáma meghaladja az 5.000 főt. Az így kialakult térség a városklaszter, ami pedig azon kívül van az pedig a vidéknek minősül. (Eurostat, 2010)

„A városi klaszterek meghatározásához a celláknak érintkezniük kell egymással (akár átlósan is). Ha a központi cella a népsűrűségi küszöbérték felett van, akkor az egy csoportba kerül a környező nyolc cellával, amelyek meghaladják a népsűrűségi küszöbértéket. A térség vidékinek való minősítése egyebekben megegyezik az OECD-módszertannal (Maác, 2020).”

Fehér Alajos (1998) szerint a vidék definiálásakor külön is kellene szedni a vidéki területek lehatárolási alapmutatóit és a beavatkozási területek célmutatóit, melyek évente frissülnének az elmúlt három esztendő mutatóit figyelembe véve. Ez egy eddig és máshol sem ismert új gondolat, melynek relevanciája elgondolkodtató. Fehér négy mutatót határozna meg; vidéki népesség aránya, településenként számított 1 főre jutó bruttó jövedelem (bérjövödelmek + adózás előtti nyereség), az alábbi mutatókból egyet; mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatottak + őstermelők aránya, a mező- és erdőgazdaság árutermelésének aránya a vállalkozás sűrűség, a környezet tekintetében pedig a környezetgazdálkodási- és a természetvédelmi kutatóktól kérne javaslatot.

A beavatkozási területek célmutatóit négy csoportba rendezte a szerző, amik az alábbiak; a mezőgazdasági beavatkozási térségeknél, a turisztikai beavatkozási térségeknél, a népjóléti beavatkozási körzetekben, a környezet- és természetvédelmi beavatkozási térségeknél használatos sajátos célmutatók. Ezen rendszerben a mutatókat mindig a vidéki területek átlagához viszonyítaná a szerző, így biztosítva támpontot.

Magyarország eddig három Európai Unió társfinanszírozású, az agráriumot és a vidéket támogató programot zárt le, melyek az alábbiak:

- Agrár-vidékfejlesztési Operatív Program (2004-2006¹) (a továbbiakban: AVOP)
- Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (2007-2013²) (a továbbiakban: ÚMVP)
- Vidékfejlesztési Program (2014-2020³) (a továbbiakban: VP)

Ezekben a programokban meghatározott vidéki térség -, mint beavatkozási terület - meghatározása folyamatosan változott. A minisztériumi apparátus a vidéki területet a következő bekezdésekben vázolt módon állapította meg.

Az AVOP-ban három térségkategóriát definiáltak, amelyek tekintetében nem az OECD által javasolt 150 fő/km², hanem a 120 fő/km² népsűrűséget tekintették a vidék lehatárolásakor a

¹ Az n+2 szabály miatt viszont egészen 2008-ig, amely szerint eddig az időpontig az Irányító Hatóság kötelezettségvállalásokat és kifizetéseket tehet az egyes pályázati felhívások tekintetében.

² Az n+2 szabály miatt viszont egészen 2015-ig, amely szerint eddig az időpontig az Irányító Hatóság kötelezettségvállalásokat és kifizetéseket tehet az egyes pályázati felhívások tekintetében.

³ Az n+3 szabály miatt viszont egészen 2023-ig, amely szerint eddig az időpontig az Irányító Hatóság kötelezettségvállalásokat és kifizetéseket tehet az egyes pályázati felhívások tekintetében.

mérvadónak. Ez a módszer nagyban összecseng a Csatári (2000) által meghatározott népsűrűségi határmutatóval, valamint a korábban, az OECD által, az 1994-ben kidolgozott vidéki térség meghatározásával.

Az ezt követő ÚMVP konkrétan meg nem nevezett programokra hivatkozva tartalmazza, hogy 2003-ban Magyarország 87%-a minősült vidéki térségnek. Ezt a lehatárolást a kedvezőtlen demográfiai helyzet és korstruktúra, továbbá a gazdasági- infrastrukturális elmaradottságra alapozva határozták meg. A program kísérletet tett a vidéki térség meghatározására, amely szerint „a vidéki térségek azt a sajátos térségtípust foglalják magukba, ahol alacsonyabb a népsűrűség, jellemző a mezőgazdasági tájhasználat, valamint általános a nem urbánus jellegű (falusi, kisvárosi, egyes régiókban pedig, a tanyás) településszerkezet. A vidéki térségek magukban foglalják azon – jelentős lélekszámú, ezért – nem jogosult települések külterületeit is, ahol a külterületek lakossága meghaladja a település lélekszámának 2 százalékát (ÚMVP, 2007).” Véleményem szerint ez a lehatárolás nem tekintendő mérőföldkönek, annál inkább egy általános igazságokat magában foglaló körülírásnak. Mondjuk nem is volt cél a korszakalkotó, a tudomány igényeinek megfelelő definíció alkotása.

A 2014-2020-as időszakban az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alapból finanszírozott vidékfejlesztési támogatások esetében az Európai Bizottság a tagállamok határozták meg a vidék fogalmát. A VP-ben és a többi program kapcsán sem volt sohasem cél a vidék tudományos meghatározása, mintsem inkább a támogatásokra jogosult területek lehatárolása. Ezek a lehatárolási kritériumok az alábbiak voltak a VP esetében:

- „a népesség 10 ezer főnél kevesebb, akkor is, ha a népsűrűség meghaladja a 120 fő/km² értéket (összesen 3007 település, 3,97 millió lakos, 75 775 km²);
- a népsűrűség 120 fő/km² érték alatt van (további 35 település, 591 410 fő és 7007 km²);
- a fenti kritériumok alapján nem jogosult városok külterülete 2%-nál magasabb külterületi lakossági arány esetén - pl. városok külterületi tanyái;
- a fenti kritériumok alapján nem jogosult városok (kivéve budapesti agglomeráció) részönkormányzatai, amelyek korábban önálló községként működtek.
- Alapvetően nem jogosult a fenti jellemzők ellenére sem: Budapest és a budapesti agglomerációhoz tartozó települések (VP, 2015).”

Az ismertetett lehatárolás a Vidékfejlesztési Programban csak a 6. prioritás intézkedéseire volt érvényes, a többi esetében ettől eltérhetett az Irányító Hatóság (Maácz, 2020).

A 2021-es KAP reform keretében minden tagállamnak el kellett készítenie a 2023-2027-es időszakra vonatkozó Stratégiai Tervét, amelyben szintén meghatározták a vidéki térséget, amely szerint „az a település, ahol közigazgatási jogállástól (város/község) függetlenül a népesség 10 ezer főnél kevesebb vagy a 10 ezer fő feletti lakossággal rendelkező tanyás települések esetén azok külterületei (KAP ST, 2022).”

Buday-Sántha (2011) szerint a vidék meghatározásában, valamint a vidéki területek lehatárolásában az alábbi szempontokat szükséges figyelembe venni; alacsonyabb népsűrűség, előregedő korszerkezet, csökkenő népesség, agrárgazdaság szignifikáns volta a foglalkoztatás és a földhasználat terén, kis- és középvállalati termelő- és szolgáltató szektorok, munkanélküliek aránya, valamint az egy főre jutó személyi jövedelem nagysága.

Kovács és szerzőtársai 2015-ben egy úgynevezett térségi-települési alapú vidékdefiníciós kísérletet tettek elfogadva a vidéki térségekhez társított „szemléletet”, valamint figyelembe véve azt, hogy inkább gyakorlati, mintsem tudományos megközelítést alkalmaztak. A definiálás során felhasználták az ÚMVP, valamint a VP vidék lehatárolásait, amelyek szerint a 10.000 fős lakosságszámot inkább nem tekintették merev korlátnak, így a vidéki járásokat az alábbiak szerint határozták meg:

- minden járás vidéki, amelyben mindegyik település 10.000 fő alatti lakosságszámmal bír,
- azon járások is vidékinek számítanak, ahol ugyan a központi település 10.000 fő feletti, viszont a járás népsűrűsége az országos 107 fő/km² alatti.

Javaslatuk eredményeként az ország közel 80%-a még mindig vidéknek számít, ahol az ország lakosságának 45%-a él.

2020-as adatok alapján az Agrárközgazdasági Intézet elvégezte a megyék város-vidék tipológiáját, amely szerint három kategóriát állapítottak meg. A kategóriákhoz hozzárendeltek település és lakosságszámot, valamint a területek nagyságát is, melyet a 3. táblázat prezentál.

3. táblázat: Megyék város-vidék tipológia szerinti besorolása

	Települések száma (db) és aránya (%)		Terület nagysága (km ²) és aránya (%)		Lakosság száma (fő) és aránya (%)	
Városi térségek	1	0,03	525	0,6	1 750 216	17,9
Községi térségek	2 060	65,3	66.830	71,8	6 206 034	63,5
Vidéki térségek	1 094	34,7	25 670	27,6	1 813 276	18,6

Forrás: Goda, 2021

2.3 Az Európai Unió vidékpolitikája

Az Európai Unió (a továbbiakban: EU) vidékpolitikájának az alapját az 1962. július 30-án létrejött Közös Agrárpolitika (a továbbiakban: KAP) adja, amely az Európai Gazdasági Közösséget (röviden: EGK)⁴ alkotó országok között kötött szerződés. Az EU legrégebbi szakpolitikája, amelyet három cél okán hoztak létre;

- a mezőgazdasági termelők biztos megélhetése biztosítottá váljon,

⁴ Az 1992-ben aláírt és 1993-ban érvénybe lépett Maastrichti szerződés alapján ma már Európai Unió.

- az Európai Unió polgárai biztonságos és magas minőségű élelmiszerhez jussanak,
- valamint elősegítsék a természeti erőforrások megőrzését és a természeti környezet megóvását (Council, 2024).

A KAP dinamikus szakpolitika, vagyis folyamatosan megújul, igazodik a különböző időszakok kihívásaihoz, amelyek többek között az élelmezésbiztonság biztosítása az EU minden állampolgárának, a globális piaci és áringadozások biztosítása, a fejlődő vidéki területek megőrzése, a természeti erőforrások fenntartható módon történő felhasználása, valamint az éghajlatváltozás mérsékléséhez való hozzájárulás.

Ennyiből pedig könnyen levezethető, hogy ez az Európai Unió egyik legösszetettebb politikája (Nagy et al., 2022). Emiatt a célok később folyamatosan bővültek, módosultak, finomodtak, amelyeket az Európai Unió működéséről szóló szerződés 39. cikke tartalmaz:

- a) „a mezőgazdasági termelékenység növelése a műszaki fejlődés előmozdításával, valamint a mezőgazdasági termelés ésszerű fejlesztésének és a termelési tényezők, így különösen a munkaerő lehető legjobb hasznosításának biztosításával;
- b) ily módon a mezőgazdasági népesség megfelelő életszínvonalának biztosítása, különösen a mezőgazdaságban dolgozók egy főre jutó jövedelmének növelésével;
- c) a piacok stabilizálása;
- d) az ellátás hozzáférhetőségének biztosítása;
- e) a fogyasztók elfogadható ár ellenében történő ellátásának biztosítása (EUMSZ, 2008).”

A folyamatos változás több reformot is szült, melyek közül az elsőre nem is kellett sokat várni a KAP születését követően.

Mansholt-terv (1970):

A KAP létrehozatala a mezőgazdasági termékek túltermelését okozta, amely mellett viszont a termelők jövedelmei stagnáltak a KAP keretében biztosított támogatások ellenére. A KAP első reformjának két célja volt:

1. a művelt területek kínálathoz való igazítása, optimalizálása,
2. valamint a kisebb gazdaságok összevonása nagyobb gazdasági egységekké.

Az 1970-es KAP reform keretein belül nagyobb figyelmet kapott a humán erőforrás- fejlesztés, melyben bevezetésre került a korkedvezményes nyugdíj, valamint a szakképzést támogató intézkedések bevezetése.

1984. évi KAP reform

A Mansholt-terv sajnos nem oldotta meg a túltermelés okozta problémákat, ezért a mezőgazdasági termékek kínálata elkezdte meghaladni a keresletet. Ennek következményeként a mezőgazdasági termékeket nyomott áron lehetett értékesíteni. A problémát kezelve kvótarendszert (például a tejre) vezettek be 1984-ben minden gazdálkodót érintve, amelyet ha

nem tartottak be, abban az esetben a termelőnek illetéket kellett fizetnie. Azóta viszont a kvóták folyamatosan kivezetésre kerülnek.

MacSharry- reform (1992):

A reform célja a KAP költségvetés csökkentése és a korlátlan garantált áraktól történő távol maradás volt. Ekkor hozták létre a földalapú, valamint az állategység alapú közvetlen támogatásokat, amelyeket direkt a gazdálkodók kapnak. A KAP a reformnak köszönhetően a piactámogatási rendszer helyett a termelők közvetlen jövedelem támogatására tért át, viszont a gazdálkodóknak olyan ösztönzőket hoztak létre, melyek a jobb minőségű élelmiszer előállítását, valamint a természeti környezet fokozottabb védelmét segítette elő.

A reform középpontjában a gabonapiaci szervezet állt, mely három oknak köszönhető:

1. földhasználati kiemelkedő szerep,
2. a különböző növények közötti helyettesíthetőség,
3. a növénytermesztés és az állattenyésztés közötti takarmányon alapuló kapcsolat.

A reform alapvetően azon a gondolatmeneten alapult, hogy ha rövidtávon sikerül a gabona intézményi árait 30%-kal a világpiaci árszintre csökkenteni, akkor növekedni fog az EU-n belüli kereslet. Tekintettel arra, hogy nagyobb belső kereslet jelenik meg és a gazdák el tudják adni a terményeiket, az érintett növényi kultúrák termesztési technológiája kevésbé lesz intenzív, amellyel csökkenteni lehet az input költségeket. Az intézkedésektől rövidtávon a kínálat csökkenését várták. A termőföld-pihentetéstől szintén. Ezen folyamatok eredményeként számítottak arra, hogy az uniós gabonapiac egyensúlya javul és az új közvetlen támogatás pedig a termelők jövedelemingadozását, leginkább csökkenését hivatott kezelni.

Az árak csökkenésétől a takarmányozási célú felhasználás növekedését várták, amelyek mellett további növényi kultúrák árcsökkentését is meglépték, viszont azok nem érték el azt a szintet, melyet eredetileg terveztek. (Halmi, 2020a)

Agenda 2000:

A KAP ebben az időszakban még mindig jelentős, az EU költségvetésének majdnem 50%-át tette ki, miközben a foglalkoztatottak száma elenyésző volt más ágazatokkal szemben. E körülmény, valamint a 2004-es EU-bővítés miatt bevezették a Közös Agrárpolitikán belül az Agenda 2000 programban a vidékfejlesztést, amely a KAP II. pillére, míg az eddigi, közvetlen támogatások pedig az I. pillér lett. Az Agenda 2000 célja a mezőgazdaság versenyképességének növelése, a vidéken élők számára diverzifikált jövedelem biztosítása, valamint a vidéken lévő társadalmi kohézió erősítése.

A reform létrejöttét nem csak a 2004-es EU-bővítés indokolta, hanem a világpiaci körülményekhez történő jobb alkalmazkodás és a KAP belső problémáinak kezelése.

A programot a 2000 és a 2006 közötti időszakra tervezték, amely alól viszont kivételt képez a 2007-2008-as piaci évig terjedő tejpiaci intézkedések, valamint 2006-2007-es piaci évekig tartó egységes piaci szervezeteket érintő beavatkozások.

Az elfogadott reform fő intézkedései az alábbiak voltak:

- További, hosszabb időszakban végbe menő árcsökkentések, amelyek által a termelők kieső árbevételeiket a KAP a közvetlen támogatásokkal segítette.
- Az árcsökkentések által keletkezett lecsökkent bevételek csak részben kerültek kompenzálásra.
- 2000. január 1-től meghatározott esetekben a tagállamok legfeljebb 20%-kal csökkenthették a közvetlen támogatásokat. Amely pénzügyi források pedig ezen intézkedésből megmaradnak, azokat a tagállamok előnyudíjazásra, hátrányos helyzetű területekre, agrár-környezetvédelmi intézkedésekre, erdősítésre és vidékfejlesztésre fordíthatták.
- Bevezetésre kerülhetett a kölcsönös megfeleltetés rendszere (Cross Compliance), amelynek köszönhetően a tagországok pótlólagosan környezetvédelmi előírásoknak való megfelelést is előírhattak a termelőknek.
- A marhahús és a tejpiac tekintetében nemzeti borítékot hozhattak létre a tagországok a termelési rendszereik és feltételeik nemzeti, valamint térségi eltéréseinek kezelése érdekében.
- Megkezdődött a tejkvóta kivezetésének előkészítése. Az intézkedés ugyan 2007-2008-ig megmaradt, viszont 2005-2006-tól növekvő tendenciát mutatott, miközben az intézményi árakat csökkenteni kezdték. Emellett a területpihentetés mértékét 10%-ban állapították meg.
- Bevezetésre került a II. pillér, amely a már meglévő, de különböző jogszabályokban lévő intézkedéseket, valamint újabbakat fogott össze (Halmai, 2020b).

Ezen túl a költségek csökkentése gyanánt az EMOGA Garancia Részlegének kiadásait befagyasztották.

A tárgyalások végére viszont az Európai Bizottság eredeti javaslatait jelentősen kikönnyítették, így a reform céljai csak mérsékelt sikerrel valósultak meg. Ennél az oknál fogva a reform felülvizsgálatára belátható időn belül, 2003-ban igény mutatkozott a mezőgazdasági kiadások, illetve a főbb piaci szervezetek vonatkozásában.

2013. évi KAP reform:

A 2013. évi KAP reform során az Európai Parlament és a Tanács több jogszabályt is alkotott, melyek a 1303-1310/2013/EK rendeletek. A közvetlen kifizetések rendjét is alaposan átdolgozták, amelynek a szabályait az Európai Parlament és a Tanács 2013. december 17-i 1307/2013/EU rendelete (a közös agrárpolitika keretébe tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok

megállapításáról, valamint a 637/2008/EK és a 73/2009/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről) tartalmazza. A jogszabály szerint számos kötelező és önkéntes elem jelent meg, melyek közül három elem kötelező, míg négy fakultatív a tagállamok számára. Ezekből a tagállamok a saját adottságaiknak megfelelően választhattak. Magyarország az Alaptámogatás (SAPS), Zöld komponens (Zöldítés), és a Fiatal gazdálkodóknak juttatott támogatás kötelező elemeket, valamint a Termeléshez kötött támogatás önkéntes elemet emelte be a hazai gyakorlatba. Ezeken felül hazánk számára önkéntes, de a gazdák számára választható elemként került bevezetésre a kisgazdaságok számára kialakított egyszerűsített támogatási rendszer. Bevezetésre került hazánkban a degresszió, amely szerint az 1.307-1.200 ha-os gazdaságok esetében az alaptámogatás 5%-át, míg az 1.200 ha felettiéknél a teljes támogatást megvonták. Emellett Magyarország élt azzal a lehetőséggel, hogy a két pillér között 15%-os forrásátcsoportosítást meg lehessen valósítani. Ennek oka, hogy a kormány többlettámogatáshoz akarta juttatni a kézimunkaerő-igényes ágazatokat, úgymint a kertészetet, valamint az állattenyésztést. A reform során bevezették a termeléshez kötött támogatásokat is többek között a zöldség, a gyümölcs, a fehérjenövények, a húshasznú tehén, a juh ágazatok kapcsán.

A 2014-2020-as időszak viszont változásokat is hozott a hazai agrárpolitika intézményei terén, mivel a Vidékfejlesztési Program szakmai vezetője a Miniszterelnökség Kecskeméten működő Agrár-vidékfejlesztésért felelős államtitkársága lett. Emellett 2017. január 1-jén megszűnt a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH), melynek feladatait a Magyar Államkinestár vette át (Nagy et al., 2022; Szabó, 2017; Palakovics et al., 2016).

2021. évi KAP reform:

A soron következő KAP reform a 2023-2027-es időszakot kívánta meghatározni, mely 2020-ban kezdődött és 2021. december végén ért véget a reform végleges elfogadásával.

A reform során három EU-s rendeletet fogadtak el; a Stratégiai Tervek készítéséről, a horizontális szabályozókról, illetve a közös piacszerkezéről szólókat (Milicevic, 2023). A 2021-es KAP reform során három fontosabb célt fogalmaztak meg;

1. „a mezőgazdasági ágazat hozzájárulása az EU környezetvédelmi és éghajlat-politikai céljainak eléréséhez
2. célzottabb támogatás a kisebb gazdaságoknak
3. nagyobb rugalmasság a tagállamok számára az intézkedések helyi viszonyokhoz való igazítása terén (Council, 2024).”

Az első cél tekintetében a Stratégiai Tervekben igen nagyra törő célok kerültek megfogalmazásra, melyeknek teljesíthetetlensége 2024-ben derült ki. Ez több tagállamot is érint, köztük Magyarországot és Franciaországot is. Az ambíciózus célok jelentősen rontják az uniós mezőgazdaság hatékonyságát és versenyképességét, amelyeknek a módosításának az elérése az egyik célja a 2024-es esztendőnek. A cél értékek módosításának legnagyobb problémája, hogy

nem csak a monitoring adatokat, hanem a pályázati felhívások szerkezetét is nagyban befolyásolják.

Az új KAP-ban nagyobb figyelmet fordítanak a nyomon követésre, és a felülvizsgálatra, így évente kétszer monitorozásra kerülnek a KAP Stratégiai Tervek. Ennek célja, hogy a programok megvalósítása lehetővé teszi-e a tagállamok saját, valamint a KAP célkitűzéseinek elérését, megvalósítását.

Az Európai Strukturális és Beruházási Alapok (ESB Alapok) közé tartozik az EMVA is, így egyaránt öt alapelvre épül, melyek az alábbiak; programozás, adicionalitás, partnerség, szubszidiaritás, illetve a koncentráció. Ezek mellett több általános szabály is érvényes ezekre az alapokra, többek között az utófinanszírozás és az n^+ szabály.

A **programozás** biztosítja az átgondolt fejlesztések megvalósítását, vagyis a hirtelen igénytől felmerülő projektek nehezen tudnak megvalósulni. A programok időtartama megegyeznek az Európai Unió költségvetési ciklusokkal, vagyis hét évesek. A fejlesztések támogatásai ezekben a periódusokban kerülnek lekötésre és kifizetésre, ekkor vállal kötelezettséget a megnyert támogatási összegre az Irányító Hatóság. A programok a felelős pénzfelhasználás jegyében mindig utófinanszírozottak. Az utófinanszírozás rendszerében a kedvezményezett a projekt előrehaladásának és a vállalásainak megfelelően a vállalt mérföldköveknél számlákat nyújt be a Kifizető Ügynökségnek, amely az ellenőrzést követően fizeti ki a jogos támogatást.

A projekt fizikai befejezését követően kerül kifizetésre a fennmaradó támogatás, amely summázva a korábban kifizetett támogatásokkal, nem feltétlenül egyezik meg a Támogatói Okiratban szereplő pénzüsszeggel. Ez történhet azért, mert a projekt befejezését követően, amikor az ügyfél benyújtja az utolsó Kifizetési Kérelmében a fejlesztés megvalósítása során keletkezett számlákat, akkor derül ki, hogy mekkora összeget szükséges végül kifizetni. Ez történhet azért, mert például kevesebb anyagi ráfordítással, de a vállalt műszaki-szakmai tartalommal tudta megvalósítani projektjét az ügyfél. A lekötést és a kifizetést nem csak a programozási időszakban teheti meg az Irányító Hatóság, hanem az meghosszabbodhat például az $n+3^5$ szabálynak megfelelő időszakig, vagyis a programozási időszak végétől számított 3 évig. A hosszabbítás mértéke mindig EU szinten dől el, nem nemzeti hatáskör.

A szabály oka, hogy a fejlesztési programok utófinanszírozottak, valamint a Kifizető Ügynökségnek a kifizetéseket követően számlákat kell benyújtania az Európai Bizottság irányába, amellyel jelentős adminisztrációs teher is hárul az intézményre. A következő, vagyis a jelenlegi időszak esetében a kivételesen rövid EU-s ciklus okán a Közös Agrárpolitika Stratégiai Terv kapcsán a 2021/2115 (EU) rendelet szerint az $n+3$ -as szabályt kell alkalmazni. A tagországok a támogatásokat így alátámasztva tudják lehívni a rendelkezésre álló időn belül. Ha viszont a tagország támogatás abszorpciós képessége gyenge, annyiban a támogatás elvész, vagyis nem megpályázhatóvá válik. Ezért szükséges minden tagállamnak gyakorlatilag

⁵ KAP Stratégiai Terv esetében.

marketinget csinálni a programjainak, hogy a rendelkezésre álló forrásokra a pályázók sikeresen kérelmet nyújthassanak be, így pedig a tagállam le tudja hívni számlák benyújtásával a rendelkezésre álló fejlesztési forrásokat.

A programok előrehaladtával derülhet ki, hogy mely pályázati kiírásokra érkeznek be jóval több vagy jóval kevesebb igény a várthoz képest, illetve számos külső körülmény indokolhatja a programmódosítás kezdeményezését a Bizottság felé. Programmódosítást a tagország a 2014-2020-as időszakban a 808/2014 (EU) rendelet értelmében három alkalommal kezdeményezhette, amely a 2021/2115 (EU) rendelet szerint meg is maradt a jelenlegi 2021-2027-es időszakra is, viszont a tagországnak lehetősége van évente kétszer is módosítást kezdeményezni a Bizottság által meghatározott részek kivételével. Ezen korlátozások alá viszont nem tartoznak a forrásátcsoportosítások és a 2025-ös KAP ST felülvizsgálat.

Az **adicionális** az ESB alapok tekintetében a kötelező társfinanszírozást értjük, amely három részből áll; EU támogatás, nemzeti önrész, valamint a pályázó saját része, amelyek közül az első kettő közkiadás, míg az utóbbi a magánforrás. E kettőnek a hányadosa adja meg az ún. támogatásintenzitást. Az eddigi gyakorlat szerint az önkormányzatokra, közszférára kiírt pályázatok támogatásintenzitása magasabb szokott lenni, mivel a pénzügyi forrásaik jóval behatároltabbak, mint a vállalkozásoké, valamint a magánszemélyeké. Ez alól kivételt szokott képezni például a tanyákat támogató pályázatok, mivel az ott élők jelentős részének anyagi lehetőségei is erősen korlátozottak lehetnek. Ennek a finanszírozási rendszernek a lényege, hogy mind a három szereplő felelősséget vállaljon a pályázat szabályos megvalósításában.

A harmadik alapelv a **partnerség**, amely szerint már a programok létrehozásakor be kell vonni szakmai szervezeteket, önkormányzatokat, a vállalati szektort, valamint a program széles körű társadalmasítása is elengedhetetlen a lakosság körében. A program tervezetét szükséges szakmai vitákon, szakmai rendezvényeken ismertetni és lehetőséget adni az építő jellegű javaslatok megtételére, hogy az minél inkább közelebb álljon a valósi igényekhez és körülményekhez. A Bizottság felé a tagállamnak jeleznie is kell, hogy mely véleményeket és miért építette be a program tervezetébe. Az elutasítottakat pedig szintén indoklással alátámasztva kell megküldenie a tagországnak. Az alapelvnek viszont nem csak a program készítésekor kell megjelennie, hanem a végrehajtáskor is, amelynek fóruma a Monitoring Bizottság.

A döntéseket és a szabályokat a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni. Ez a **szubszidiaritás** elve, amely jelentheti a tagállami szintet, valamint a LEADER program esetében a kistérségi szintet. Az elv szintén azt segíti elő, hogy a pályázati felhívások minél inkább a való élethez közeliek legyenek, viszont a kaotikusságot elkerülendő, nem lehet egy pályázatot kistérségenként más és más feltételekkel kiírni. Ez átláthatatlanságot és így adminisztratív téren túlterheltséget okozna.

Az ötödik alapelv a **koncentráció**, amely a támogatások minél inkább célzottabb felhasználását jelenti. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az elnyert támogatások minél kevesebb intézkedésen keresztül jussanak el az ügyfelekhez (Maácz, 2020).

A jelenlegi, Európai Unió szintű 2021-2027 időszaki KAP pénzügyi kerete 378,5 milliárd EUR, amely áll a KAP első pillérét is adó EMGA (Európai Mezőgazdasági Garanciaalap), valamint a második pillérét adó EMVA (Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap) forrásokból. Ezeken túl a KAP részesül a Covid19 járvány okozta gazdasági és társadalmi válságot kezelő Next Generation EU (Nextgen EU) 807 milliárd EUR pénzügyi támogatásból.

A KAP első pillérének két részét különböztetjük meg; a közvetlen támogatásokat és a piaci intézkedéseket. A közvetlen támogatásokat a gazdák közvetlenül kapják azért, hogy a tevékenységeiket tudják pénzügyi szempontból támogatni, fedezni, a piaci intézkedések pedig a különböző gazdasági, pénzügyi válságok, és az éghajlatváltozás okozta áringadozások ellensúlyozására kapják a gazdák. A közvetlen támogatások rész 1992-ben jött létre a MacSharry- reform keretében. A 2014 és 2020 közötti időszakban a kifizetett összeg mintegy 293 milliárd EUR volt, amely a jelzett időszaki KAP pénzügyi keretének a 72%-át tette ki, az EU költségvetésének pedig a 27%-át.

A KAP második pillére a vidékfejlesztés, amely a vidéki területeket és a mezőgazdaság fenntartható fejlesztését támogatja és az Agenda 2000 reformmal került bele a Közös Agrárpolitikába.

A kétpilléres modell viszont csak később, 2007. január 1-től él, mivel előtte az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap (EMOGA) finanszírozta a Közös Agrárpolitikát. Ez a modell a KAP megalapítása óta élt, melynek volt egy Garancia részlege, illetve egy Orientációs részlege (Európai Parlament, 2024).

Az Európai Unióban, mint már említettem, hét éves költségvetési periódusok vannak, amelyek a támogatáspolitikai időbeli keretét is alkotják. Az új, jelenlegi időszak 2021-ben kezdődött el, ám de a vidékfejlesztés és az agrárium terén nem került időben elfogadásra az új Közös Agrárpolitika, amely miatt nem is tudták még elkészíteni a tagországok a saját KAP Stratégiai terveiket. Emiatt egy úgynevezett átmeneti időszak lépett életbe a 2021 és 2022-es években. Ebben a két esztendőben az ügyfelek támogatása hazánkban a VP, a 2014-2020-as időszakra vonatkozó jogi szabályai szerint, de már az új időszak, a 2021-2027-es időszak pénzügyi keretének terhére történt. Ez történhetett azért, mert a Tanács 2020. december 17-én fogadta el a 2021-2027-es időszakra vonatkozó többéves pénzügyi keretről szóló 2020/2093 számú rendeletét (Hantos, 2022).

A 2021 és 2027 közötti időszakra minden tagország Stratégiai Tervet készített, melyben nem csak a II., hanem már az I. pillér felhívásai, intézkedései is helyet kaptak. Magyarország Stratégiai Tervét 2022. november 7-én hagyta jóvá az Európai Bizottság, amelynek pénzügyi kerete 14,8 milliárd EUR⁶. Ennek a forrásnak több mint a fele, 8,4 milliárd EUR uniós társfinanszírozás. Az I. pillér teljes, 6,8 milliárd EUR forrása uniós forrás, míg a II. pillér 6 milliárd EUR keretének valamivel több, mint a 20%-a, azaz 1,6 milliárd EUR. Tehát, a

⁶ A programok forráskeretét korrektebb euróban megadni, mivel a forint forráskeret függ az árfolyam ingadozásától.

Vidékfejlesztés pillér hazai társfinanszírozásának a mértéke 80%, amelyet a kormány az 1003/2021 (I.11.) Korm. határozatban állapított meg (Hantos, 2022; Nagy, 2022; Vásáry, 2022).

Amint az a KAP reformokból is kiderül, a szakpolitika egyre ambíciózusabb célokat határoz meg a környezetvédelem, és klímaváltozás elleni harc terén, így pedig Kengyel (2022) szerint egyre inkább előtérbe kezd kerülni a *European Green Deal*. Az Európai Bizottság által elfogadott 2021-2027-es időszakra szóló Közös Agrárpolitikával – amely, méltányosabb és teljesítményorientáltabb - összhangban áll az európai zöld megállapodással (European Green Deal). A teljes KAP kiadásainak 40%-át, míg az EU kiadásainak 30%-át kell kitennie az éghajlattal kapcsolatos költségek. (Lámfalusi et al., 2023)

Szabó (2023) magyarországi vizsgálatai alapján kijelenti, hogy az EMVA forrásból származó kifizetések csekély mértékben járulnak hozzá a vidékgazdaság centrumhoz történő felzárkózását, emellett megjegyzi, hogy a vidékfejlesztési intézkedések és a LEADER aránya elenyésző, mely szintén hozzájárul a helyzethez.

A közvetlen kifizetések kapcsán pedig Szerletics (2020) jegyzi meg, hogy csak némi felzárkózás áll fenn a mezőgazdasági jövedelmek, valamint a szegénységi mutatók eloszlásában, amely viszont csak az új tagállamok feltörekvő régióinak tudható be.

Szabó (2023) mellett Kengyel (2022) is megjegyzi, hogy a KAP nem elég hatékony, azt felül kell vizsgálni és kezelni szükséges. A KAP pontosan a hatékony működés biztosítása érdekében fenntart monitoringrendszereket, melyekbe nem csak a tagállamok, de a gazdák, vagyis a támogatottak is adatbeküldők. Ez az adatbázis van most változás alatt, mivel a korábbi FADN rendszert felváltani készül az FSDN, mely még inkább a KAP hatékony működését támogatja.

Magyarország 2024 második félévében töltötte be az Európai Unió Tanácsának (a továbbiakban: Tanács) soros elnöki tisztségét, melyre először 2011 első felében került sor. Az elnökség fő feladata, hogy vezesse a Tanács munkáját és képviselje azt a többi Uniós intézménnyel szemben úgy, mint az Európai Bizottsággal, valamint az Európai Parlamenttel. Azokat az informális tárgyalásokat, melyeken mind a három intézmény jelen van, trilógusnak hívjuk, amikor pedig például a Bizottság és a soros elnökség tárgyal, azt nevezzük bilaterális megbeszélésnek, röviden; bilat. Az elnökséget félévente másik ország tölti be, mely országok triót alkotnak.

2024-ben a spanyol, a belga és a magyar elnökségi trió működött együtt szorosán. Az elnökség jogi alapját a 2009-es Lisszaboni szerződés adja, amely megszabja, hogy a triónak hosszú távú célokat és közös programot kell készítenie, a saját elnökségük részletesebb programján felül. A hétköznapien csak EU elnökségnek nevezett tisztség elnevezésében pontatlan, mivel a soros elnökség az Európai Unió Tanácsára és nem az egész Európai Unióra vonatkozik. A Tanácsban munkacsoportok, különbizottságok, és bizottságok vannak, amelyek felett áll az Európai Tanács, melynek jelenlegi elnöke António Costa. A munkacsoportokban úgynevezett tagállami delegáltak, szakértők képviselik az országukat. A különbizottságokban és a bizottságokban

viszont már szakdiplomata, attasék, valamint miniszterek, államtitkárok üléseznek. Az Európai Tanács tagjai pedig már a tagországok állam- és kormányfői.

2.4 Vidékgazdaság

Abból kifolyólag, hogy a vidék és a vidéki térségek minden érintett és érdekelt által elfogadott meghatározására sem történt még meg, úgy a vidékgazdaságnak sincs egységes definíciója. Ennek pedig az a magyarázata, hogy a vidékgazdaság a vidék gazdasági, társadalmi, illetve ökológiai állapotát írja le, tehát feltételezi, hogy a vizsgálandó vidéki térség már szakmailag meghatározott.

A fogalom megfelelő értelmezéséhez egy másik tudomány területre, a regionális gazdaságtanra célszerű áttérni, ahol a régiót, mint „rugalmasan értelmezhető gyűjtőfogalmat” (Lengyel et al., 2004) szükséges meghatároznunk. Lengyel Imre és Rechnitzer János szerint a régiók típusainak meghatározása a regionális tudomány alapkérdésének is tekinthető, amelyből következően a tipizálás többféleképpen is megtörténhet. Ilyen értelmezés lehet „például a megismerés tárgya, jellege, módja, a tudományterületek befolyása, vagy éppen a jelenségek sajátossága” (Lengyel et al., 2004). A régió fogalmának több definíciója is létezik melyeknek ismertetése, egymással történő összehasonlítása nem ezen dolgozat feladata, azt viszont mindenképpen szükséges leszögezni, hogy a definíciók abból a szempontból megegyeznek, hogy a régió is valamilyen szempontból egy összefüggő, lehatárolható téregység. Ebből kifolyólag a térnek egy része a vidék, amely „sajátos, komplex természeti, gazdasági és társadalmi téregységet jelent” (Kis, 2013). Így a vidékgazdaság is regionális gazdaság, amelynek a definiálása szintén vitatott, ezért egységes meghatározással e sem rendelkezik. Fehér Alajos (2005) megfogalmazása szerint viszont „... a vidékgazdaság olyan modellben fogalmazható meg, amelyben van városi központ, és annak van vidéki háttere”. Marini és Mooney (2006) vidékgazdaság meghatározása szerint „a vidék nem választható el élesen és mereven a várostól, ahogy a gazdaság egésze sem választható el a politikai, kulturális, társadalmi stb. jellemzőktől és viszonyoktól” (Kis, 2013).

A Christaller féle 1933-ban megjelent központi helyek elmélete szerint a települések funkcionális kategóriákba sorolhatók, amely szerint a magasabb kategóriába tartozó település egyes funkciókat biztosít az alacsonyabb funkciójú települések számára is. Vannak olyan funkciók, melyeket már a kisebb lélekszámú településeken is célszerű biztosítani, de vannak olyanok, melyeket csak nagyobb lakosságszámmal rendelkező településeken. Az elmélet egyik hiányossága, hogy azt feltételezi, hogy azonos kategóriákba tartozó települések azonos népességűek és nagyságrendűek, miközben ez így a valóságban nem állja meg a helyét. Ezek az ellátási körzetek mindig több ellátandó településből állnak, mely a magyarországi településhálózaton is tetten érhető. A településeket funkcióik alapján négy kategóriába soroljuk, melyek az alábbiak:

- funkció nélküli,
- alap fokú,

- közép fokú,
- felső fokú.

Az elmélettel szemben viszont a magyar települések modellje lazább, szabálytalanabb, mivel vannak benne különböző kategóriájú, közbenső központok és részleges funkciójú települések is. Ez pedig már jobban megfelel a sokszínű valóságnak (Káposzta, 2007). Ezt alátámasztja Csatári (1999a) vizsgálata is, mely több kategóriába tudta tagolni a magyar kistérségeket.

Michael E. Porter és szerzőtársai 2004-ben vizsgálták az Amerikai Egyesült Államok vidéki térségeinek versenyképességét, amelyben a vidékgazdaságot az alábbiak szerint határozták meg: „minden térség, így a vidéki térségek is, olyan gazdasági egységek, amelyekre jellemző a saját, megkülönböztethető gazdasági szerkezet, üzleti környezet és a szomszédos térségekkel kialakított kapcsolatok” (Porter et al., 2004). Emellett viszont fontos azt is megjegyezni, hogy a térségek, a települések versenyképességéhez az is szükségeltetik, hogy a legfejlettebb technológiák kerüljenek alkalmazásra az ott működő gazdasági szereplőknél (Szörényiné Kukorelli, 2010).

Fehér (2005) meghatározása szerint a vidékgazdaság a vidéki területeken található, nagy részben földhasználati irányultságú regionális gazdaság. Elmélete szerint magában foglalja:

- az adott területen gazdasági tevékenységet végző (termelő, szolgáltató, szervező) és fogyasztó szereplőket,
- a tevékenységükhöz felhasznált, illetve a területen rendelkezésre álló erőforrásokat,
- a gazdaság szervezeti kereteit jelentő vállalkozásokat, cégeket, háztartásokat, civil és hatósági szervezeteket, intézményeket,
- valamint egymással, illetve a területen kívüli szereplőkkel, szervezetekkel fenntartott kapcsolatrendszerrel,
- s azokat a struktúrákat (ágazati, földhasználati, erőforrás-, kooperációs, koordinációs, stb.), amelyek a gazdasági tevékenységek általános kereteit jelentik (Fehér, 2005)”.

Kis (2013) kiemeli „, hogy a vidéki térségek sokszínűségéből következően nem csak egy általában vett vidékgazdaságról beszélünk, hanem vidékgazdaságokról, hangsúlyozva azok egyediségét, különbözőségét.” Ezen felül az Egyesült Államokbeli vonulatot, Csatárit, illetve több szerzőt követve ő is megerősíti, hogy „a vidéki és városi gazdaságok elválaszthatatlanul kapcsolódnak egymáshoz, így hozva létre egy koherens összefüggő rendszert” (Kis, 2013).

Szakál (1999) a vidékgazdaságot úgy írta le, „hogy a vidéki térség maga is egy rendkívül bonyolult sokoldalú multifunkcionális erőforrásrendszer, amelynél az egyes erőforrás-alrendszerekről ugyan külön-külön is beszélhetünk, de ezek szétválasztása súlyos sérülésük, gyakran eredeti identitásuk lebomlása nélkül nem lehetséges. Ebből az is következik, hogy az ezen integrált erőforrásrendszerre épülő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági gazdasági tevékenységek, valamint a nem gazdasági tevékenységek (kulturális és egyéb közösségi tevékenységek, életmód, stb.) között is nagyfokú integráltság jellemző. Ez az, ami alapvetően

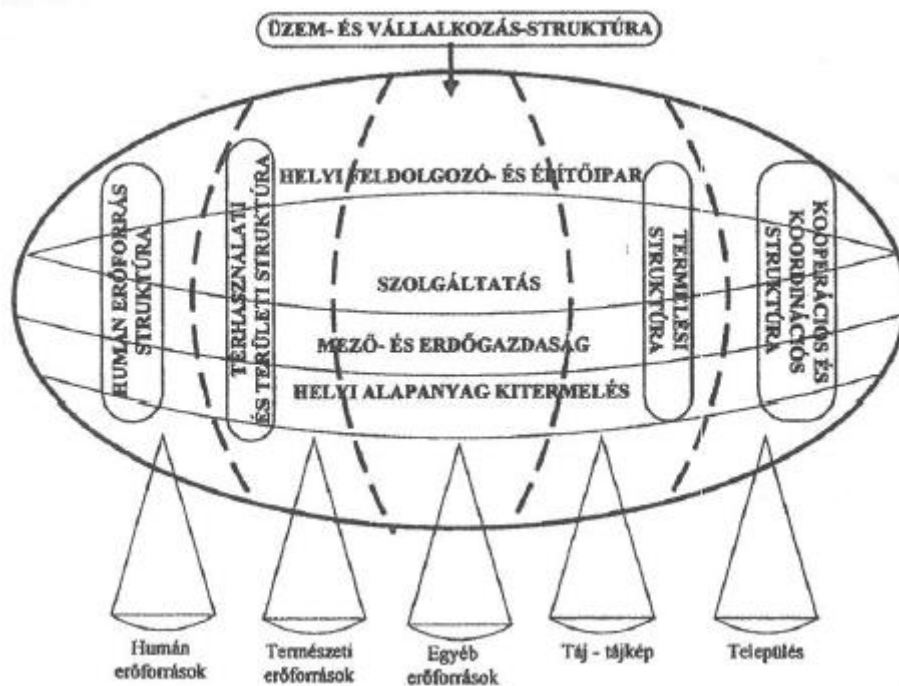
megkülönbözteti a vidéki térséget a városi (urbánus) térségtől. Ez a vidéki erőforrásrendszerre épülő gazdasági rendszer a vidékgazdaság.”

Fehér 2005-ben jól elkülönítetten leírta a vidékgazdaság erőforrásait is, melyeknek „az általa hasznosítható emberi, természeti, pénzügyi, társadalmi, gazdasági és egyéb tényezőket, illetve az azok közötti viszonyokat tekintjük, amelyek társadalmilag hasznos, gazdaságilag ésszerű, ökológiai szempontból is elfogadható, időben és térben is változó célokat szolgálnak.”

Ezek az erőforrások az alábbiak:

- humán erőforrások,
- természeti erőforrások,
- táj és tájképi erőforrások,
- települési erőforrások,
- egyéb erőforrások.

A felsoroláshoz Fehér hozzáteszi, hogy módszertani okok miatt az infrastruktúrát nem kezeli külön erőforrásként. Teszi ezt azért, mert az infrastruktúra mind az öt erőforrást áthatja, így pedig nem lehet külön kezelni, mindegyik elem tartalmazza azt. Ennek kiindulópontja Abonyiné 2003-ban az infrastruktúráról az alábbiak szerint írt; „azon hálózatok, objektumok, létesítmények, berendezések, ismeretek, intézmények rendszereként, valamint ezek tevékenységeként és az általuk nyújtott szolgáltatásokként, amelyek a gazdaság működéséhez, növekedéséhez és versenyképességéhez, a lakosság életviteléhez, életminőségéhez nélkülözhetetlenek, illetve szükségesek (Abonyiné, 2003).” Az erőforrások ugyan önmagukban is könnyen értelmezhetők, de mivel a vidéki egy multifunkcionális erőforrás rendszer, így különválasztásuk lényeges torzuláshoz vezethet (Nagy, 2007).

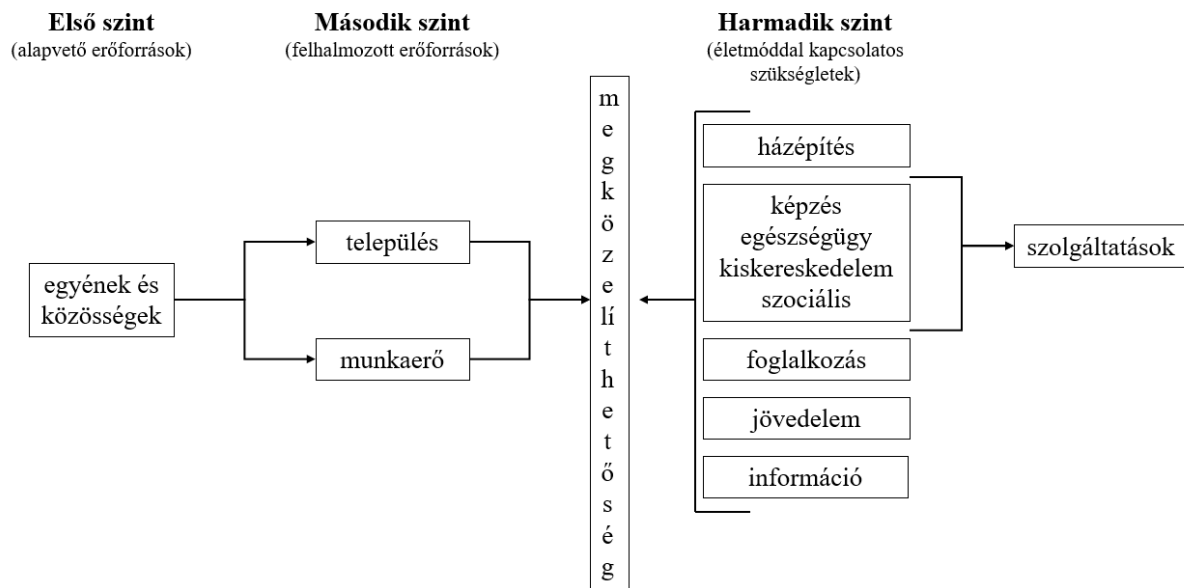
1. ábra: A vidékgazdaság erőforrásai, ágazatai és gazdasági struktúrája

Forrás: Fehér, 2005.

A vidékgazdaság öt erőforrása adja a vidékgazdaság alapját, melyek meghatározzák a fentebbi, 1. ábrán is szemléltetett azon ágazatokat, melyek a legjellemzőbbek a vidéki területen. A különböző gazdasági ágazatokat összekapcsolja a számos struktúra, melyek közül a legfontosabbak; üzem- és vállalkozás, humán erőforrás, térhasználati és területi, termelési, illetve a kooperációs és koordinációs struktúrák. Az ábra szerint a különböző gazdasági ágazatokba tartozó szereplők hasznosítják és működtetik a vidékgazdasági erőforrásait a fentebb már felsorolt struktúrák keretein belül. A struktúrák állhatnak önállóan is, de tovább is lehet őket bontani rész-struktúrákra. A struktúrák viszont abban megegyeznek, hogy naturális- és értékmutatók rendelhetők melléjük, amik által már a vidékgazdaság elemezhetővé és értékelhetővé válik (Magda et al., 2010).

Az alábbiakban a vidékgazdaság erőforrásait kívánom kifejezni, melyet teszek azért, mert ez a determináció képezi a disszertációm egyik alapját is.

A Cloke- Park (1985) által létrehozott **humán erőforrás** hierarchia szerint (2. ábra) az első szinten a közösségek állnak, illetve az azokat alkotó egyének, emberek.

2. ábra: A vidékgazdaság humánerőforrásának hierarchiája

Forrás: Cloke, Park, 1985.

A második szinten a település áll, amelyet „élettel” az emberek és az általuk alkotott közösségek töltenek meg. Emellett a munkaképes korú emberek csoportja alkotja a munkaerőt, mint erőforrást. Ezek miatt is kapták a felhalmozott erőforrások megnevezést. A településen élők és a munkaerőt alkotó emberek viszont folyamatos szükségleteket teremtenek az élet különböző terén, amelyekre erős hatást gyakorol az adott település megközelíthetősége, mivel az nagyban meghatározza, hogy milyen és mekkora mennyiségű szolgáltatásokat, információkat érhetnek el, milyen lehetőségeik vannak a házipírítésre, az elhelyezkedési lehetőségek, illetve a jövedelmek miképpen alakulnak az emberek számára. A felhalmozott erőforrások tekintetében is meghatározó a megközelíthetőség, mivel a közlekedési hálózatba jól bekötött, a nagyobb centrumokhoz közelebb elhelyezkedő települések tudnak növekedni, továbbá tudnak több lakost magukhoz vonzani, így pedig munkaerőt.

Meglátásom szerint is a vidéki emberek alkotják az alapját mindennek, mivel a vidéken élő ember az, aki alakítja, formálja magát és az őt körbe vevő épített és természeti környezetet. Az ember, vagyis mint individuum mind kvantitatív, mind kvalitatív tekintetben fontos hozzájárulója annak, hogy a vidéki tér vidékgazdasága mind a két dimenzióban milyen helyet foglal el és onnan milyen irányban változik. Azt szokták mondani, hogy a társadalom alapja az ember, ez természetesen igaz a vidéki közösségek dimenzió tekintetében is, hiszen a közösségek alkotó elemei. A közösségek töltik tele élettel a vidék szövetét a természeti környezet mellett. A közösség akár formális, akár informális, mindig hathatós befolyása van a vidék gazdaságára, társadalmára és ökológiájára. A közösségek viszont törekények, a manapság megtapasztalható globalizációs folyamatok ezt a dimenziót erősen kikezdték, vagy átalakítják, átterelik az online térbe, amelynek végeredményét még nem ismerjük. Véleményem szerint viszont akármi is lesz a végeredmény, az ember társas lény, így a közösségek elhalni nem, inkább átalakulni fognak. Az

emberek és a közösségek mellett megjelenik a humánerőforrások munkaerő dimenziója is. Nézőpontom szerint a munkaerőre nem csak, mint a munkahelyen dolgozó emberre kell gondolni, hanem például a kertjét gondozó vagy a településéért, közösségéért dolgozó egyénre.

Az ember, mint munkaerő állítja elő azokat a pénzügyi feltételeket, melyek a vidékgazdaság alapját adják, hiszen ha nem dolgozik az ember, abban az esetben nincs bevétele sem neki, sem az önkormányzatnak, sem a munkáltatójának. Ráadásul, ahogy azt Polónyi (2002) írja a beruházásokkal gyarapítani lehet az emberi tőkét, ami által a termelékenység és a jövedelmezőség növelhető. Ennek, pedig azaz oka, hogy az emberi tényező fontos szerepet játszik a termelési tényezők hatékony felhasználásában. Amennyiben nem termelődik érték a vidéki térben, abban az esetben a hanyatlás jelei jelennek meg. Értékteremtés alatt nem csak a termékek előállítását értem, hanem a szolgáltatások nyújtását is, hiszen mind a kettő elem szükséges ahhoz, hogy egy sikeres, prosperáló vidékgazdaság működjön. A következő dimenzió részben a munkaerőből fakad, hiszen a dolgozó embernek szükségletei vannak; a munkájáért fizetést remél. A szükségletei kielégítésére többnyire pénzre van szüksége. A dolgozó ember mellett megjelennek természetesen e kontextusban a munkanélküliek és a gazdaságilag nem aktív személyek is, akik szintén szükségleteiket szeretnék kielégíteni. Nevezetesen a lakosság szeretne többek között élelmiszert, ruházatot, műszaki cikkeket vásárolni, szeretné a szabadidejét hasznosan eltölteni. Emellett megjelennek a közösséggel kapcsolatos igények is, mivel az ember társas, ilyen például a hitellel kapcsolatos közösségekhez, vagy az egyéb szervezetekhez való tartozás, az azokban való tevékeny részvétel. Tapasztalatom szerint a települések elnéptelenedésének egyik oka konkrétan ezeknek a lehetőségeknek a hiánya, továbbá a helyben elérhető munkahelyek nem elegendő száma és/vagy minősége.

Fehér (2005) egyetértve Clock és Park (1985) munkájával szintén három szintre bontotta a humánerőforrás rendszerét; vidéki emberek, vidéki közösségek, munkaerő, valamint a szükségletek.

A **természeti erőforrások** tekintetében Fehér rendszerezését alapul véve öt elemet tudunk megkülönböztetni; ásványi anyagok, termőföld, víz, ökológiai- biológiai erőforrások, egyéb természeti erőforrások. Fehér (2005) hangsúlyozza, hogy csak azokat az elemeket lehet természeti erőforrásoknak nevezni, amelyek „adott időszakban, adott technikai, gazdasági és kulturális feltételek mellett felhasználhatók”. Egy jó ideje viszont már a kizárólag a természeti erőforrásokra ráépülő gazdaságoktól elszakadtunk, amely ekképpen a térségben hagyományosnak nem tekinthető iparágak megjelenését, letelepedését hozta magával. Erre több példa is van hazánkban; Paks: atomerőmű, Kecskemét: Daimler autógyár, Dunaújváros: kohászat, Szeged: BYD autógyár. A természeti környezettől kapott erőforrásokat két csoportba soroljuk; megújuló (szél, biomassza), illetve nem megújuló (fosszilis tüzelőanyagok, föld) erőforrások. A természeti erőforrásokkal történő fenntartható gazdálkodás mindig is fontos volt, de manapság, amikor a klímaváltozás hatásai még inkább éreztetik hatásukat, kiemelt fontosságú vált, melyet egyre többen ismernek fel és tesznek egyre többet a kezelése érdekében.

A természeti erőforrásokra épülnek részben a **táj és tájképi erőforrások**, mivel ahogy a természet adta adottságok változnak, úgy változik a táj és annak képe. A változatosságot viszont nem csak a természetnek köszönhetjük, hanem az emberi tevékenységnek is. Ezen oknál fogva tudjuk megkülönböztetni az épített és építetlen táj és tájképi erőforrásokat. Épített természeti erőforrás például a szőlőhegy és az arborétum, építetlen pedig a puszták, a sztyeppék, vagy a hegységek erdőségei. A táj kiemelkedően fontos részét képezi a társadalom jólétének, jólétének, mely köszönhető annak, hogy a testi-lelki felüdülést, a rekreációt nagyban támogatja a szép, egységes képet mutató tájkép. Emiatt az ilyen területeken fekvő ingatlanok magasabb árfekvésűek, így inkább az anyagilag tehetősebbek laknak ezeken a területeken. Emellett a kiemelkedő turisztikai desztinációk is inkább a szép, egységes képet mutató, a rekreációt így támogató térségekben helyezkednek el, az emberek inkább ott pihennek, költik a pénzüket. Ilyen térség többek között a Balaton-felvidék vagy a Dunakanyar. Emellett a számos funkcióval is rendelkezik, melyek közt érdemes megemlíteni a termelő, a szabályozó, valamint a társadalmi térfunkciót. Az agrártermelés elsősorban a tájban történik, mely így meghatározza a táj képét. A szabályozó szerepének legkézenfekvőbb megjelenése a friss levegő, továbbá az emberi beavatkozások tájképbe történő kiterjedtségének kordában tartása. Az erős táj és tájképi erőforrásokkal rendelkező térségekben a társadalmi élet is sokszor igen kiterjedt, aktív. Gondolok itt arra, hogy ezeken a területeken több a kiránduló turista vagy a környékbeli is szívesebben látogatják az őket körbevevő tájat. Itt viszont szükséges megemlíteni, hogy a táji értékek a fennmaradásukat mégis az elszigeteltségüknek, továbbá a térségben lakók alacsony számának köszönhetik. Ezen a ponton viszont szembe kerül egymással a táji értékek megőrzésének akarata, illetve a látogatásukból hasznot remélő természetes személyek, gazdasági szereplők és önkormányzatok. Ez ma már sok konfliktust szül szerte a világban, főképp Európában (pl.: Spanyolország, Svájc, stb.), melyeknek végkimenetele sokszor vitatott (pl.: belépődíjak, lezárások, stb.), viszont ezek az esetek tükrözik a leginkább azt, hogy a táj funkciói között megjelenik a fenntartható fejlődés három aspektusa; gazdaság, társadalom és az ökológia.

Kis (2008) kiemeli, hogy a táj és tájképi erőforrások, csak akkor viselkednek erőforrásként, ha azokat valamiképpen a gazdasági és a társadalmi folyamatokba tudjuk adaptálni. Ezek mellett a természeti erőforrás Lóczy (2002) szerint három funkcióval bír:

- termelő, vagyis gazdasági funkció:
A fentebb említett megújuló, illetve nem megújuló erőforrások biztosítása.
- szabályozó, vagyis ökológiai funkció:
Szabályozza a talajbeli, a hidrológiai, valamint a meteorológiai funkciókat.
- társadalmi térfunkció:
A fentebb is kifejtésre került pihenési, rekreációs lehetőségek biztosítása a humánökológiai, információs és lélektani funkciók mellett.

A **települési erőforrásokba** a vidéken fekvő települések tartoznak, amelyek életteret jelentenek az embernek, ahol igényeiket, szükségleteiket (lakó-, munkahely, rekreációs) többé-kevésbé ki

tudják elégíteni. A vidéki települések nagyon változatosak, nincs két ugyanolyan település, viszont méretük, adottságaik, a gazdaságban betöltött szerepük és elhelyezkedésük szerint kategorizálhatók, amely jelen dolgozatnak is az egyik célja a Homokhátságon. A településeken lakóhelyek, munkahelyek, az igényeket kielégítő gazdasági és társadalmi szereplők, műemlékek, a település képét befolyásoló egyéb épületeket találunk, melyeknek mennyiségi és minőségi jellemzőik adják ezen erőforrás milyenségét. Egy vidéki város erőforrásai az ellátandó funkciói miatt magasabb színvonalúak és szerteágazóbbak, mint az ugyanazon térségben fekvő községké. Ez pedig leginkább Rechnitzer (2010) szerint annak köszönhető, hogy a város funkcióit nem csak az ott élők, hanem a várost körül ölelő településeken élők is igénybe veszik, tehát a kielégítendő igények még változatosabbak. A kisvárosok és a községek mellett – a Homokhátságon mindenképp – meghatározó településtípusok a tanyák - függetlenül azok típusától. Tehát, a vidéki Homokhátság meghatározó településformája a tanya, a falu, valamint a kisváros.

Fehér (2005) az **egyéb erőforrásokhoz** sorolja a **pénzügyi erőforrásokat és a vállalkozásokat**, melyek meglátásom szerint természetüknél fogva egymással koherensek.

A pénzügyi erőforrások legfontosabb tulajdonságai, hogy nagyon mobilisak és sokfélék lehetnek (állami monetáris erőforrás, hitel, támogatás, befektetésre szánt tőke, stb.).

A pénzügyi források felhasználása sokrétű, lehet akár a működésre felhasználni, de lehet a fejlesztések megvalósítására is. A pénz legtöbb esetben az infrastruktúra fejlesztésére, valamint a gazdasági szereplők által kerül bevonásra egy térségbe. Ekképpen sok problémát lehet megoldani, viszont azt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy minden problémát nem lehet megoldani vele. Sokszor szükséges a közösség összetartó ereje, amely legalább annyira fontos, mint a pénzügyi erőforrások megléte. Ha és amennyiben mind a két elem rendelkezésre áll, abban az esetben olyan programokat lehet megvalósítani, melyek nem csak egyhangú egyetértésben valósulnak meg, hanem a fenntarthatóság eszméjének is jobban megfelelhetnek. A kiegyensúlyozott pénzügyi háttérrel rendelkező térség további pénzeket is odavonzhat, így kialakítva a hógolyó-effektust.

A vidéki vállalkozásoknak is a profitmaximalizálás az elsődleges célja ámde, jelenlétük fontossága mégis megkérdőjelezhetetlen. Megkérdőjelezhetetlen még annak ellenére is, hogy tevékenysége folytatásakor, ha nem lennének szabályozók, annyiban kizsigerelné a környezetét. A cégek munkahelyet adnak a vidéken élőknek, akik a munkájukért cserébe fizetést kapnak. A vállalkozások ugyan sokfélék és emiatt többféleképpen is csoportosíthatjuk őket, de szerepük ettől függetlenül a település működése szempontjából is meghatározó, mivel adót fizetnek a település számára, amely így többletbevételhez jut.

Ezek mellett a vállalkozások használják a vidéki erőforrásokat, az infrastruktúrát, és a szolgáltatásokat, melyekkel egyrészt újabb munkahelyek létrehozásához járulnak hozzá, így generálva további feladatokat és így bevételeket a partner gazdasági szereplőknél, másrészt a vidékgazdaság erőforrásaival történő gazdálkodás során hatással vannak a vidékgazdaságban

élők mindennapjaira. Az újabban felmerülő igények viszont pezsdítik a versenyt a kiszolgáló vállalkozásoknál, amely akár át is formálhatja a szolgáltatáspalettát. Pupos (2015) szerint a globalizáció nem csak a társadalomra, hanem a vállalkozásokra is hatással bír, mivel a versenyképesség, a fenntarthatóság, a regionalizáció befolyásolják azok működését. Emellett Porter véleménye szerint „a globalizáció átértékelte és megerősítette a lokalitások szerepét, mégpedig úgy, hogy a globális versenyben nem elkülönült vállalatok vesznek részt, hanem a piaci verseny elsődleges szereplői a regionális klaszterek lettek” (Tóth et al., 2014).

Kis (2008) szerint amennyiben pedig jól működnek a vállalkozások, annyiban az erős gazdaság okán fennmaradhat, sőt fejlődhet a lakosság életszínvonala, valamint a fenntartható fejlődés is megvalósulhat. Ezen egynéhány felsorolt hatáson keresztül is megállapíthatom, hogy a vidéki vállalkozások szerves részét képezik a vidékgazdaságnak és a pénzügyi erőforrásokkal egyetemben jelentős erőforrás értékkel bírnak.

Dolgozatomban a fenntarthatóságról és a fenntartható fejlődésről is többször említést tettem, emiatt szükséges a fenntartható fejlődés általában vett meghatározásával megismerkedni, mely szerint „az a fejlődés fenntartható, amelyben a jelen generáció szükségleteinek kielégítése nem korlátozza a jövőbeni generációk szükségleteinek kielégítését” (Molnár, 2008).

A fentebb felsorolt erőforrás csoportok mellett viszont van egy hatodik is, a **kultúra**, amelynek az értelmezése komplex és igen széles sávon mozog. A kultúra határozza meg egy adott vidéki társadalom válaszát, amelyeket a különböző kihívásokra adnak, továbbá a kultúra az, amely megkülönbözteti egymástól az egymás mellett fekvő szomszédos területeket. Így bátran állíthatjuk Farkas (2009) mellett, hogy a kultúra a helyi identitás szinonimája, vagyis a „kultúra a gondolkodásunknak a termelés és a fogyasztás tárgyának (és nem helyének) irányba történő átirányítását jelenti...”.

A kultúra megtestesítő jegyei az alábbi elemek;

- nyelvhasználat (pl.: tájszólás)
- településszerkezet (pl.: tanyák, falvak)
- építészeti sajátosságok (pl.: tájegységre jellemző épületek)
- gasztronómia (pl.: tájegységre jellemző ételek, italok)
- népviselet
- különböző társadalmi csoportok, rétegek, alakzatok (pl.: nemzetiségek) (Pupos, 2015)

Bánlaky és Hidy (1999) szerint a kultúra az ember és az objektívációk viszonya által létrejött világ. Vagyis a kultúra maga az ember által alakított természet, a létrehozott tárgyi világ, eljárások és szokások, a megteremtett tudás, normák, tudományok, művészteke, vallások.

Azonban hiába van egy vidéki térnek sokszínű kultúrája, ha nincsenek, akik azokat ápolják. „A vidék létezésének és fejlődésének alapvető összetevői (meghatározói) a vidéken élő emberek és az általuk létrehozott közösségek (Kis, 2019).” „A közösség az emberek olyan együttese, amelyet a következő négy tényező köt össze: közös érdek, közös cél, közös értékrend és a fenti

három tényező meglétének tudata, vagyis a „mi”-tudat” (Hankiss, 2012).” Lábás és szerzőtársa (2023) kiemeli, hogy a helyi kultúra életben tartásában és fejlesztésében szükséges olyan egyének aktív munkája, elköteleződése, akik vezető szerepet töltenek be a település vagy a térség életében. Ők, azok, akik „akár a szellemi örökségből attrakciót, látványosságot tudnak kovácsolni, tehát a kulturális örökséghez való viszonyulás meghatározó” (Lábás et al., 2023). Emellett megjegyzik, hogy az aktív kulturális élet viszont nem elegendő a település fejlesztése vonatkozásában, mindenképpen szükséges még a természeti adottságok, a történelem, a település hírességei vagy a települési innovációs elemek. Továbbá kiegészítve a fentieket leszögezik, hogy nem feltétele egy település fejlődésének az aktív kulturális élet, lehetnek egyéb tényezők, amelyek „sikerességet eredményeznek”.

A kultúra folyamatosan változik, formálódik, viszont jelenléte mégis állandó. A változás akkor történik meg, ha az élet által létrejött elemek és minták elfogadásra kerülnek és beépülnek a helyi sajátosságokba, így pedig azok megváltoztatják a régió kultúráját. A globalizáció által kínált értékek egyáltalán nem kedveznek a helyi identitásnak, így az kiszolgáltatottabbá válik, veszélybe kerül, és könnyen feloldódik a globalizáció olvasztótégelyében. A kultúra változása során két forgatókönyv valósulhat meg; vagy az újdonságok beépülnek a helyi kultúrába, vagy a helyi sajátosságok kiszorulnak és helyüket átveszik az új sajátosságok. Ha viszont a régió ismeri a kulturális teljesítőképességét, annyiban viszont már elkerülhető, hogy például a városi kultúra egy kicsinyített mása legyen. Egy társadalom kultúrája sokszor megfoghatatlan, mégis érezni lehet a mindennapokban; a szokásokban, a tudásban, a hiedelmekben, a normákban, a viselkedésben (Kis, 2014, Pendixen, 2004, Szörényiné Kukorelli, 2012). Amelyik szemlélet a kultúrát előtérbe helyezi, vallja, hogy a kultúragazdaság a térség társadalmának, gazdaságának fejlesztésében kulcstényező, sőt annak az alapja. Farkas (2009) szerint a kultúragazdaság célja a helyi jólét elérése a helyi stratégiák lehetőségeinek vizsgálata által. Kovách (2012) az alábbiak szerint ír a kultúra és a fejlesztések kapcsolatáról: „A kultúra, a tudás és az intellektuális tulajdon a materiális fejlesztésnek is az egyik hajtóereje”. Ennek sikeres alkalmazásához viszont szükséges, hogy az adott térség szereplőiben is meglegyenek az összetartozás gondolati csírái, továbbá az a szemlélet, hogy a helyi kultúra nem akadály, hanem támogatója a fejlesztéseknek. Abban az esetben pedig, amikor a kultúra összekapcsolódik a fizikai környezettel, onnantól beszélhetünk gyakorlatilag a tájegységről, amelynek erőforrásként való hasznosítása egyre inkább előtérbe kerül az utóbbi évtizedekben. (Ray, 2013) Egyik ilyen hasznosítási mód a kultúra áruba bocsátása a turizmus megjelenése által, amiképp a vidéki tér nyitottabbá válik, valamint a település vagy a térség fejlődésének alapját is adhatja (Szörényiné Kukorelli, 2012; Lábás et al., 2023).

Ray (2000) a kultúragazdaság négy megjelenési formáját határozta meg:

- a helyi kulturális erőforrások termékbe vagy szolgáltatásba, valamint a helyi térség marketingjébe épül be,

- a nem helyi kulturális elemekkel épített térségi identitás, amely a térségen kívülieknek szóló termékbe épül be,
- a helyi identitást erősítő kezdeményezésekbe, valamint a kultúra tartalmú termékek eladásába épül be,
- a helyi fejlesztési irányok kidolgozásába épül be.

A térségekről, településekről kialakított imázsok pedig eldöntik a diszkurzív stratégiák mellett a fogyasztókért, valamint a fejlesztési forrásokért folytatott versenyt (Kovách, 2012). Czene (2004) ezzel kapcsolatban megjegyzte; „A kulturális örökség állapota és a térség fejlődőképessége között közvetlen összefüggés van. Tehát azok a térségek, amelyek kulturális öröksége élő és gazdag, sikeresebbek a társadalmi – gazdasági fejlődésben, mint azok, amelyek öröksége sérült vagy szegényebb. Másképpen fogalmazva: nincs társadalmi – gazdasági versenyképesség élő és gazdag kulturális örökség nélkül”. FitzSimmons és Goodman (1998) szerint a helyi és a tradicionális termékek és szolgáltatások visszanyerték, folyamatosan visszanyerik vonzerejüket. A kultúra kihatással van az adott térségben előállított helyi termékek és szolgáltatások megjelenésére is. Az egyéni külső nem csak a termék megkülönböztetésében segít, hanem az előállítás helyéül szolgáló térség kulturális üzenetét is így közvetíti. A helyi termékekre több kisebb- nagyobb mértékben eltérő meghatározás is létezik, amely kapcsán Gonda (2014) általánosan megjegyzi, hogy a helyi termék olyan portéka, amely helyben készül és alapvetően 40-50 kilométeres körzetben is értékesítenek. Az értékesítés helye lehet távolabbi helyszín is, amely akkor következhet be, ha a helyi termelő, kisvállalkozó kinövi az addigi kereteit. A helyi termék fontos a munkahelyteremtés, a hagyományok őrzése, a vidék élhetősége, valamint a turisztikai kínálat színesebbé tétele kapcsán.

2.5 A vidékgazdaság átstrukturálódása

Mint azt a korábban említettem, a vidék folyamatos változása okán a vidék fogalomnak nincs egységes, mindenki által elfogadott meghatározása. Emiatt szükséges a változásokat generáló befolyásoló tényezőket jobban megismerni és a dolgozatban vizsgált régióhoz, a Homokhátsághoz szorosan kapcsolódó vidékgazdaság átstrukturálódás okait feltárni. A dolgozat címe viszont mégsem átstrukturálódás, hanem újrastrukturálódás, mivel a vizsgálatomat nem a történeti időktől kezdtem, hanem a rendszerváltozástól ragadok ki egy időszakot, így helytállóbbnak gondolom az újrastrukturálódás kifejezést használni. A kiváltó okok, viszont sokrétűek és térségenként, településenként szintén különbözhetnek, viszont meglátásom szerint a legszignifikánsabb maga a globalizáció. Szakirodalmi vizsgálatom során derült arra fény, hogy több magyar szerző is a vidékgazdaság átalakulását a rendszerváltástól tanulmányozza. Ennek oka pedig a szocializmus zártabb rendszere, amikor a globalizáció hatásai korlátozottabban érvényesültek, mint azt követően. Ekkor ugyanis a globalizáció szinte rátörte az ajtót az ország gazdaságára és társadalmára, amelynek kezelése hagyott némi kívánni valót maga után. Ebből kifolyólag ennek az alfejezetnek a középpontjában a globalizáció áll, amely fogalom a globus

(földgömb) latin szóból ered, melynek jelentése világméretűvé válás. Anthony Giddens (1990) szerint „a globalizáció a világot átfogó társadalmi kapcsolatok intenzitásának növekedése, amely révén távoli helyek úgy kapcsolódnak össze egymással, hogy az egyik helyen bekövetkező eseményeket sok kilométernyi távolságban lejátszódó folyamatok befolyásolják, és viszont.” A világméretűvé válás folyamata az élet szinte minden területére (kultúra, fogyasztás, technológiák, stb.) kiterjed, így a világhálót böngészve is többféle meghatározással találkozhatunk, pedig a globalizáció nem csak a társadalom vagy csak a gazdaság terén van jelen. Waters (1995) szerint a fogyasztási szokások köszönhetően a multinacionális vállalatoknak, egyre inkább homogénebbé válik, mivel a termékpaletta is egyöntetűbb, mint korábban. A fogyasztás ráadásul már nem csak a szükségletek kielégítéséről szól, hanem egyre inkább az önkifejezés fő elemévé válik. Szántó (2009) állítja, hogy a fogyasztás mellett a kultúra terén is homogenizálódás tapasztalható, mivel egyre inkább eltűnnek a térségekre jellemző életmódok, szokások, hagyományok. A kultúra terén pedig azért történik ez a folyamat, mivel hasonló információkhoz, javakhoz jutnak hozzá az emberek.

A globalizációról alkotott véleményeket Cséfalvay (2004) három csoportba különítette el: hiperglobalista, szkeptikus, valamint transzformációs. A hiperglobalista vélemény szerint a globalizáció elkerülhetetlen a globális társadalom, gazdaság és kultúra kialakulásához, míg a szkeptikus szerint a globalizáció csupán egy állomás a sok közül az emberiség történetében, tehát a jelenlegi irány egyáltalán nem biztos, hogy a végleges. A transzformációs vélemény tábor pedig a gazdaság, a társadalom és a kultúra területén a globalizációt új feltételrendszerként értelmezi.

Káposzta (2015) megjegyzi, hogy az elmúlt évtizedekben végbement növekedési időszaknak köszönhetően átformálódtak az igények, a szükségletek, amelyek magától értetődőekké váltak a jóléti államoknak és intézmények terjedésével. Ezt a jelenséget Müller (2023) úgy írta le, hogy az igények fejlődnek, amiknek a kielégítése kulcsfontosságú. Emellett megjegyezte, hogy az igények és vágyak öngerjesztőek, amiket ha nem csatornázunk be a kultúrába, akkor máshol fognak megjelenni. Ez az átalakulás a globalizációnak köszönhetően vidéken, a kisebb településeken is tetten érhető. „Ezen globalizált trendek mellett vidéken jelentős gazdasági és társadalmi eróziónak lehetünk szemtanúi, miszerint a helyi közösségek sorra elveszítették szolgáltató és közösségmegtartó intézményeiket, iskoláikat, közlekedési infrastruktúrája leépült, természet adta tevékenységük háttérbe szorult, a környezethez alkalmazkodó mezőgazdálkodása, a hagyományokra épülő élelmiszertermelése már csak nyomokban található meg, a forrásmegkötő képessége gyakorlatilag megszűnt. Mindezek következtében a centrumok folyamatos erőforrás elszívása mellett a perifériák kézzel fogható elszegényedése, a társadalom, az élelmezési-, víz- és energiaellátási, foglalkoztatási, szociális kiszolgáltatottsága egyre súlyosabbá vált. A vidéki élet a közgondolkodásban mára egyenlő lett a hátrányos helyzettel (Káposzta, 2015).” A perifériák elmaradottságának G. Fekete (2006) szerint hat tényezője van, melyek mind szorosan kapcsolatban állnak egymással. Ezek az alábbiak:

- 1) Alacsony foglalkoztatottság,
- 2) Demográfiai egyensúly megbomlása,
- 3) Térségi jövedelemtermelő képesség gyengesége,
- 4) Környezeti erőforrások alul- vagy túlhasznosítása,
- 5) Elszigeteltség,
- 6) Szükségletek kielégítésének akadályai/depriváció.

Rechnitzer és Smahó (2011) megjegyzik, hogy a városi életmód nem minden vidéki területen jelent meg, ahol pedig mégis, ott sem ugyanolyan mértékben nyert teret magának. Ezt pedig álláspontom szerint csakis a vidéki terek sokszínűségével magyarázhatjuk. Ezek mellett Ritter (2008) szerint a globalizáció nyomán a területi politika felértékelődése mellett az európai gazdaság térszerkezete is átrendeződött. „A globalizáció további alapvető következménye a térségek, lokalitások szerepének megváltozása és felértékelődése, ami azt is eredményezi, hogy ezeknek a feltételeknek a kialakítása mára nem csupán a kormányok felelősségkörébe tartozik, hanem az endogén fejlődésméletek, a saját erőből történő építkezés előtérbe kerülésével, az egyes települések, térségek feladatává is vált (Ritter, 2008).” Az átstrukturálódás okán Ritter (2018) szerint a vidék fogalma megerősödik, átalakul, új szerepkört tölt be, mivel egy jó ideje már „egy teljesen új társadalmi és gazdasági dimenziót fejez ki” a fogalom.

A világ élelmiszertermelésének és élelmiszerfogyasztásának jelentős változása a vidékre is nagy hatást gyakorol, mivel egyrészt olyan új technológiák, növény- és állatfajták jelennek meg, amelyek korábban nem is voltak ismertek, másrészt pedig megváltozott az áruk életútja. A genetikailag módosított növények és állatok, a vízkultúrás növénytermesztés, a GPS alapú szántóföldi növénytermesztés mind- mind elsősorban a gazdaságosabb és így nyereségesebb agrobiznisz működését szolgálják. A fogyasztók felőli nyomás viszont a tápláló, piacos, lehetőleg vegyszermentes gyümölcsök és zöldségek iránti kereslet. Mind a két féltől a felvázolt célok elérése jelentős pénzügyi háttérrel igényel, mivel a tápláló, piacos élelmiszer előállításához jelentős beruházás szükséges, a vásárlónak pedig meg kell fizetnie ezeket az инвестиciókat. A globalizáció következményeként az agrártársadalomtól ma már nem csak az élelmiszer termelését „követeli” meg a társadalom, hanem azon túlmutató, korábban sosem felmerült felelősségvállalásokat. Ilyen felelősségvállalás a „természeti és társadalmi környezetért, az esélyegyenlőségért, az élethosszig tartó tanulásért, a foglalkoztatásért és a vidéki térségek fejlesztéséért.” Ezek pedig a nagyobb, globális problémák megoldásához segítenek. Ilyen globális probléma többek között az éghajlatváltozás, a vízhiány, a szegénység a migráció, valamint az erdőpusztulás (Bálint et al., 2009).

Az áruk életútja korábban a lokális gazdaságban manifestálódott, vagyis az életutak állomásai nem különültek el térben. Ma már viszont - köszönhetően a technológia fejlődésének és a szállítási kapacitások egyre gazdaságosabb fenntartásának - akár nagy távolságra is el lehet szállítani a termékeket, így lehet külön térségben a termelés, feldolgozás és a fogyasztás (Káposzta, 2018).

Az utóbbi bő egy évtizedben a globalizáció jelenségei közé tartozik a klímaváltozás hatásait enyhítő tevékenységek (pl.: ökológiai gazdálkodás, megújuló energiaforrást hasznosító technológiák, hulladékok újrafeldolgozása, stb.) terjedése is, amely a vidéki térségekre negatívan ható számos globalizációs jelenség mellett már egy pozitív mozzanat. A 2007-ben hivatalosan bejelentett éghajlatváltozásnak számos hatása manifesztálódott. Ilyen globalizációs jelenségnek tartják többek között a különböző invazív növények és állatok terjedését. Ezek az élőlények elsősorban az ember és az áruk világjárása következményeként kerültek be más országokba és okoznak problémát. Ilyen növény a parlagfű, amely a XX. század első negyedéig ismeretlen volt itthon. Másodsorban a különböző ökológiai folyosók segítették az idegen élőlények terjedését. Ilyen ökológiai folyosó például egy vasútvonal vagy egy folyó völgye. Ezek a növények és állatok elsősorban a természeti környezetben, továbbá a turizmusban okoznak problémát, majd közvetetten a helyi emberek mindennapjaiban. Ezek mellett pedig fontos szót ejteni az egyre fokozódó édesvízhiányról, valamint az élelmiszerválságokról, amelyek következményei között tartják számon a migrációt, amely már hatást gyakorol az ökológia mellett a gazdaságra, és a társadalomra is. Tehát ezek a hatások nem állnak meg a régiók határainál, hanem azokat átlépve is érvényesülnek. Ebből következően a klímaváltozás negatív hatásainak kezelésének területi hatálya is átlép, át kell, hogy lépjen a régiók határain túlra. (Bálint et al., 2009; Glatz, 2010; Wolf, 2011)

Póla (2002) meglátása szerint a globalizációnak van egy kiegyenlítő hatása is a térségekre. E szerint „a tőke diffundálásának fizikai, adminisztratív korlátjai csökkennek, a globalizáció eddig elmaradott területeket képes bekapcsolni a világ gazdaság vérkeringésébe, a határ már nem elválaszt, sokkal inkább összeköt.” Erre Nyugat-Magyarország esetét hozza fel példának, mely szerint a rendszerváltozást követően megnyíló nyugati határok jelentős lehetőségeket hoztak el a térségnek. A régiónak leginkább az északnyugati sávjában fekvő települések tekintetében indult el a gazdasági szerkezet átalakulása, megújítása az új technológiákkal felszerelt új ipari telephelyeken főképp nyugati, főleg osztrák tőke befektetésével. Emellett Póla (2002) viszont nem felejtkezett el arról, hogy szembe tűnőek a kedvezőtlen hatásai is a jelenségnek, amelyről így fogalmaz: „A másik oldalon viszont a regionális egyenlőtlenségeket tovább élezi a globalizáció. Jól megfigyelhető, hogy a tőke a fő közlekedési folyosókat (elérhetőség), a nagyvárosokat (piac) preferálja, lényegében azokat a területeket, amelyek ez idáig is inkább jobb pozícióban voltak. Ezekben a térségekben újabb lökést kap a gazdaság, következésképpen a tőkebefektetések fogadására kevésbé alkalmas térségek lemaradása tovább folytatódik.”

A vidéki tér differenciálódásának további jele, hogy a térhasználatban egyre inkább megjelenik a „poszt- produktivista” vonal. Ebben az irányzatban a térhasználat úgy alakul át, hogy a korábbi élelmiszer előállító és feldolgozó terek lecsökkennek és átalakulnak a turisztikát, a rekreációs célokat, a környezetmegőrzést, az energiagazdálkodást, valamint a környezetipart szolgáló terekké. A változások viszont problémákat, feszültségeket, valamint lehetőségeket is teremtenek az átalakuló vidéken. Amint látjuk a rendszerváltást követően nem csak a gazdasági szereplők, hanem a falvak is kiléptek a „települések piacára”, amellyel párhuzamosan számos változás

növelte a községek önrendelkezését is. (Beluszky, 2009; Szörényiné Kukorelli, 2012; Káposzta, 2013; Káposzta, 2020)

Ez a folyamat azért is történhet meg, mivel a gépesítettség egyre nagyobb teret hódít, amely magával hozza a precíziós gazdálkodás térnyerését is. Az egyre pontosabban működő gépek és a számítógépek által vezérelt, támogatott agrártermelés egyre kevesebb élő munkaeőt kíván meg, mely egyrészt válasz arra, hogy a mezőgazdaság kevésbé vonzó munkahely és megélhetési forrás a fiatalabb generációk számára, továbbá következménye az Európai Unió által támasztott követelményeknek.

A mezőgazdaság vonzerejének csökkenésének több okát is ismerjük. Egyrészt nehéz fizikai munkát jelent az ebben a gazdasági ágban dolgozók számára, másrészt a szezonális, valamint az időjárás viszonyosságai kiszámíthatatlan jövedelmet generálnak, így a likviditás kulcsfontosságú. Ezek miatt soroljuk tulajdonképpen a tőkeigényes ágazatok közé, mindemellett pedig a biológiai alapok genetikai potenciálja is behatárolja. Mivel a mezőgazdaság élőlátvány igénye egyre inkább csökken, egyre kevesebb embernek ad megélhetést, így a vidéki – leginkább periférián fekvő – települések eltartóképessége, népességmegtartó ereje egyre inkább csökken (Nagy, 2007). Álláspontom szerint viszont, aki mégis vállalja az ilyen körülmények közötti gazdálkodást, annak képzetesebbnek kell lennie, hiszen a termesztés technológiák és a műszaki fejlődés egyre inkább megköveteli.

Azt viszont fontos figyelembe vennünk, hogy a globalizáció nem az utóbbi harminc évben ütötte fel a fejét, hanem már jóval hamarabb is voltak jelenségei, folyamatai, csak akkor még hódításoknak hívták. Ilyen például a Bálint és Juhász (2009) által említett 1500-as években tett hódítás Dél- Amerikában. Cortez és Pizzarro „pénzügyekben” akartak járni az Újvilágban, de ehelyett az azték és az inka birodalomban indítottak olyan folyamatokat, amelyek jelentősen megváltoztatták az ott élők életét, sőt több tízezer, több millió ember irtottak ki direkt és indirekt.

Illés (2018) megerősíti, hogy a globalizáció folyamatai már a XVI. század óta léteznek, annak ellenére, hogy a globális léptékű ismeretekkel, a globalizáció, globalizálódás, globalizmus fogalmak csak az 1960-as években jelentek meg.

Magda és Marselek (2010) a globalizációt jelölte meg a vidék legnagyobb kihívásának, ami véleményem szerint a mai napig sem változott, de már egyre több helyen tapasztalhatók olyan kezdeményezések, amelyek a globalizáció negatív hatásainak kivédésére vagy legalább csökkentésére születtek. Európa fejlettebb, leginkább nyugati országaiban a globalizáció okozta változások viszont már az 1970-es, 1980-as években érezhetőek voltak. Közép-Kelet Európában, a volt szocialista országokban viszont a zártabb rendszer okán csak később, a Szovjetunió felbomlását követően realizálódtak ezek az externáliák, melyek átalakították a vidéki, és a falusi tereket, társadalmakat. Szörényiné Kukorelli (2010) leszögezi, hogy a globalizáció negatív hatásait három dologgal lehet legyőzni; a tudásbővítéssel, a kreativitás növelésével, valamint a helyi identitás erősítésével. Ráadásul a tudás bővítésében az interneten keresztül mind formális, mind informális képzéseken vehetünk részt. Ez pedig egy olyan lehetőség, amely a

globalizációnak köszönhető. A tudás megszerzése, pedig növeli az emberek kreativitását, az innovációra való nyitottabbá válását (Káposzta, 2020).

A globalizáció során a hazai sérülékeny vidékgazdaságoknak már nem csak egymással, a nemzetgazdaságokkal vagy a városok gazdaságaival kell versenyre kelniük, hanem már a globális gazdaság szereplőivel is. Tekintettel pedig arra, hogy a hazai vidékgazdaságok jelentős része törékeny, a nemzetállamnak megnő a szerepe és támogatnia kell őket, hiszen a globális versenyben a vidékgazdaságok kiszolgáltatottá válnak. Ez a nyomás megmutatkozik például a multinacionális cégek termékeinek alacsonyabb árában, mely mellett megjelennek a még lazább társadalmi és környezeti korlátozások, illetve a törékenyebb helyi érdekképviseltek. A támogatás nem csak pénzügyi támogatást, hanem többek között a tudástranszfer megjelenését és terjedését is jelenti/ jelentenie kellene. A hazai vidékgazdaságok támogatásában nagy szerepe van a mindenkori vidékfejlesztési programoknak, amelyek hatalmas anyagi támogatást nyújtanak a gazdálkodóknak, a szervezeteknek és az önkormányzatoknak. Alább, a vizsgálati részben bemutatott több száz milliárd forintos Európai Unió támogatások ellenére a vidék versenyképessége, hatékonysága mégis csak igen lassan javul, mivel a támogatások jelentős része a vidéken működő vállalkozóknak címzi a kiíró, aminek az oka, hogy a „tevékenységük átfogja az agrárgazdaság, a helyi ipar, a szolgáltatások területét.” A tudástranszfer elősegíti a képzettebb társadalom születését, melynek így alkalmazkodó képessége jelentősen javul, ekképpen erősítve a térség szerepét a globális versenyben. Emellett a tudás magasabb volumene a források hatékonyabb felhasználását is elősegíti. (Magda et al., 2010; Szörényiné Kukorelli, 2010)

A vidéki területek hanyatlása nem egyenletes és főleg nem minden vidékgazdaságra igaz, hiszen míg a periféria, vagy a szűkös erőforrásokkal rendelkezők (Bácsalmási és a Jánoshalmi járások) egyértelműen hanyatlanak, addig a központi települések körül fekvő települések jelentős része fejlődik. Ez a fejlődés viszont részben kényszerített, nyomást gyakorló, mely erők két irányból erednek. Egyrészt a központi településeken – leginkább a nagyvárosokban – élő lakosok kiköltözéséből, valamint a hanyatló településekről a szatellit településekre költöző lakosokból.

A városi lakóhelyüket elhagyók jelentős része a középosztályba tartozó, a nyugodt lakóhelyben bízó kiköltöző. A kiköltözés presztízs- és státuszemelkedéssel kecsegteti az embereket, akik leginkább a képzettebb, fiatalabb társadalmi szegmensbe tartoznak. Ez a folyamat viszont a központi település népességének csökkenését hozza magával, amely a vizsgált térségben fekvő Kecskemét esetében a 2019, 2020, és 2021-es években a Covid19 járvány miatt okozott magasabb mortalitási index is erősített a vármegyeszékhelyen. A belső és külső perifériákon fekvő településeiket elhagyók száma is jelentős, viszont ők már inkább az olcsóbb, akár a zárt kertekben lévő ingatlanokat, vagy az olcsóbb, rosszabb műszaki állapotú ingatlanokat vásárolják meg.

A szatellit településekre költözők tömegei által okozott nyomás abban testesül meg, hogy nem elegendők a települések adottságai, így azokat fejleszteni, bővíteni szükséges. Több üzlet,

nagyobb kapacitású infrastruktúra szükséges a nagyobb lakosság kiszolgálásához. Vagyis a szuburbanizáció, és a vidéki dzsentifikáció nem csak a lakosságszám emelkedésében és fiatalosodásában (pl.: Ballószög, Helvécia, Kerekegyháza, stb.) érhető tetten, hanem a szolgáltatások bővülésében és a településkép változásában is. A településkép viszont sokszor tájidegen építményekkel válik változatosabbá. A kiköltözők tömegeinek igényét kielégítő építőipari vállalkozók sok helyen zárt, a lakóházakat egymáshoz igen közel épített lakóparkokat hoznak létre, semmit sem törődve az adott tájegység, térség építészeti kultúrájával, hagyományával. A lakóparkok mellett megjelentek főleg a külterületeken a sajátosan felújított parasztházak is. Az elérhető szolgáltatások pedig nem csak mennyiségben, hanem a magasabb fizetőképes kereslet okán mennyiségi szempontból is változnak. A két népességcsoport költözésének az indokai viszont eltérnek. Míg a nagyvárosban élők életében egyre nagyobb szerepet kap a vidéki idill vonzereje, a nyugalom, a klímaváltozás elleni harc következtében a környezettudatosság, az egészséges életmód gyakorlása, valamint az életfeltételek biztosításának ígérete, addig a másik csoport költözésének az oka a biztosabb, magasabb színvonalú megélhetés. A hazai ipartelepítési politika az elmúlt időszakban kiemelten kezelte a nemzetközi multinacionális vállalatok megtelepedését kiváltképpen a vármegyeszékhelyeken. Az ott fellépő munkaerőigény pedig olyan nagy, hogy a nagyvárosok és azok szatellit települései nem képesek azt kielégíteni, így szükségessé vált az akár 80-100 kilométerre lakó munkaerő csábítása is. Aki pedig ekkora távolságban megteheti, ő lakóhelyet vált, többnyire azokra a településekre, melyek ingatlan árszínvonala elérhetőbb. Ennek pedig azaz oka, hogy hazánkban az ingatlan árak a nagyobb városokban megsokszorozódtak, így a nagyobb városokban, vármegyeszékhelyeken csak rosszabb állapotú ingatlanokat vagy hátrányosabb helyzetű városrészekben fekvő lakásokat, házakat tudnak vásárolni. A költözésnek persze nem csak a megnövekedett munkaerőigény az oka, hanem, ahogy azt Kapronczai (2015) is megjegyzi, az olyan vidéki település, ahol nincs munkalehetőség, annak vonzereje rohamosan csökken, így generálva a népesség fogyását, valamint elöregedését, amely által az eltartó képesség is csökken. Tehát a munkahelyek léte és szerkezete kulcsfontosságú egy település életében.

A bemutatott folyamatok – a szatellit településekre való költözések - így generálnak ezeken a településeken a városodás, illetve a városiasodás folyamatait, valamint számos érdekellentétet az „öslakosok”, valamint a kiköltözők között. Ezeknek a konfliktusoknak a forrása életmódok közötti különbségből fakad, vagyis túl közel kerül egymáshoz a vidéki, valamint a városi életet élő népesség. Tapasztalatom szerint az ilyen konfliktusok száma igen magas és a közösségi médiában az információ gyors áramlása okán gyorsan leértékelődik egy-egy utca, vagy akár településrész is. Tehát az egyes esetek következményeként a hagyományos értelemben vett mezőgazdaság hosszú távon igencsak hátráltatja a térségek versenyképességét és fenntarthatóságát. A legszembetűnőbb szinte minden esetben, hogy a mezőgazdasági munkát ellátó helyben régebb óta élő zavarja a munkájával, a megélhetésével a közel múltban kiköltözőt. (Domingos, 2018; Kovách, 2012; Nemes et al., 2022; Vasárus et al., 2023; Schuchmann, 2023; Völgyi, 2022)

2.5.1 *A vidékgazdaság változásának hazai aspektusa*

A vidékgazdaság változása viszont hazánkban nem a rendszerváltástól indult el, hanem már jóval előtte, a XIX. század közepétől, amikor elkezdődött többek között a vasúthálózat kiépülése. A vasút a vidéken hatalmas fejlődési potenciált adott a településeknek a megtermelt termékek és a lakosság távolabbi és gyorsabb piacra juttatása, által a gazdasági és társadalmi fejlődés terén. Később, a két világháború között Kulcsár (2017) által írtak szerint elindult „a falu, a parasztság és a mezőgazdaság triászának hagyományos szoros kötődése... elindult az erőteljes bomlás útján”. A második világháború után is a mezőgazdaság maradt a legfőbb foglalkoztató szektor az országban, amelyet alátámaszt az 1949. évi népszámlálásból származó 53,8%-os mérték. Emellett a lakosok többsége olyan falvakban élt, ahol az agrárium meghatározó volt, a lakó- és munkahely egy településen volt megtalálható, valamint az izoláció és a szerény infrastruktúra meghatározó jellemzők volt. Beluszky és Sikos T. (2011) az 1948-as évet a falvak számára a fordulat évének tartotta, mivel gyors és drasztikus változások mentek végbe, ellenben megjegyzik, hogy már a második világháború után megtörtént földosztás, az egyes falvakban a német ajkú lakosság erőszakos kitelepítése is már jelentős mértékben megváltoztatták a falvak helyzetét. Az államszocializmusban 1948 és 1953 között végbe ment a kollektivizálás, amely során a vidéki települések többségében csaknem négy millió hold földterületet tagosítottak, így maradt magántulajdonban csupán a földek 4,5-5,0%-a. Ennek és az iparosítás erőltetésének eredményeként a vidék elkezdett elnéptelenedni, a népesség megindult a városok felé az új élettér és megélhetés megtalálása gyanánt. „A szocialista iparfejlődés súlyos árát a társadalom fizette meg a „korai öregséggel”, a várható élettartam csökkenéssel, Európa legmagasabb öngyilkossági rátájával, romló betegségi mutatókkal, stb” (Bódi, 2010).

Ezeknek a folyamatoknak az eredménye lett az erősen differenciálódott faluállomány. A nagyvárosok környéki települések - főleg ahol prosperáló mezőgazdasági nagyüzem működött – fejlődtek és növekedtek, míg a hátrányos helyzetű területeken fekvők hanyatlásnak indultak. Ennek az erőltetett keresletnövekedésnek is⁷ köszönhetően indult meg a panelházak építése, amelyek közül a legelsőbe 1960. január 2-án költöztek be az akkori Sztálinvárosban (ma Dunaújváros). A termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok ugyan sok embernek adtak munkát, de a több száz hektáron történő gazdálkodás és a hatalmas állattartó telepek kialakítása és technológiai fejlesztése az élők munkaeő kiváltását is jelentette, amely így az ipari létesítmények felé áramlott a falvakról és tanyákról. (József Attila Könyvtár, 2013)

Ekképpen vált a falusi keresők kétötöde ingázóvá. Ennek következményeként mezőgazdasági aktív keresők aránya és az agrárágazat részesedése a GDP-ből rohamosan csökkent és vált dominálóvá az ipar a kisebb- nagyobb vidéki városokban. Lokálisan tekintve pedig a földhasználat és a mezőgazdaság szerkezetének teljes átalakulását vonta magával, amelyek

⁷ Az 1970-es években a Ratkó-korszakban születettek is keresletet generáltak az saját otthon iránt, így az ő igényeiket is szükséges volt kielégítenie az akkori rendszernek.

következményeként a kisebb városban sem, sőt a falvakban sem az agrárium vált a megélhetés első számú forrásává. 1960, valamint 1970 között a községeket 600 ezer fős vándorlási veszteség érte, miközben voltak olyan falvak, melyeknek a népessége megtöbbszöröződött. Ezzel párhuzamosan a külterületi lakosok aránya is erős csökkenésnek indult. Amíg 1949-ben 17-18%-os arányt tudtak magukénak, addig ez a szám 1960-ra 12%-ra, míg 1970-re 8-9%-ra apadt. Aki csak meg tudta tenni az üzemekbe ment dolgozni és hátrahagyta a közutaktól, vasutaktól, illetve a munkahelyétől távolabb fekvő tanyáját.

A rendszerváltozás sajnos nem hatott pozitív az agráriumra, azon túl pedig a gazdaság egészére. A magyar vidékgazdaság erodálódása viszont nem 1989 után kezdődött, akkor inkább drasztikusabbá vált. A belső problémák már az 1980-as évek első felében megjelentek. Az 1990 és 2001. évi népszámlálási, valamint az OMMK 1990 és 2003 közötti időszak adatai alapján kijelenthető, hogy a Bácsalmási, illetve a Jánoshalmi kistérségek a vizsgált területen a mezőgazdaság súlyos szerepvesztésével érintettek.

Ez a helyzet pedig az agrárfoglalkoztatottak jelentős csökkenésében is megtestesült. A rendszerváltoztatást követő visszaesés oka, hogy a megnyíló piacokon olyan versenytársakkal találták szemben magukat a hazai gazdasági szereplők, amelyeknek 100- 200 éves töretlen fejlődés állt a háttérükben, szemben a hazaiak többször megszakított fejlődésével. Az agrárszövetkezeti rendszer indulatból történt szétverése is az árukibocsátás drasztikus csökkenését hozta magával, pedig a vidék gazdaságának alapját képező mezőgazdaság valós sikerágazat volt. „Előbb bontottuk le a régi – megroppant – épületet, mintsem újat építettünk volna (Kapronczai, 2015).” A vidéki munkanélküliség jóval magasabbá vált, mint a városi. Példa erre a kisfalvak példája, amelyek esetében az országos, 18%-os munkahelymegszűnéssel szemben jóval több szűnt meg; 34%. Ez egyrészt köszönhető az ingázó, a vidéki, valamint a szakképzetlen munkaerő körében kialakult átlagon felüli munkanélküliségnek. A vidéki szegénység, valamint szegényövezetek kialakulása leginkább ennek tudható be. Az élelmiszeripar, a nehézipar, valamint a mezőgazdaság átalakulása, valamint leépülése okán a '90-es évek elején a regisztrált munkanélküliek száma az országban megközelítette a 800.000 főt. 1988 és 1993 között az ipari keresők száma 540 ezerrel, az összes foglalkoztatott pedig 1.1 millióval csökkent.

A munkanélküliség növekedése területileg szinten erősen különböző volt; Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 19%, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 17-%, míg egyes kistérségekben, községekben eltérhetett az 50%-ot is. A rendszerváltást követő első évtizedben egy sor bánya, valamint ipari üzem is megszűnt. Ha pedig a nemzetgazdasági ágazatokat tekintjük meg, akkor kiderül, hogy a legnagyobb mértékű csökkenés a mezőgazdaság terén következett be, ugyanis az 1990. évi foglalkoztatottak 17%-a dolgozott ebben az ágazatban, 2002-ben már csupán a 6,2%-a, míg 2022-ben 4,2%. A csökkenés az alkalmazásban állók (fő) tekintetében is jelentős; 2009: 82,8 ezer fő, 2022: 67,7 ezer fő. Kiegészítésként érdemes megemlíteni, hogy 2021-ben az agrárkeresők aránya országos szinten 4,6%, míg ha kiemljük a községeket, akkor ez az érték

9,1% volt. Ezzel párhuzamosan viszont mind a szekunder, mind a terciér szektorban dolgozók részaránya az összes foglalkoztatottból mind a mai napig folyamatosan növekszik. A nagymértékű csökkenés mögött a statisztikai módszertan is közrejátszott, mivel a korábbi nagyüzemek a nem alaptevékenységet végző egységeiket önálló szervezeti egységekbe szervezték, így az ágazaton kívül, másik nemzetgazdasági ágazatban jelentek meg az adataik. A privatizációnak köszönhetően viszont nagy mennyiségű működő tőke áramlott be az országba, amelynek következményeként a vállalkozások száma megnőtt, az iparban és a szolgáltatások terén működő cégek pedig előtérbe kerültek. A külföldi befektetők viszont nem a magasabb hozzáadott értékű tevékenységeiket telepítették Magyarországra, hanem az egyszerűbb, összeszerelő tevékenységeiket.

A mezőgazdaság tekintetében az 1993-as év volt a legrosszabb, mivel a rendszerváltás előtti időszakhoz képest alig több mint a felét tudta megtermelni, valamint az infláció is 20-30% körül alakult. Amíg a világ mezőgazdasága 50%-kal gyarapodott, addig a magyar termelés 10%-kal csökkent 1990 és 2012 között. A termőföldek tíz százaléka megműveletlen maradt, az agrárfoglalkoztatottság közel a harmadára csökkent 1988 és 1997 között. A kilencvenes évek második felében viszont a birtok-, valamint a mezőgazdasági termelés koncentrációja indult el. Ez a koncentráció azóta is folyamatos, hiszen míg 2000-ben 966 ezer működő családi gazdaság volt, addig 2016-ban már csak 365 ezer. Emellett a mezőgazdasági földterület mérete is csökkenő tendenciát mutat, hiszen míg 1990-ben 1.695,4 ezer hektár volt, addig 2022-ben már csak 5.081,1 ezer hektár, vagyis a birtokkoncentráció még tovább növekedett.

Az 1990-es években történt birtokkoncentráció magyarázata, hogy a kisebb, 100 hektárnál kisebb földterülettel rendelkező gazdaságok nem tudtak nyereséget realizálni. Ezt a helyzetet súlyosbította az, hogy a termőföldek tulajdonosainak több mint 90%-a kevesebb, mint 5 hektár földön gazdálkodott. Ez a helyzet viszont fenntarthatatlan volt, mivel a méretgazdaságosság elvét követve a meghatározó kultúrák, valamint az állattenyésztés területén is ennél nagyobb méretű termőfölddel szükséges rendelkeznie a gazdának. A földtulajdon-szerkezet helyreállítását nehezítette a kárpótlási rendszer, amely során hozzávetőlegesen 1,6 millióan jutottak átlagosan 0,6 hektár földtulajdonhoz. Másik nehezítő körülmény pedig az akkori politika volt.

A kárpótlás során a kiosztott földek 96%-a 3 ha-nál kisebb volt, így egy igen elaprózott földbirtokszerkezet jött létre. Glatz (2005) kifejtette, hogy mivel a politika hazánkban mindig beleszólt a földtulajdonlásba, így a piaci hatások nem tudtak érvényesülni, ha pedig mégis, akkor a földbérleti szerződések kibogozhatatlan rendszerében már azt sem lehet tudni, hogy ki a földterület igazi tulajdonosa. Ha és amennyiben a piacnak adnának teret a döntéshozók, annyiban jóval nagyobb lenne azon földtulajdonosok aránya, akik a méretgazdaságosság elérése okán eredményesen és versenyképesen állítanak elő élelmiszert. A mezőgazdaság és az élelmiszerfeldolgozás változása miatt a vidéki konfliktusok elkerülhetetlenek, mivel az élelmiszer előállításának a helyszíne a vidéki térség, mely még mindig potenciális tartalékokkal rendelkezik a termelés bővítése terén. Vidéken ráadásul nagyobb jelentősége van a mezőgazdaságnak, mint

amit a statisztika mutat, mivel többen is rendelkeznek zártkerttel, konyhakerttel, többen is dolgozhatnak idény- vagy feketemunkában. A mezőgazdaság mellett az ipar is jelentősen megszűntette a '90-es éveket, mivel a számos privatizált üzem új tulajdonosa vagy megszüntette azokat, vagy annyira leépítette, hogy azok jóformán már csak csomagoló vagy összeszerelő funkciókat töltöttek be. A távol-keleti, leginkább kínai árudömping tovább súlyosbította a hazai gazdasági szereplők helyzetét.

Erre egyik legjobb példa a női kosztüm gyártás, melyet a kínai dömping annyira megviselt, hogy Kecskeméten több, évtizedes tapasztalattal és szakértelemmel bíró varrodának kellett bezárnia. A könnyűipar mellett a nehézipar is tönkre ment, gondoljunk csak az Ózdi Kohászati Üzemre, melynek helyén ma már muzeális gyűjtemény és élménypark áll. Továbbá a Puszták metropoliszában⁸, vagyis Kecskeméten is megszűnt a DUTÉP (Duna-Tisza közí Építőipari Vállalat) házgyár, valamint a kádgár. A kilencvenes évek második felében az általános hanyatlás a visszajára fordult (csökkent a munkanélküliség, a reálbérek növekedtek, stb.), amely tendencia megmaradt egészen a 2009-es gazdasági világválságig. A falvakból szinte teljesen eltűnt a gyáripar, amely egyrészt köszönhető az üzemek, valamint a bányák megszűnésének, másrészt pedig a falvak várossá nyilvánításának. Ez utóbbinak a statisztika szemszögéből van jelentősége, hiszen ezek a települések már városokra vonatkozó adatokban jelennek meg. Pozitívként érdemes arra tekinteni, hogy manapság már az ingázás nem az elvándorlás előszobájaként jelenik meg a vidéki településeken, hanem ellenkezőleg a falvak és a kisvárosok stabilizálódásának támogatója. (Glatz, 2005; Ritter, 2009; Gergely, 2010; Beluszky et al., 2011; Kapronczai, 2015)

Az Európai Unió agrárpolitikájának köszönhetően a támogatásokon keresztül stabilizálódott a földhasználat-szerkezet 2010 után, viszont a vidéki településekről történő elvándorlás, valamint azok elöregedése továbbra is fenn áll. Ennek egyik oka, hogy a vidékgazdaságok eltartó képessége drasztikusan lecsökkent, mivel a mezőgazdaságból élő lakosság gyorsan mérséklődött. Ez a folyamat csak abban az esetben nem tudott bekövetkezni, ha és amennyiben a mezőgazdaság mellett megjelentek az iparban, továbbá a szolgáltatások területén működő vállalkozások. Ezeknek a letelepedéséhez viszont olyan kedvező környezet szükséges, amelyeket a perifériákon, valamint a kedvezőtlen adottságokkal rendelkező települések nem, vagy csak kismértékben tudnak megteremteni. (Kovách et al., 2018; Kovách, 2012; Lennert et al., 2015; Káposzta, 2016; Beluszky et al., 2021)

A vidékgazdaság átstrukturálódása vonatkozásában viszont meglátásom szerint érdemes visszatekinteni Park és Cloke 1985-ös tanulmányában leírtakra, amely szerint a vidék – és így a vidékgazdaság/-ok – egyik, ha nem a legfontosabb jellemzője, hogy a változás örök, akár a gazdaság, akár a társadalom, és a technológia területén.

⁸ Az 1842 és 1844 között a városban tanult Jókai Mór adta ezt az elnevezést.

Az átstrukturálódásnak számos példáját említhetjük, de ami a Homokhátságon az elmúlt években a legszembetűnőbb volt, az a kecskeméti Daimler gyár és a hozzá kapcsolódó vállalkozások letelepedése. Rechnitzer (2014) ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a kecskeméti térségben fekvő vármegyeszékhely a 2010-es évek elején gyors fejlődésnek indult, amely magával húzta a környező, szatellit településeket is. Viszont ugyanazok a térségek maradtak továbbra is le, amelyek már az 1970-es években is.

Az autógyár terméke a Mercedes-Benz márkájú személygépjárművek. A jellegzetes gazdasági mutatók (pl.: foglalkoztatottak száma, befizetett adó mértéke, stb.) tekintetében a gazdasági szereplő verhetetlen a gyár helyén korábban mezőgazdasági célú földterület-használattal (kukorica, kertészet, repce, stb.) szemben. Viszont az autógyár a város legjobb minőségű termőtalajjal rendelkező területén épült fel, amely hosszabb távon, az élelmiszertermelés jelentőségének növekedése okán – mint a szocializmusban - inkább tűnik nem teljesen átgondolt ipartelepítésnek. A gazdasági szereplő 441,75 ha területet vásárolt, melyet folyamatosan be is épít. Az üzem megjelenése is a globalizációnak köszönhető, ráadásul a térségben egy nem hagyományos ipari szegmens jelent meg, melynek beágyazottságán viszont folyamatosan dolgoznak a döntéshozók és a gyár menedzsmentje. Ennek köszönhetően a Mercedes és Kecskemét eggyé vált, mint Győr az Audi-val. Az autógyár számos magyar vállalattal áll szerződésben és a társadalmi felelősségvállalása is jelentős (pl.: Mercedes-Benz gyár kosárlabda akadémia működtetése, Kecskeméti Animációs- és Filmfesztivál támogatás, stb.). A gyár helyszíne kapcsán szeretném Romány (1998) gondolatait idézni: „Mert gépet létre hozhat épületet emelhet, tudomány művelhet az ember a városokban, de termőtalajt, elegendő kalászt, és új és új táplálékot csak a városok vidéki ”térségein teremthet”. Ha megüli a vidéket, ha nem hagyják el, hanem művelik a jövőben is. Az Európai Unió tagjaként sem lehet ez másként. Legalábbis: nem áll érdekünkben, hogy másként legyen.” (Szombathelyi et al, 2018)

A vizsgált terület, vagyis a Homokhátság kapcsán Kőszegi (2016) megjegyyezte, hogy a táj jelenlegi állapotának kialakulásához mely momentumok járultak hozzá. Véleményem szerint viszont ezek az események nem csak a tájat befolyásolták, hanem a Homokhátság vidékgazdaságát is, tehát az átstrukturálódás ezeknek is köszönhető. Ezek a tényezők az alábbiak:

- folyószabályozások: A XIX. században a mezőgazdasági területek növeléseképpen 94 helyen vágták át a Tisza kanyarulatait, így téve rövidebbé a folyót. Számos mocsarat, lápot csapoltak le, melyek a mai klímaváltozás kapcsán nagyon hiányoznak hazánk megfelelő vízháztartásában. Ezek a tevékenységek nagyban hozzájárulnak a Homokhátság elsivatagosodásához.
- erdőtelepítések: A hátság földminősége nagyrészt nagyon gyenge, így az erdőtelepítés lehet egy bevételi forrás, mivel a fa már évezredek óta fontos építőipari alapanyag szerte a világon. Emellett az erdőségek területeinek növelése pozitív hatással van a mikroklímára, a vadállományra, a biodiverzitásra, a szélrózsió csökkentésére.

- nagyüzemi gazdálkodás kialakulása: Az államszocializmus az államosításokkal megszüntette a kis, családi gazdaságokat és a hatékonyság, valamint a tömegtermelés okán a nagyüzemi gazdálkodás kialakulását segítette elő. Azt támogatta mind pénzzel, jogszabályilag. Ez viszont nem csak a környezetre, de a társadalomra is negatív hatást gyakorolt, mivel az addig felépített egzisztenciák és családi gazdaságok jövője egyik pillanatról a másikra megszűnt.
- szuburbanizáció folyamata: A városokból történő kiköltözés nem csak a szuburbán települések infrastruktúráját és társadalmát teszi próbára, hanem a külterületeket is. A külterületek képe, környezeti állapota sok esetben romlott. A hagyományok nem tisztelete nem csak az építészetben, hanem a biodiverzitásban is megmutatkoznak, amelynek negatív hatásait a kitelepülők is megszenvedik. A vadállatok élőhelyei beszűkülnek, így adva egyre több konfliktust a gazdáknak és a kiköltözőknek. A mezőgazdasági termeléssel foglalkozók tevékenységét megnehezítik, pedig a biodiverzitás fenntartásához a tanyasi termelés nagyban hozzájárul.

A számos negatív példa és tapasztalat mellett viszont arról nem feledkezhetünk el, hogy egyes vidékgazdaságok nagyot fejlődtek az utóbbi évtizedekben. A fejlődés sokszor már olyan mértékű, hogy egyre nehezebb megkülönböztetni a városi és a vidéki térséget. A gazdasági szereplők már ott létesítenek telephelyet, ahol számukra a legkedvezőbb, vagyis nem törvényszerű, hogy városban jöjjön létre újabb telephely. A vidéket egyébként leginkább a nagyobb területi kiterjedésű vállalatok részesítik előnyben. Eközben a vidékgazdaságok diverzifikáltabbá váltak, vagyis lazább a kapcsolatuk az olyan hagyományos gazdasági ágakkal, mint a mezőgazdaság. A mezőgazdaság visszaszorulása mellett nagyobb hangsúlyt kapnak a szolgáltatások, főképp azokban a térségekben, ahol az adottságok kedvezőek, a turisztikai szolgáltatások. A globalizáció további pozitív hatása, hogy a helyi termékeknek és szolgáltatásoknak új piacokat teremt, vagyis mérséklődnek a lokalizációból származó hátrányok. Emellett mégis egyre inkább felértékelődik a lokalizáció a globalizáció mellett. Az új piacok megjelenése mellett érdemes megemlíteni, hogy azon rurális térségek, ahol korábban nem volt tömegtermelés, azok jobban tudnak érvényesülni az új mezőgazdasági szerkezet adaptálásában. A globalizáció másik hatása, hogy a helyi, a lokális fejlesztések előtérbe kerültek, mivel a térség versenyképességét csakis így lehet növelni.

A lokális gazdaság a globálissal szemben csak akkor lehet életképes, ha gazdasági környezet és a helyi közösség is erős. Ha és amennyiben a helyben megtermelt jövedelem a helyi közösségen belül marad, annyiban annak lokális multiplikátor hatásai okán a megőrzésre kerülnek a munkahelyek és újak jönnek létre, a lakosságmegtartó képessége is növekszik a helyi gazdaságnak. Az alternatív gazdasági rendszerek leginkább a hátrányos helyzetű térségek helyzetét tudja javítani, melynél elengedhetetlen a helyi jó kormányzás. Egy jó önkormányzat a támogatási források elnyerésével, valamint a jogszabályok kedvező módosításával nagyban előre tudja mozdítani a helyi kezdeményezések sikerre vitelét. Mint már azt említettem, nagyon sok múlik a helyi közösségen és azon belül is azokon az embereken, akik kellően motiváltak és

rátermettek arra, hogy elindítsanak a településeken különböző smart gazdaságfejlesztő tevékenységeket. Káposzta (2019) ezen a vidékgazdaság hanyatlásának egyik okaként ezen személyek létszámának csökkenését, valamint a hiányát jelölte meg. (Bengs et al., 2006; Kovách, 2012; Káposzta, 2015; 2018, 2019, 2020; Kapronczai, 2015; Feng et al., 2019)

Kovách és Megyesi (2018) amellett érvelt, hogy „a vidék átalakulása megtörtént, a rendszerváltozást és az európai uniós csatlakozást követően kialakult agrárszerkezet és a fejlesztéspolitika rendszer biztosítja a jelenlegi állapotok fennmaradását.” (Kovách et al., 2018) Eszerint a vidék és így a vidékgazdaság változása, átstrukturálódása bejeződött, amely ugyan ellentmond az dolgozat eddigi részeiben leírtaknak, de mégsem. Ezt a nézetemet kifejtve meg kívánom jegyezni, hogy az Európai Unió, a NATO, valamint a számos nemzetközi szervezetben lévő tagságunk olyan biztonságot ad Magyarországnak, amely igencsak szilárd. Emiatt nagyobb - például a rendszerváltáskor tapasztalt - változások nem következhetnek be vidéken. Kisebb változások viszont érhetik, érik és érni is fogják a vidéki társadalmat, gazdaságot és természeti környezetet, hiszen a globalizáció hatásai folyamatosan manifesztálódnak mind a három területen. Kovách és Megyesi (2018) kiemelik a fejlesztés politika rendszerét, amelyet jómagam kiegészítenék, az Európai Unió jogszabályoknak való megfeleléssel.

Magyarország Európai Unió csatlakozását megelőző években a vidéki területek kulturális szempontból erősen „konzerváltak” voltak. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a vidék jóval elmaradottabb volt. (Glatz, 2005) Ez viszont mára ugyan kiegyenlítetlenül, de sokat javult. Erre az egyik legjobb argumentum a kecskeméti Mercedes autógyár térségre gyakorolt hatása, amely esetben a fejlettebb, valamint a kevésbé fejlett települések közötti fejlettségbeli szakadék még inkább elmélyül, a különbségek növekednek.

2.5.2 *A Kecskeméti zártkertek átalakulása*

A Homokhátság legnagyobb városa mind méretben, mind gazdasági és mind társadalmi aspektusból Kecskemét, amit szintén érint a nagyobb városokat egyre inkább jellemző **urban sprawl, vagyis a városi szétterülés**. Az urban sprawl egységesen elfogadott definícióval nem rendelkezik, viszont a jelenség alatt azt a folyamatot értjük, amelynek értelmében az alacsony beépítettségű és ritkás területhasználat (pl.: családi házas övezetek, új gazdasági szereplők megjelenése) terjed szét a földrajzi térben a város beépített területe mentén. Ennek ellenére az urban sprawl alatt mégis mást értenek Kínában, Latin-Amerikában, vagy Európában, aminek azaz oka, hogy a társadalmi struktúrák és dinamikák eltérőek. Imbrenda és szerzőtársai (2022) feltételezik, hogy a környezeti változások, valamint a városi átalakulások fokozatosan fenyegetik a városkörnyéki és vidéki tájat. Ez a folyamat pedig rosszabb társadalmi és ökológiai környezetet teremt, melyet hagyományos tervezési eszközökkel nehéz kezelni. (Kovács et al., 2022)

Felszínesen nézve az urban sprawl és a **szuburbanizáció** nagyfokú hasonlóságot mutat, de ez nem állja meg a helyét, mivel utóbbi a lakosság és a városi funkciók terjedését jelenti a központ felől a periféria irányába. Egyetértve a Kőszegi (2006) által jelzett szuburbanizáció által generált

problémákkal, meg kívánom azt is jegyezni, hogy a folyamatnak vannak pozitív hatásai is, mivel a szuburbán településekre költözők is vásárló erőt jelentenek. Így a helyi szolgáltatások iránti kereslet növekedő pályára áll és újabb kereskedelmi egységek nyitását vagy eddig nem elérhető szolgáltatások megjelenését hozhatja magával, ami nem csak az új lakosoknak, de a településen régebb óta lakók számára is kényelmesebb életet biztosít. Ezen felül az új életmódok és igények tovaryűrűző hatást is generálnak, vagyis az ingatlanok árai emelkedésnek indulnak, amely a településre költözni szándékozókra már „előszűri”, vagyis a tehetősebbek engedhetik meg maguknak a szuburbán településekre költözést, amely árak viszont még így is alul maradnak a centrumtelepülés ingatlanáráival szemben. Pozitív hatásként kívánom megemlíteni a házak előtti porták és kertek rendezettebbé válását, mely a településképre hat jótékonyan.

Egy mondatban megfogalmazva a szuburbán településeken a városodás és a városiasodás folyamata játszódik le, melyeknek kártékony hatásai is tapasztalhatók. Ilyen negatív impresszió például a tájidegen, több szintes épületek megjelenése, amely a szomszédok kertben töltött idejét zavarja, vagy az eltérő életmódból eredő megváltozott igények, szokások, melyek konfliktus forrásként jelennek meg nem csak a lakosság körében, hanem az új lakosok és az önkormányzat relációjában is. (Timár, 1999)

Kecskeméten az urban sprawl és a szuburbanizáció is érinti a kecskeméti **zártkerti** térségeket (pl.: Máriahegy, Kiskertváros, Vacsihegy, Budai hegy, stb.). Maga a zártkert fogalom először a jogalkotásban 1959-ben jelent meg a 16/1959. (V.30.) FM rendeletben, mely kimondta, hogy „... zártkertnek kell tekinteni a kertszerűen művelt, kisebb parcellákra tagolt olyan területet (veteményes kert. kenderföld, szőlős- gyümölcsöskert stb.), amely háztáji gazdaság céljára alkalmas.” Ezt követően a fogalom 1994-ig maradt meg, amikor ezt a földterületi kategóriát megszüntették. Ez idő alatt, pontosan 1965 és 1990 között a zártkertek 32,3 ezer hektárral, vagyis 18,8 %-kal növekedtek, az érintett települések száma pedig 260-nal, amely 15,7%-os növekedésnek felelt meg. A zártkert számos funkcióval bír; termelő, pihenő, lakó, üdülő, valamint második otthonként szolgáló, amelyekkel kapcsolatban Csordás (2021) az 1990 utáni időszakra a termelő, a lakó, illetve az üdülő jelleget határozta meg, mely számomra vitatott, mivel számos olyan zártkerti telek is megtalálható, amely pihenő és második otthonként is szerepel például Kecskemét Máriahegy és Kecskemét Budaihegy térségeiben is. Az viszont szemmel látható, hogy a zártkerti ingatlanok tekintetében a termelő jelleg visszaszorulóban van és egyre inkább előtérbe került a pihenő, lakó, második otthon, valamint az üdülő jelleg. (Csordás, 2021; Csordás, 2022; Kotsis et al., 2022)

A zártkerti telkek tekintetében irreleváns, hogy bel-, vagy külterületi, viszont a belterületbe vonás kedvez mind az urban sprawl, mind a szuburbanizáció folyamatoknak, melyeknek egy sajátos formája kezdett kibontakozni az elmúlt évtizedekben. Ennek oka összetett, mivel az elérhető kereskedelmi egységek száma (pl.: élelmiszerbolt, kocsma, stb.) jelentősen lecsökkentek, sőt egyes térségekben több is bezárt az újonnan nyílt szuper- és hipermarketeknek köszönhetően, tehát ilyen tekintetben a városi szolgáltatások megcsorbultak. Ezzel

párhuzamosan viszont utak kaptak szilárd burkolatot, a közműhálózat bővítése történt meg, járda, valamint közvilágítás bővítését végezte el a város a nagy számban kiköltözők igényeinek megfelelően. A zártkerti ingatlanokat felvásárló, majd azokra nagyobb alapterületű, tájidegen családi házakat felépítők jelentős része képzett, magasabb jövedelemmel rendelkező, főképp gyermekes családok, akik nem csak a város felé gyakorolnak nyomást a városi funkciók bővítése okán. Számos konfliktus keletkezik a zártkertekben a már régebb óta - akár több évtizede – zártkerti ingatlant tulajdonlók és az új lakók között.

2.5.3 *Településtipizálás más szerzők esetében*

A településtipizálás, mint a vidéki folyamatok jobb megértését szolgáló elemzés a felhasznált mutatók kapcsán olykor vitatható, viszont létjogosultságát más sem mutatja jobban, mintsem az a több évtizedes munka, melyet Beluszky és Sikos T. végzett ezzel a kutatási módszerrel. Beluszky és Sikos T. 1982-ben és 2007-ben is elvégezte a magyarországi falvak tipizálását, utóbbinak pedig 2011-ben a részletesebb elemzését is. Ezen felül más szerző is alkalmazta a módszert a vizsgálandó térséget kissé szűkítve, a Dél-Alföldre. Lennert (2016) Beluszky és Sikos T. nyomdokaiban járva részben az általuk is használt mutatókkal készítette el a vizsgált térség analízisét, viszont nem csak a községeket érintve, hanem a városokat is bevonva a vizsgálatba. Lennert (2016) nem csak statikus, hanem dinamikus, egy időszakot lefedő mutatókat is felhasznált úgy, mint ahogy Beluszky és Sikos T. is tette.

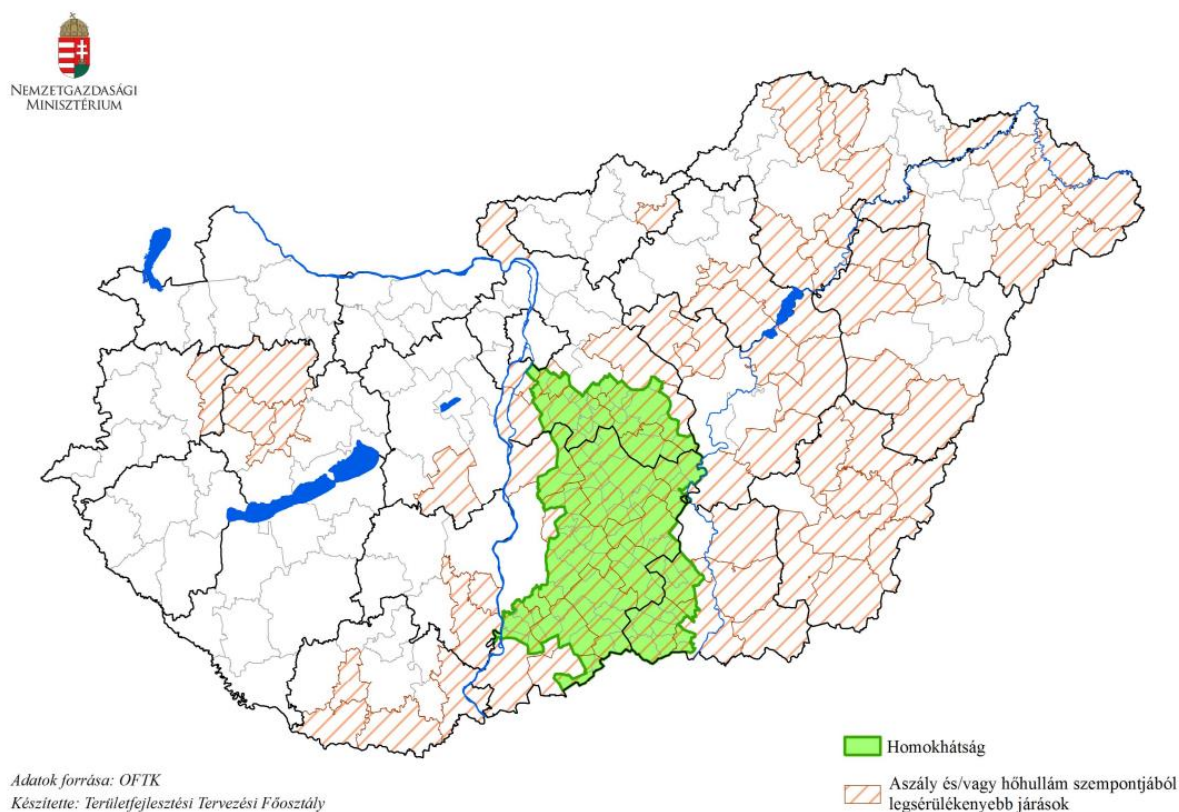
Beluszky és szerzőtársa 27 mutató alapján 7 falutípust és 12 altípust határoztak meg, mely eredmény nem is szemléltethetné jobban, hogy a vidék milyen sokszínű, változatos. Módszerük szerint viszont a falutípusok nem feltétlenül csak egy klasztert tartalmaznak, azok akár három vagy négy csoportot is összefoghatnak, mely által nem volt olyan falutípus, melyben a községek száma alacsony, pár településből álló.

Lennert (2016) 19 mutatót használt fel a faktor-, valamint klaszteranalízisekhez. Ezek alapján nyolc települési klaszter került megállapításra, melyek közül három valamilyen szempontból periférikus. Ebből az okból kifolyólag a Dél-Alföld településeinek jelentős része belső és külső periférián, jelentős része Békés vármegyében található. Vizsgálatai bizonyították, hogy a jelen vizsgálatomban elemzett Homokhátság jelentős része átlagos, nem periférikus klaszter tagja, az abba tartozó települések inkább a Kiskunhalastól délre eső térségben található települések.

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

3.1 A vizsgált térség

Doktori munkám területi lehatárolásának alapját az ÁBK SZ Nonprofit Kft. és a Terra Stúdió Kft. által 2007-ben elkészített Duna- Tisza közti Homokhátság fenntartható fejlesztése című dokumentum adta, amely egy nemzeti stratégiai dokumentum volt. Ezt a térségi meghatározást használta később a 2013-ban elkészült Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (a továbbiakban: OFTK), valamint a 2023-ban megalkotott Duna- Tisza közti Homokhátság Területfejlesztési koncepciója és programja is (3. ábra). Ezeket megelőzve releváns lehatárolásként jelent meg a Csatári Bálint, Glatz Ferenc és Kovács András Donát által 2004-ben készített Homokhátság lehatárolás is, de a tanulmány kevesebb, 104 települést foglal magában. Abban viszont mind a kettő lehatárolás megegyezik, hogy a Duna- Tisza közén három vármegye területére deklarálja a Homokhátságot még pedig úgy, hogy a legnagyobb része Bács-Kiskunban található, továbbá mindkettőben szerepel Pest déli része, és Csongrád-Csanád vármegye nyugati szegmense.

3. ábra: Homokhátság 117 települése

Forrás: terport.hu, 2016.

3.2 A felhasznált mutatók bemutatása

Az elemzésekhez használt mutatók az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerből (TEIR) származnak. Ez alól viszont kivételt képez a felsőfokú végzettségű lakosok, az ingázók, a napelemes házak, az egy főre eső belföldi jövedelem aránya, mivel azok a népszámlálásokból származnak. Az adatgyűjtést hátráltatta a mutatók módszertanának változása is, vagy az, hogy egy adat nem szerepelt az adott településnél, amit kénytelen voltam így figyelmen kívül hagyni, mivel kiugró értéként szerepelt, amely pedig az elemzés eredményének csorbulását okozta volna. A felhasznált mutatók mindegyike hard (kemény) mutató, melyekre „jellemző, hogy rövid távon csak kis mértékben változnak” (Hoyk et al., 2021). A támogatások adatait az Integrált Igazgatási és Ellenőrzési Rendszer (IIER) Adattár funkciójából, továbbá a Széchenyi Terv Plusz Térképtér szolgáltatásából nyertem. A támogatások az alábbi programokat tartalmazzák 2023. január 31. záró nappal;

- Nemzeti Fejlesztési Terv (2004-2006) (NFT)
- Új Magyarország Fejlesztési Terv (2007-2013) (ÚMFT)
- Széchenyi 2020 (2014-2020)
- Széchenyi Terv Plusz (2021-2027)
- Brexitkár- enyhítő program (2021-2022)
- Helyreállítási és Ellenállóképességi Terv (2022-) (RRF)

A 2004-2006 között futó Nemzeti Fejlesztési Terv, a Helyreállítási és Ellenállóképességi Terv, továbbá a Brexitkár- enyhítő program kapcsán a kifizetett adatok nem, viszont a szerződött, kötelezettségvállalt településszintű adatok álltak a rendelkezésemre. A többi program kapcsán viszont a tényleges kifizetési adatokat tudtam felhasználni 2023. január 31-ig. Az ÚMFT tekintetében minden regionális és szakpolitikai program feldolgozásra került, vagyis nem csak az agráriumot és a vidéket fejlesztő programok által kötelezettségvállalt vagy kifizetett támogatást szedtem össze, hanem az összes operatív programot is, amelynek a megvalósítási helye a vizsgált területen fekvő valamely településen található.

Ezek mellett viszont az SPSS-ben végzendő faktor-, majd klaszteranalízishez a mutatóimat az elemzési metódusok érzékenysége okán tovább kellett szűrnöm, mivel a mutatóknak matematikailag is jól megválasztottnak kellett lenniük. Ennek, pedig azaz oka, hogy többváltozós matematikai- statisztikai módszert használtam az adatok vizsgálata során, amelyeknek így bizonyos, alább kifejtett feltételeknek is eleget kellett tenniük. (Tóth et al., 2010) Emellett számos mutató kapcsán tapasztalható adathiányosság, vagyis az adatkezelő nem minden település kapcsán szolgáltat adatot az alkalmazott adatbázisokban. Az adathiányosság mellett az adatfelvétel időpontja is kihatással volt az elemzések elvégzésére, mivel számos olyan adatkezelő van, amelyik nem szolgáltat 2022-es, vagy akörüli évre vonatkozó információállományt. Fel véltem fedezni adatgyűjtési módszertanból fakadó akadályt is, amely probléma a vizsgálat szempontjából megállapított hosszú időtávból származik. Így jutottam el

odáig, hogy az M7 mellékletben feltüntetett 42 feltöltött mutatót a 4. táblázatban szereplő 10-re kellett csökkentenem. Az SPSS programban végzett faktorelemzés egyik alapfeltétele, hogy a vizsgálandó mintának (jelen esetben a településszám) legalább tízszer nagyobbak kell lennie a változók számánál (adatok).

Ekképpen juthattam el addig, hogy a munkám harminchárom évet le tud fedni. Ettől viszont egy település kivétel, amely a Bugac és Jászszenzlászló között elhelyezkedő Móricgát. A település a rendszerváltást követően, csak 1993. június 1-jén vált önállóvá Jászszenzlászló községből kiválva. Ezen oknál fogva a száz lakosra jutó SZJA-t fizetők és az ingázók még nem szerepelt 1990-ben, így az SZJA fizetők esetében az 1994-es, valamint az ingázók tekintetében a 2011-es népszámlálásból származó adatot tudtam felhasználni. Az új település kiválása viszont torzítja Jászszenzlászló népsűrűség adatát, amelyet a vizsgálat során figyelembe vettem. A területi változás értéke csaknem 33 km², a lakosságbeli változás pedig 705 fő.

A **népsűrűség** mutató összehasonlíthatóvá teszi a kisebb és a nagyobb lélekszámú településeket, hiszen figyelembe veszi a település területét is. Ez köszönhető annak, hogy egységnyi, 1 km²-re jutó népesség nagyságát adja meg. Ez a kiegyenlítés az elemzések készítésekor fontos, hiszen így csökkenthetők a kiugró adatok száma és nagysága. A mutató az 1990 és 2022 közötti ciklust öleli fel, mely mutató például Kecskemét tekintetében meglepő módon csökkenő tendenciát mutat. Ez történt annak ellenére, hogy a vizsgált időintervallumban a város lakossága több mint 6.000 fővel nőtt, viszont a területe is növekedett több mint 23 km²-rel, melynek egyik oka, hogy a Daimler gyár építéséhez további területre volt szükség, melyet a város úgy szerzett meg, hogy a délre fekvő Városház községtől soroltak át további földrészeket.

Az 1992 és 2022 közötti időszakban a **száz főre jutó Személyi jövedelemadó (SZJA) fizető polgárok** számának alakulása megmutatja, hogy miképpen alakult a bejelentett, adózó, a nettó jövedelemből élő lakosok száma egységnyire, száz főre vetítve. SZJA-t viszont nem csak a munkabér után szükséges fizetni, hanem minden jövedelem után (pl.: ingatlan bizonyos összegű eladása, cégből kivett osztalék) kivételek azok a jövedelmek, amelyek felsorolása kerültek a Személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvényben. Minél magasabb ez a szám, annál inkább többen szerzik jövedelmüket legálisan – a kivételektől eltekintve, amelyeket a törvény megenged.

Az **egy főre eső Európai Unió társfinanszírozású támogatások** nem csak az agráriumot és a vidéket célzó programokat takarják, hanem az összes olyan programot, amelyek vonatkozásában a támogatott a vizsgált területen élt vagy a fejlesztés megvalósítási helye⁹ a Homokhátságon található. A programok jelentős része vonatkozásában sikerült a kifizetett támogatás összegét

⁹ A fejlesztés megvalósítási helye nem minden esetben egzakt. Míg egy beruházásos pályázat vonatkozásában egyértelmű, addig többek között egy Agrár-környezetgazdálkodási program (AKG) kapcsán ez pontosan nem megadható. Ennek oka, hogy az ügyfél lakhelye ugyan adott, de a táblák mivel más településeken is feködhetnek, a rájuk kifizetett támogatás a hatalmas darabszám okán is még nem megoldott. A program több száz milliárdos kerete miatt viszont ez már akár jelentős torzító hatást gyakorolhat.

lekérnem, viszont van négy program, amely vonatkozásában csak a kötelezettségvállalt összegek voltak elérhetők. Szerződött összeget sikerült leszednem az alábbi programok kapcsán: Nemzeti Fejlesztési Terv, Helyreállítási és Ellenállóképességi Eszköz, Széchenyi Terv +, valamint a Brexitkár-enyhítő Program. A ténylegesen kifizetett összegek pedig az alábbi programok tekintetében voltak elérhetők: Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT), Széchenyi 2020, és Vidékfejlesztési Program.

A vizsgált időszak; 2004 és 2023. január 31. közötti időintervallum.

Az ÚMFT-ben mind a regionális, mind a szakpolitikai programok feldolgozásra kerültek, különösképpen az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program.

A támogatásokat azért tartottam fontosnak figyelembe venni, mivel az Európai Unió által társfinanszírozott programok során kifizetésre kerülő összeg nagysága olyan magas, hogy egy vidékgazdaság sorsát jelentősen befolyásolni tudja. Ha és amennyiben helyesen és jól használják fel az ügyfelek, valamint az Irányító Hatóságok is a figyelembe veszik a felhívások kiírásakor az igényeket.

A **felsőfokú végzettséggel rendelkezők** arányának változása leginkább azt a tézist hivatott alátámasztani, amely azt vallja, hogy egy társadalom, vagy egy közösség fejlődésének egyik alapja a magasabban iskolázott népesség minél nagyobb aránya. A magas szintű iskolázottság pedig az elme csiszolása mellett egyéb pozitív hatással is bír, mint például a hosszabb várható egészségben eltöltött életkor, valamint a magasabb jövedelem, amik pedig így jelentősebb vásárlóerőt racionalizálhat, amely ily módon a helyi gazdaságot is képes serkenteni. Mivel a 2022-es évi településsoros népszámlálási adatok még nem voltak elérhetőek az adatgyűjtés lezárásakor, emiatt a diplomások aránya az 1990 és 2022 évek közötti időszakot fedi le.

Az **egy főre jutó belföldi nettó jövedelem** mutató 1992 és 2022 közötti időszakot fedi le, amely megmutatja, hogy az adott településen élők a fent nevezett időszakban mekkora elkölthető és megtakarítható jövedelem változással rendelkeznek, viszont nem enged közvetlen következtést vonni a település gazdasági állapotának alakulására. Erre jó példák azok a nagyvárosok körül fekvő szatellit települések, ahová az átlagnál jobban kereső, felsőfokú végzettséggel általában rendelkező nagyvárosi lakosok költöznek a nyugodt és jobb életkörülmények elérése vágyából. Ezek a lakosok viszont dolgozni abba a nagyvárosba, a központi településre járnak, ahol a prosperálón működő munkahelyek jó gazdasági mutatókat indukálnak. A mutatóban nem szerepelnek például az ingatlan bizonyos összegű eladásából származó bevételek, valamint a cégből kivett osztalék.

A **100 lakásra jutó lakosság mutató** az 1990 és 2022 közötti időintervallumot fedi le. A mutatóból ugyan nem lehet következtetni a lakhatási körülményekre, vagy a tulajdonjogi szerkezetre, viszont összehasonlíthatóvá teszi a településeken és így a településcsoportokban végbe ment egységnyi lakásállományra jutó lakosság változását. Ha és amennyiben a mutató 100 alatti értéket vesz fel, annyiban üres lakások vannak, viszont ha magasabb, mint 100, abban az

esetben egy lakásban több mint egy ember él. A mutató előbbi esete utalhat arra, hogy a településen csökken a lakosság száma, de arra is, hogy olyan magas az életszínvonal, hogy a lakosok megtehetik, hogy egyedül éljenek és akár több lakást is tulajdonoljanak.

A következő mutató a **természetes szaporodás, fogyás** mutató, amely az 1990 és 2022 közötti időszakra vonatkozik. Emellett a mutató figyelembe vételét indokolta az, hogy az országosan tapasztalható drasztikus népesség fogyás ellenére mégis vannak olyan települések, ahol vagy nem olyan mértékben csökken, mint az országos átlag, vagy pont ellenkezőleg, több a születés, mint a halálozás. A mutató kedvező volta viszont nem ad egyértelmű választ arra, hogy az adott település élhetőbb-e. Meglehet, hogy pont ellenkező az oka; a cigányság sajátos életformája és szokásai következtében igen magas a szaporaság. Emiatt szükséges a mutató komplex vizsgálata más mutatókkal együttesen.

Az **ingázók aránya** arról ad képet, hogy az egyes településekről mekkora a munkavállalók azon aránya, akik másik településre járnak naponta dolgozni. A mutató nagysága arra enged következtetni, hogy az adott településen adottak-e és ha igen, abban az esetben milyen mértékben a helyben lakók végzettségének és munkatapasztalatának megfelelő munkahelyek mértéke. Az ingázás pozitív vagy negatív megítélése önmagában elhamarkodott döntés, viszont veszéllyel járhat a település életére, mivel az ingázók a nagyobb része a magasabb kereset okán ingázik, ami így a településről elköltözés rémével fenyeget, vagyis a település kiüresedésével. Az ingázók mutató 1990, valamint a 2022 közötti időszakot öleli fel.

A **munkanélküliek** arányának 1990 és 2022 közötti százalékos változása visszacsatolást ad arról, hogy egy településen mekkora lehet a munkaerő-tartalék, egy esetleges munkahelyteremtés alkalmával. Emellett a mutató visszacsatolást ad arról, hogy a településen mekkora azok aránya, akiknek a megélhetésük a munkanélkülivé válás okán veszélybe került és segítségre, támogatásra szorulnak. Az eddig bemutatott mutatókkal szemben a munkanélküliek aránya mind a gazdasági, mind a társadalmi mutatók csoportjába is indokoltan tartozik

Bemutatva a kiválasztott mutatók jóságát elmondható, hogy segítségükkel a települések mérhető, objektív állapota mellett, a mérhetetlen, szubjektív állapotára is következtetéseket vonhatok le. Így kaphatok egy komplex, szinte mindenre - kivétel az ökológiára - kiterjedően egzakt képet a településekről és a vizsgálatok során kialakuló településcsoportokról.

A felhasználandó ökológiai adatok jelentős részének az értéke minden adatbázisban nulla volt és csak elvétve találtam attól eltérő értékkel rendelkező települést. Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség, illetve az Agrárminisztérium adatsorai ugyan ebből a szempontból megfelelték volna az analízisek elvégzéséhez, viszont az SPSS-be betáplált adatok jósága egyik esetben sem volt megfelelő.

A társadalom állapotáról a legpontosabb képet viszont a demográfiai mutatókból kaphatunk, amelyekből több is szerepel az elemzésben.

A társadalom fejlődésének vizsgálata azért is lényeges, mivel a társadalom fejlődése lokális szinteken dől el, amit viszont a lakosság életminősége határoz meg (Báger et al., 2010).

A gazdaság állapota tekintetében már árnyaltabb a helyzet, mivel a legnépszerűbb mutató az egy főre eső GDP mutató, amely tekintetében viszont már régóta tudjuk, hogy elavult, nem ad teljes körű visszajelzést egy térség vagy ország vonatkozásában. A gazdasági mutatók között is igyekeztem olyanokat kiválasztani és dolgozni azon, hogy a jóságuk az elemzések elkészítéséhez megfelelőek legyenek.

4.Táblázat: A faktoranalízishez alkalmas mutatók

Alkalmazott mutatók:
Népsűrűség változása (fő/km ²) 1990-2022
1 főre eső belföldi jövedelem (Ft) 2022
Napeleemes házak aránya (%) 2022
Diplomások változása (%) 1990-2022
100 lakásra jutó lakosok számának változása 1990-2022
100 lakosra jutó SZJA-t fizetők aránya (%) 1992-2022
Természetes szaporodás, fogyás (ezrelék) 1990-2022
1 főre eső EU-s támogatások nagysága (fő/Ft) 2023.01.31.
Munkanélküliek változása (%) 1990-2022
Ingázók arányának változása (%) 1990-2022

Forrás: Saját szerkesztés 2024.

Kovács András Donát és szerzőtársai (2015) kiemelik, hogy „a hazai körülményekhez és viszonyokhoz alkalmazkodó fejlesztési beavatkozások és a lokális szint szereplőinek érdemi térnyerése érdekében arra van szükség, hogy ne homogén térnek tekintsük vidéki térségeinket.” Ezzel a gondolatmenettel egyetértve és figyelembe véve végeztem el vizsgálataimat a jelölt térségben.

3.3 Faktoranalízis

A faktoranalízis a felhasználónak lehetőséget ad arra, hogy feltárhassa a gyakorlati felhasználásra alkalmas formában a változók közti összefüggéseket, melyek nem figyelhetők meg a lapelemzésekkel. Ez a matematikai- statisztikai módszer alkalmas arra, hogy a felhasznált adatokat néhány hipotetikus változóba, vagyis faktorba rendezze, amellet, hogy az eredeti információtartalom vesztesége minimális legyen, annak értékét a kívánt szint alatt lehessen tartani. Czirfusz (2010) rámutat, mely szerint a faktoranalízis során „általában dimenziók meghatározásával konceptualizáljuk a vizsgálandó jelenséget, majd azokat mennyiségi változókkal képezzük le.” Az analízis eredményeképpen viszont ismét dimenziókat kapunk,

viszont másfajta tulajdonságokkal rendelkeznek és az eredményül kapott faktorok látszólag mégis függetlenek.

A faktoranalízis megfelelő módszer arra, hogy az összetett fogalmakat érthetőbbé tegye, valamint eredményül „új, komplex („látens”) változók számíthatók, amelyek kapcsolatban vannak a kiinduló adatokkal, azokkal mérhető a korrelációjuk, s így azonosítható a tartalmuk is” (Nemes Nagy, 1998).

A faktoranalízis esetében a kiindulási alap, hogy a megfigyelt változók között sztochasztikus kapcsolat áll fenn, valamint ezek az összefüggések valamilyen hatásokra utaló jelek (Tóth et al., 2010).

A faktorelemzés két tekintetben is megkönnyíti az elemző munkát; egyrészt csökkenti a változók számát, másrészt feltárja a változók közötti kapcsolatrendszer, így azok alkalmazhatósága és értelmezése is könnyebbé válik. Az analízis elvégzéseként létrejövő faktorok előnye, hogy további elemzések is végezhetők velük, amely esetekben a klaszteranalízis (Sajtos-Mitev, 2007). Egy faktoranalízis lefolytatása viszont minden objektivitása ellenére szubjektív elemeket tartalmazó döntéseket igényel, ezen oknál fogva a faktorelemzések máskor és más területegységeken nem végezhetők el. A matematikai-statisztikai analíziseket az IBM SPSS Statistics 23 programmal végeztem. Tömörítési módszernek a főkomponens-elemzést választottam, mivel a változók száma magas, így azok csökkentését minimális információvesztés mellett ezzel a módszerrel tudtam elvégezni.

Az elemzések lefuttatását megelőzően szükséges a felhasznált adatok megfelelőségét több vizsgálati módszerrel is tanulmányozni, melyeknek az eredményeit a 4.1 és a 4.2 alfejezetekben mutatom be.

Az első módszer a korrelációs mátrix, amellyel a változók közötti korrelációt tudtam vizsgálni. Abban az esetben ha a korreláció erős, akkor a változók alkalmasak a faktorelemzésre, viszont ha túl erős, annyiban minden változó egy faktorba kerülne és így nem lenne megoldás. A második módszer az anti-image matrix, amelynek korrelációs táblájában az átlóban szereplő MSA-értékek (measure of sampling adequacy) alapján állapítható meg, hogy mely változók alkalmasak továbbra is az elemzéshez. Ezen értékek 0 és 1 közöttiek és azt mutatják meg, hogy a különböző változók egymással milyen mértékű kapcsolatban állnak. Amennyiben ez az érték 0,5 alatti, annyiban a változót ki kell zárni a vizsgálatból, amennyiben afeletti, akkor megfelelő. A KMO érték (Kaiser-Meyer-Olkin) az MSA értékek átlaga minden egyes változó esetében, így itt is érvényes az annál alkalmazott szabály, ha és amennyiben a KMO érték 0,5 alatti, abban az esetben a változók nem megfelelőek a faktoranalízishez, ha viszont afeletti, akkor az 5. táblázat szerint történik a vizsgált mutatók jóságának beosztása. A KMO érték megmutatja, hogy a változók mögött milyen látens struktúra van.

5. Táblázat: A KMO kritérium jóságának beosztása

kiváló	$\geq 0,9$
nagyon jó	$\geq 0,8$
megfelelő	$\geq 0,7$
közepes	$\geq 0,6$
gyenge	$\geq 0,5$
elfogadhatatlan	$<0,5$

Forrás: Sajtos-Mitev, 2007.

A faktoranalízis során varimax rotálással a komponensek a kialakult információtartalom egyenlőbben oszthatóknak, miközben a faktorok információtartalma és szignifikancia szintje sem változik az ortogonális forgatás által, de eredményeképpen a faktorok nem korrelálnak egymással. A varimax rotálás használatakor a kvadratus faktorsúlyok szórásnégyzete került maximalizálásra. (Barna et al., 2002; Kovács, 2016; Sajtos et al., 2007)

3.4 Klaszteranalízis

A klaszterelemzés szemben a faktorelemzéssel nem a változók számát csökkenti azok összevonásával, hanem a megfigyelési egységeket a változók csoportosításával. Beluszky és Sikos T. (2007) szerint a faktor- és a klaszteranalízis közötti különbség abban rejlik, hogy előbbi „nem törekszik a mutatórendszer sűrítésére, a dimenziók csökkentésére, hanem csak a megfigyelt vizsgálati egységek csoportosítására (Beluszky et al., 2007).” Esetünkben a településekből településcsoportok alakulnak ki, vagyis olyan klaszterek, ahol a homogenitás maximális. Az elemzés egyik alapja, hogy az egyes csoportokba tartozó elemek hasonlítsanak egymáshoz, míg a más csoportba tartozó elemektől eltérést mutassanak. A klaszterelemzésnek viszont számos korlátja van, amelyek miatt viszont ki kell jelteni, hogy nem csak jelen vizsgálat eredménye a legjobb megoldása a Homokhátság településeinek vidékgazdasági átstrukturálódás tekintetében elvégzett tipizálásának. Ezek a korlátok az alábbiak:

- „Nem vonhatók le következtetések a mintából az alapsokaságra, csak feltáró technikaként használható.
- Nincs egyetlen legjobb megoldás.
- Minden esetben létrehoz klasztereket.
- A megoldások a változóktól függenek.
- A kialakult csoportok függenek az egyedek adatbázisbeli sorrendjétől (Csallner, 2015).”

A klaszterezést a faktorelemzés által eredményül kapott három faktorkoordináta által végeztem nem hierarchikus módszer alkalmazásával, mivel a mintavételi egységek magas száma okán a hierarchikus klaszterezés eredményeként létrejövő dendrogram és távolságmátrix áttekinthetetlen lenne. Emellett a hierarchikus klaszterezésnél egymásba ágyazott klaszterek jönnek létre, ami viszont a településtípusok önálló, független vizsgálatával ellentétes. Sajtos és Mitev (2007) szerint nem adható egyértelmű válasz arra, hogy a hierarchikus vagy a nem hierarchikus

módszert alkalmazása javasolt. „A nem hierarchikus módszerek alkalmazása akkor előnyös, ha a mintavételi egységek száma magas, és a kapott eredmények kevésbé függenek a kiugró adatoktól (outliners), a használt távolságmértéktől, valamint attól, hogy került-e az elemzésbe irreleváns változó (Sajtos et al., 2007.).” Az alkalmazott K-Means cluster (K-közép eljárás) a hierarchikus módszertől két fontosabb tekintetben is eltér; előre meg kell határozni a klaszterek számát, illetve a klaszterközép meghatározását a programra lehet hagyni.

„Az egyes esetek klaszterbe sorolása a köztük, valamint az ideiglenes klaszterközéppont közti távolság függvénye. Egy megfigyelési egység abba a klaszterbe kerül, amelyik klaszterközéppontjához a legközelebb esik (euklideszi távolság alapján) (Sajtos et al., 2007.).”

3.5 Homokhátság

A Homokhátság Magyarország természeti tájainak rendszertani felsorolásában nem szerepelő, „sajátos tájkategória”, ámde a kiterjedését a települések közigazgatási határaihoz igazították. Természetföldrajzi szempontból viszont Magyarország kistájainak kataszterében szereplő kistájak hozzávetőlegesen jól meghatározzák a térséget; Gerje-Perje sík, Pilis-Alpári- homokhát, Kiskunsági- homokhát, Bugaci- homokhát, Dorozsma-Majsai- homokhát, Kiskunsági löszös hát, Illancs, valamint a Bácskai löszös síkság. A térség antropogén, így egy mesterséges kultúrtájnak tekinthető, mivel kialakulásában nagy szerepet játszott a mezőgazdaság, a nagyvárosok terjeszkedése, a folyószabályozások, a külterületi életforma csökkenő, de még mindig igen nagyfokú volta, valamint az urbanizációs folyamatok. A Homokhátság a Duna- Tisza közén helyezkedik el, melynek területe 8.714,15 km², lakónépessége 623.386 fő, így népsűrűsége 71,53 fő/km². Az ország napfényben leggazdagabb térsége, mivel a napsütéses órák száma meghaladja a 2.000 órát. Az évi átlaghőmérséklet 10-10,5°C, az évi csapadék 500-550 mm körül mozog, amely egyes területeken akár a 250 mm-re is lecsökkenhet.

A csapadék az elmúlt negyed században csaknem 100 mm-rel lett kevesebb, amely kedvezőtlenül érinti a mezőgazdálkodást, valamint a vizsgált régióban élők jólétét. Az elmúlt száz esztendőben mért átlagos éves csapadékmennyiség pedig 520 mm/év volt. A csapadékkal kapcsolatban a másik két probléma az eloszlás egyre nagyobb fokú kiszámíthatatlansága, valamint az, hogy a legnagyobb csapadékcsökkenés tavasszal történik, amikor a haszonnövényeknek nagy szükségük van a vízre. Ugyan a csapadék, illetve a rétegvizek, talajvizek tekintetében hátrányos a térség, mivel a talajvízszint folyamatosan csökken, ámde a geotermikus gradiense világviszonylatban is kiemelkedőnek számít a maga 5°C/ 100m értékével. A termálvíz hasznosítás kiemelkedő a térségben (pl.: Tiszakécske, Cegléd, Kiskunmajsa, stb.). Ez az adottság véleményem szerint nem elsősorban a termálfürdők építése kapcsán kellene, hogy figyelemre méltó legyen, hanem inkább megújuló energetikai lehetőséget rejt magában. (Szita, 2024)

A vizsgált területen erre azért akad jó példa; Kistelek és Mórahalom. Mind a két városban egyes lakó-, valamint középületeket termálvízzel fűtenek, Mórahalmon ráadásul az ipari és

kereskedelmi létesítmények hőellátására is van példa. Országos szinten, de mégis közel a Homokhátsághoz előre mutató példaként szerepel Csongrád és Szentes városok, ahol thermálkutak biztosítják több mint ezer lakás távhőszolgáltatását és több hektár üvegház fűtését. Számos talajtípus is megtalálható a vizsgált területen; homokhoz kötődő (pl.: futóhomok, csernozjom jellegű homoktalaj), löszhöz kötődő (pl.: barnaföld, mészlepedékes csernozjom), illetve a víz hatására kialakult, leginkább szikes talajok (pl.: réti talaj, réti szolonyec). A homokon – főleg a Bugaci, valamint a Dorozsmai- Majsai- homokháton - még mindig jelentős a gyümölcs- és a szőlőtermesztés, ezért több alma, kajszibarack, és őszibarack ültetvény is megtalálható. A jelentős nagyságú szőlőültetvényeknek köszönhetően hazánk legnagyobb borvidéke, a Kiskunsági is itt terül el. Emellett a Hajós-Bajai borvidék is itt található, melyek a Duna borrégió részét képezik. A legnagyobb szőlőterülettel rendelkező település az országban Soltvadkert, amely mellett jelentős a szőlőtermesztés még a Kiskőrösi járásban, Kecelen, továbbá Kiskőrösön. Tekintettel arra, hogy a térségben igen heterogén a talajszerkezet, így a trágyázás hatékonysága is változó. Emiatt Cserni és szerzőtársai (2015) kiemelik, hogy inkább az adottságoknak megfelelő növényi kultúrákat kell gazdálkodásba fogni, ellenben a természet adta erőforrások kizsigerelésével. Éppen ezért kell a jó fajokat és fajtákat megválasztani természetesen a gazdasági szempontok figyelembe vételével. Bauer és Prohászka (1987) pedig megjegyzi, hogy a szerves trágyázást úgy lehet kiegészíteni a műtrágyázással, valamint a zöldtrágyázással hogy végig figyelembe szükséges venni az ökológiai adottságokat és a környezetvédelmi tényezőket. Ez viszont nagy odafigyelést és szakértelmet kíván. A terület vizes területeinek felszínborításában nagyobb változások történtek, mivel csökkent a tőzezlápok, a szárazföldi mocsarak, a folyóvizek, és a vízi utak felülete, szemben az állóvizekkel, melyek növekedtek. Az állóvizek 1990 és 2018 között több mint 38%-kal bővültek, amelynek hátterében újabb halastavak, mezőgazdasági célú víztározók kialakítása áll, valamint a nemzeti park több vizes élőhely rekonstrukcióját is elvégezte. A vizes területek növekedése viszont ellentmond annak, hogy a Homokhátság egyre inkább kiszárad. Mint azt említettem a hátságon újabb halastavakat alakítottak ki, melyeknek a vizét viszont rendszeresen leengedik például a Tiszába, amiket aztán rétegvizekkel töltenek fel. Ez viszont negatív hatással bír a térség vízháztartására.

Annak ellenére, hogy a szárazodás okán egyre több felszíni víz már csak nagyon ritkán tölti be eredeti funkcióját, igen sok ér, csatorna, főcsatorna mellett több tó és szék is található a Homokhátságon. A XIX. században történt folyószabályozások és vízrendezések negatív hatásait a pazarló életmód, az emberi beavatkozások, valamint a klímaváltozás csak tovább erősítették. Tekintettel a klímaváltozásra a mezőgazdasági termelők szinte egész évben a talajvízből nyert vízzel oldják meg a különböző kultúrák öntözését, mely még inkább hozzájárul a talajvízszint csökkenéséhez. Emiatt is fontos a talaj vízháztartására és a vízfelhasználásra külön figyelmet fordítani.

A vizsgált térség felszíne alapvetően pusztaság, aminek a tengerszint feletti magassága 80-140 méter között mozog, a klímaváltozásnak és az ember tájtalakító munkájának köszönhetően pedig már félsivatagi táj, melyet alátámaszt a terport.hu oldalon megjelent cikk is, amely szerint;

„Az elsivatagosodás és az aszály elleni küzdelemről szóló ENSZ-egyezmény szerint Magyarország egész területe aszályval sújtott térségnek tekintendő. A Duna-Tisza közí Homokhátságot fenyegeti az elsivatagosodás, ezt a térséget az ENSZ élelmezésügyi világszervezete, a FAO a félsivatagos övezetbe sorolta (Térport, 2010)”. A klímaváltozás során a Homokhátság az egyik legérzékenyebb és a leginkább érintett területe az országnak, amely vonatkozásában „az ENSZ élelmezésügyi világszervezete, a FAO hosszú távú előrejelzésében félsivatagi övezetté nyilvánította a Duna-Tisza közét, sőt a legborúlátóbb elemzések az elsivatagosodás veszélyét vetítik előre” (Glatz et al., 2004). Cserni és szerzőtársai (2015) már több évtizede vizsgálják a Duna- Tisza közí Homokhátságot, amellyel kapcsolatban szintén megállapították, a szárazodás, az elsivatagosodás veszélyét. Ez a jelenség viszont nem napjainkban, hanem már évtizedekkel ezelőtt, az 1960-as években megjelent a Duna-Tisza közén és az 1980-as évek második felében vált intenzívebbé az emberi tevékenység, illetve a csapadékhiány okán. A jelenséget több szerző (Harmati, 1994; Farkas et al., 2006; Zsákovics et al., 2009; Őrsi et al., 2012; Hoyk et al., 2018) is konstataálta, annak ellenére is, hogy nem feltétlenül az általam is használt Homokhátságot vizsgálták, viszont a területek között jelentős az átfedés, és az OTFK-ban (Országos Településhálózat- fejlesztési Konceptió) meghatározott területen is ugyanezekről a negatív változásokról látunk szembetűnő jeleket. A térségben folyamatos a biodiverzitás csökkenése, a táji homogenizáció, valamint számos társadalmi kihívás. 1980 és 1998 között a természetközeli gyepterületek közel 15%-a pusztult el. A homokhátra jellemző a fiatalok elvándorlása, a népesség öregedése, a perifériákon kialakult magas munkanélküliség, a kirekesztettség, valamint a vidéki bűnözés terjedése. A klímaváltozás ezek mellett a turizmusra is hátrányosan hat, mivel a turisztikai attrakciók többsége szabadtéren található, így a nagy hőhullámok idején kevésbé lehetnek vonzóak. (Bauer et al., 1987; Homokháti Speciális Célprogram, 2006; Bíró et al., 2007; Cserni et al., 2015; Glatz et al., 2004; Ferencz et al., 2019; Kőszegi, 2016; Farkas J. et al., 2023)

„A Homokhát egyszerre természeti képződmény és ember által átalakított „kultúrtáj”, hiszen mai arculatának kialakításában ugyanis döntő szerepet játszott a történelem és az itt élő lakosság (Glatz et al., 2004).” Csatári (2006, 2013) idézi Enyedit, aki szerint a megélt tér élménye független minden adminisztratív, közigazgatási határtól, meghatározástól. Értelmezésem szerint a Homokhátság is a megélt tér élményét adja, amelyet Farkas és szerzőtársai (2023) is alátámasztanak: „...a Homokhátság területén azonban a közös identitás további megerősítésre lenne kíváncs, hiszen jelenleg a lakosság inkább az egyes városokhoz és vármegyékhez kötődik.” A XIII. században történt tatárjárásnak köszönhetően településrendszere gyakorlatilag elpusztult és ezt a képet, vagyis a települések egymástól való nagy távolságát ez a táj a mai napig is őrzí. „Az erdőirtások, a mezővárosok állattartása is hozzájárult a felszín eróziójához, később pedig a folyószabályozások, erdőtelepítések, és a tanyák megjelenése, majd a kollektivizálással együtt járó mezőgazdasági művelés változása alakította a tájat” (Glatz et al., 2004). A Homokhátság több természeti kincset is magában rejt, melyek a Duna-Ípoly Nemzeti Park és az 1975-ben alapított Kiskunsági Nemzeti Park területén fekszenek. Ezek közül a legismertebb a

Bugaci Ősborókás, melyben szárazságtűrő boróka, valamint nyárfás erdők találhatók. A terület nem csak természeti kincsei miatt kimagasló, hanem már régóta turisztikai desztinációként is üzemel, melynek fénykora mára jelentősen alább hagyott.

A települések fejlettsége tekintetében fontos azt kiemelni, hogy míg Kecskemét és szatellit településeinek egy része fejlettebbnek tekinthető, addig a vármegye déli, szerb határ közeli települései nagyobb hátrányokkal rendelkeznek. Ez pedig egyrészt köszönhető a Trianoni békeszerződésből fakadó területvesztéseknek, mivel a vármegye déli része Szabadka vonzáskörzete volt, mely így elszakadt központi településétől. Az így árván maradt települések hanyatlásnak indultak, így pedig Kecskemét válhatott Szilágyi (2016) szerint „a Duna-Tisza közti táj meghatározó gazdasági és közigazgatási központjává, a főváros egyik legfontosabb élelmiszer-ellátó városává-vidékévé”. Kecskemét és szatellit településeinek ez a kiváltságos helyzete másrészt annak is köszönhető, hogy Kecskemétre több főképp külföldi ipari vállalat is telephelyet hozott létre, amik fel is szívták a munkaerőt a térségből. A lakónépesség és a munkahelyek növekedése pedig további kedvező jelenségeket és folyamatokat generáltak. Ezt a jelenséget támasztja alá Nagy és Koós (2014) is, akik az ország objektív jóléti modellezését végezték el vármegyei szinten. Eredményeik alátámasztják, hogy a jövedelemsúlyozás jóval nagyobb a Kecskemét környéki szatellit településeken, mint Bács-Kiskun vármegye többi részén. Ráadásul az elmúlt évtizedek jelentősebb fejlesztései is a városok környékén, valamint lineáris vonalakon - a főbb főútvonalak és vasútvonalak mentén - valósult meg. Ezért is tűnik úgy az ezeken kívül eső térségekben, hogy az idő mintha megállt volna, vagyis a települések közötti különbségek növekedtek. Ezt a megállapítást támasztja alá, hogy a Jánoshalmi-, valamint a Bácsalmási járások a Homokhátságon az egyedüliek, melyek a kedvezményezett járásokról szóló 290/2014 (XI.26.) Kormányrendelet értelmében a Komplex programmal fejlesztendő járások közé tartoznak. Kecskemét fejlődésének leginkább az a helyzet ágyazott meg, mely szerint már a Magyar Királyság idején is kereskedelmi útvonalak kereszteződéseként funkcionált északnyugat-délkeleti, valamint kelet-nyugati irányokban. Kecskemét szatellit településeinek kapcsán viszont azt vehetjük észre, hogy egyik sem visel városi rangot, szemben Budapesttel és Szegeddel, amelyeknél vannak városi ranggal rendelkező települések. Ennek oka, hogy Kecskemét a legkisebb lélekszámú a három nagyváros közül, vagyis a megyeszékhely szinergiái a leggyengébbek, így a körülötte fekvő településekre kiható energiák is a kisebbek. Emellett Kecskemét térségében számos település az utóbbi 60-70 évben vált önállóvá, vagyis vált ki Kecskemétből, amely így lépéshátrányba terelte azokat. Kecskemét szatellit települései közül belátható időn belül egyiknél sem várható, hogy városi rangot fog kapni, melynek oka nem a fejlettségük, hanem inkább a centrumtelepüléshez való közelségük, valamint a lakosság számuk alacsony volta.

Előbbi útirány nemzetközi szinten is fontos volt, továbbá Kecskemét két nagyobb város, Szeged és Pest között félúton fekszik, mint pihenési állomás. A XIX. és a XX. század fejlesztései is a Pest- Cegléd- Szeged- Temesvár tengelyen valósultak meg, amelyen Kecskemét is helyet foglal. A Kecskemétet és így a Homokhátságot is érintő vasútvonal Szegedig 1854-ben nyílt meg

Cegléd irányából. A másik jelentős vasútvonal a 150. számú, amely Budapestet Kelebián keresztül Szabadkával köti össze. Ezt a vasútvonalat 1882-ben adták át és észak-déli irányú. A keleti-nyugati útirány jelentősége viszont a mai napig elmarad ettől, mivel két természeti akadály, a Duna és a Tisza korlátozta a közlekedést. Ráadásul mind a két folyó mentén jelentős mocsarak és lápok nehezítették még inkább az áruk szállítását, az emberek közlekedését. Kelet-nyugati irányban a II. Világháborút követő Rákosi-rendszerben volt egy kezdeményezés, amely szerint egy vasúti körgyűrű épülne, kvázi a 2020-as években gyakran felmerülő V0 vasútvonal őseként. Ebből egy szakaszt, a Fülöpszállás-Kunszentmárton közöttit készítették el, valamint a Dunaföldvár-Solt szakaszt újjáépítették. A vasútvonal eredetileg Rétszilastól tartott volna Gyomáig, mára viszont a megépült szakaszok jelentős részén már nincs semmilyen forgalom. (Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1882; Vörös, 2022; Vörös, 2023; Hesser, 2024)

A vizsgált területen számos közlekedési folyosó halad keresztül. Autópályák tekintetében fontos megemlíteni az M0, az M4, illetve az M5 utakat, a vasút vonatkozásában pedig a 100a., a 140., és a 150. számú vasútvonalakat. Ezeken felül fontos közlekedési útvonal az épülő M44 autót, a 44, az 51, az 52, az 53, az 54, és az 55 főutak. Hajózható vízi útvonallal nem rendelkezik a térség, viszont a határos térségekben található a Duna folyam és a Tisza folyó.

A kiegyezést követő ipari forradalomnak köszönhetően megjelentek a különböző iparágak is a térségben, melyek leginkább még a helyi erőforrásokra építettek; malomipar, konzervipar, könnyűipar, építőanyag-ipar (téglagyártás). A szocializmus alatt a gazdaság fejlődése továbbfolytatódott részben már nem a helyi erőforrásokra épülő iparágakkal. Jelentős részben a könnyűipar aránya növekedett tovább, de már megjelent a ruhaipar, valamint az építőanyag gyártás olyan szegmensei, amelyekhez az inputanyagokat távolabbi településekről kellett ideszállítani. A rendszerváltást követően a szocializmus alatt létrejött, jelentős munkavállalót foglalkoztató vállalatok szűntek meg vagy alakultak át, zsugorodtak össze. Az 1990-es évek elején több nyugati vállalat jelent meg, melyek leginkább összeszerelő üzemeket létesítettek a könnyűipari szegmensben. Tekintettel a térség erőforrásaira, a hagyományos nehézipar nem tudott megtelepedni. A többi iparág számára viszont a fontos telepítési tényezők között találjuk a szakképzett munkaerőt, az infrastruktúra kiépítettségének minőségét – főképp a közlekedés terén -, valamint a telephely infrastrukturális ellátottságát. Ezek a tényezők viszont leginkább Budapest térségében, valamint a nagyobb városok vonatkozásában állnak rendelkezésre.

Emiatt is alakult ki az a helyzet, hogy a Homokhátság vállalkozásainak sűrűsége jellegzetes, mivel Kecskemét, Kiskőrös és a nagyobb népességgel rendelkező települések és azok környéke vonzó leginkább a gazdasági szereplők számára. 2018-ban a nyilvántartott 196 ipari park közül 15 működött a Homokhátságon, melyek a területi koncentrációjuk szerint Budapest térségében, valamint az M5 autópálya mentén fekvő településeken találhatók. Ezért is alakult úgy, hogy a Homokhátság országhatár mentén fekvő települései fejlettségben elmaradottabbak, mivel az alacsony vállalkozói aktivitás mellett a térség társadalmi és korszerkezete kedvezőtlen, valamint a tehetségesebbek folyamatosan elvándorolnak. Nagy és Koós (2014) leszögezi, hogy Kistelek,

valamint Mórahalom tekintetében viszont a közeli vármegyeszékhely, Szeged szuburbanizációs folyamatai, valamint a 2005-ben átadott M5 autópálya hozott jelentős fellendülést, mely a mai napig is kitart. A szolgáltató szektor a Hátság északi, valamint a déli részén jelentősebb. Ennek oka, hogy Budapest közelsége okán több a logisztikai, valamint a kereskedelmi vállalkozás, a déli részen viszont a mezőgazdaság és az ipar csekélyebb térnyerése az indok. A Homokhátságban rejlő turisztikai potenciál kiaknázatlansága okán az ágazatban foglalkoztatottak száma jóval az országos átlag (2011: 3,8%) alatt maradt. A vendégéjszakák tekintetében is az országos érték 3,6%-os arányával rendelkezik. E téren kiemelkedik Kecskemét (159 ezer vendégéjszaka), mivel több nagyvállalat is a megyeszékhelyen működik, amelyek folyamatosan fogadnak külföldi vendégeket, munkatársakat. A megyei jogú várost követi Cegléd, Mórahalom, valamint Kiskunmajsa. Ezek a települések mind országosan ismert és elismert fürdőkkel rendelkeznek, melyek a kiterjedt szálláshelyeikkel, valamint egyéb kapcsolódó szolgáltatásaikkal képesek akár több napra is a városokba vonzani a turistákat. Bugac, mint a pusztaturizmus egyik fellelegvára sajnos nem képes annyi vendéget vonzani, mint az 1980-as és az 1990-es években. Ennek okaként mindenképpen fontos megjelölni a folyamatos fejlesztések elmaradását, amelyek lekövezték volna a turisták változó igényeit. Viszont mivel ezek nem történtek meg, így a vendégek el-elmaradoztak, nem került annyi program megtartásra sem Bugacon, így a híres Kecskeméti Keskeny nyomközű vasút is megszűnt 2009-ben.

A homokhát innovációs potenciálja hagyományosan inkább a mezőgazdaságra fókuszál, melyet alátámaszt a Kecskemét- Katonatelepe városrészben működő MATE Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet Kecskeméti Kutatóállomása, a szintén Kecskeméten működő ZKI Zöldségtermesztési Kutató Intézet Zrt., az ócsai telephelyű Bata Zrt., a Helvéciaán létesített NÉBIH Növényfajta- kísérleti Állomás, valamint a Mórahalmon működő Homokhát Térségi Agrár-Ipari Tudományos és Technológiai Park. A kecskeméti székhelyű, de a Homokhátság jelentős részén működő Kiskunsági Nemzeti Park is részt vesz több kutatási projektben, melyeknek témái igen kiterjedtek. Ezeken felül több kutatóintézeti telephely is működött a térségben, melyeknek egy jelentős része a rendszerváltást követő időszakban megszűnt. Jelentős innovációs potenciált jelent a térségnek a Neumann János Egyetem, amely a kertészeti és a vidékfejlesztési témák mellett gazdaságtudományi, valamint műszaki téren erősíti a térség innovációs potenciálját. Társadalmi-, gazdasági- és környezeti kutatások terén a HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Intézetének Kecskeméti Kutatócsoportja alkot és támogatja a térség fejlődését.

Kecskemét, mint a „Homokhátság fővárosa” kapuváros, amely Mendöl (1963) értelmezése szerint olyan város, ami a különböző tájak határán jött létre, ahol például a nehezebben megközelíthető táj irányába egy bevezető út indul. Ezeknek a településeknek a létrejöttében három fő tényező játszik szerepet; közlekedési lehetőségek, védelem, valamint a piac. Kecskemét vonatkozásában mind a három tényező releváns az alábbiak szerint; Kecskemét, mint mezőváros a XIX.- XX. században fontos piaccal rendelkezett, mivel külterülete, határa hatalmas volt, és a kertészet, szőlészet, valamint az állattenyésztés fontos megélhetést és jelentős keresetet

nyújtott a város lakosságának is. Hlbocsányi és Péterné Fehér (2013) megjegyzi ezzel kapcsolatban, hogy Kecskemétre mindig is jellemző volt, hogy a pusztákat megszervezte, annak érdekében, hogy a termelést növelje a lakosság. Ez pedig azt jelentette, hogy a jobb minőségű területeket haszonbérbe vagy örökre odaadták, a gyengébb földeket pedig legeltetésre, vagy erdőtelepítésre, később pedig szőlőtelepítésre használta. Ma a városnak három nagy piaca és több kisebb piaca van, így ez a piacos város szerep ugyan megkopva, de még betöltöttnek tűnik. A védelem tekintetében a város fontos szerepet töltött be a török időkben, amikor szabad várossá nyilvánították, vagyis a város közvetlenül a török szultán alá tartozott. Később, a XX. században a szovjet hadsereg déli hadseregcsoportjának volt a központja a megyeszékhely, amelyen kettő repülőtér, valamint öt laktanya és számos katonai objektum működött. Ezekből ma már egy repülőtér, valamint kettő objektum működik.

A közlekedési helyzet tekintetében viszont már sokkal árnyaltabb képet kapunk. Ugyanis míg régen az utak vezetése, valamint a hosszabb menetidők miatt, sokszor Kecskeméten keresztül volt ildomos megközelíteni a hátságot a főváros, vagy észak felől. Később, az utak minőségének javulása okán ez a helyzet némiképpen megszűnt, mivel már az alsóbb rendű utakon is aránylag gyorsan lehetett haladni. Az 1970-es évek vége viszont a változás szelét hozta magával, mivel elkezdtek építeni az M5 autópályát, amely a gyorsabb és a kényelmesebb közlekedés miatt sokak választása lett. Az autópályán a hátságra közlekedők sokasága használja Kecskemét csomópontjait például Kerekegyháza, Ágasegyháza, és Jakabszállás irányába.

Short és szerzőtársai (2000) megjegyzik, hogy a kapuvárosok azok a városok, amelyekben találkoznak a globalizációs és a lokalizációs irányzatok, ahol ezek keverednek és olykor összeütközésbe is kerülnek.

A térség kulturális szempontból országosan is jelentős, mivel több Hungarikumot, rendezvényt, emléket, épített értéket is magáénak tudhat. Hungarikumok közé tartozik az Alföldi tanya, a Halasi csipke, valamint a Kecskeméti barackpálinka. Rendezvények között jelentős a Kecskeméten megrendezésre kerülő Hirös Hét, a Bugacon megszervezésre kerülő Kurultáj, valamint a Kiskunfélegyházi Libafesztivál. A nagyobb városok mellett nevezetes az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark, Bugac a ménessel, valamint a Karikás Csárdával, a Hajósi pincesor a Püspöki Palotával, a Kiskőrösön, Szabadszálláson, valamint a Kiskunfélegyházán található Petőfi Sándornak emléket állító házak, kiállítások, szobrok, illetve a Kiskunhalason található Csipke ház.

2021. december 31-én mért adatok szerint a Homokhátság lakónépessége 623.386 fő volt, melynek jelentős része Bács-Kiskun vármegyében élt. A lakosság több mint a fele a 10.000 fő feletti településen él. A második legnagyobb lakossággal rendelkező településcsoport az 1.000-5.000 lakossággal rendelkező települések csoportja. A térség az 1990-es 620 ezres népességhez képest kisebb növekedést tudhat magáénak. A népességnövekedés viszont nem a természetes szaporodásnak, sokkal inkább a vándorlási többletnek köszönhető. Népsűrűsége 1990 és 2022 között azoknak a településeknek növekedett, amelyek az M5 autópálya közelében, illetve a

történelmi „Háromváros” és Szeged körül helyezkednek el. Ez a tendencia viszont szintén nem a természetes szaporodásnak, hanem úgyszintén sokkal inkább az odavándorlásnak köszönhető, mivel a természetes fogyás mértéke meghaladja a 3%-ot. Az ezeken a térségeken kívül eső települések viszont veszítenek népességükből, mely nem csak az elvándorlásnak, de a természetes fogyásnak is köszönhető. A népesség csökkenés mértéke háromszorosa az előbbi településcsoportnak; 9%.

Az alábbi bekezdésekben a Homokhátság történelmét mutatom be, amelyet a középkor végén magyar nemzetiségű lakosság lakott és hazánk egyik legfejlettebb vidéke volt. A XVI. században a térség fő export cikke, melyet a nyugati piacokon értékesítettek, az a szarvasmarha volt. Az értékesítés volumene pedig kimagasló értékkel bírt, mivel az ország exportjából az élőállat aránya meghaladta a 91%-ot.

Az 1800-as években még négy mezőváros állt a kecskeméti járásban, melyek közül három, a közismert Háromváros, vagyis Cegléd, Kecskemét és Nagykőrös, amelyekben a legdominánsabb társadalmi réteg a parasztság volt. Ezek mellett szerepelt még Abony városa, amely később megszűnt mezővárosnak lenni és leginkább Ceglédhez fűződött.

A török hódoltság alatt végbe ment újbóli pusztítások során a népesség ismét jelentősen megfogyatkozott, így a XVIII. századi újraneépítés során már etnikai szempontból igen színessé vált a térség. Erdei (1957) a mezővárosok kialakulását is a török veszedelemhez köti, mivel annak megtörténte okozta a mezővárosok születését. Ennek oka, hogy a vidékek népei ezekbe a nagyobb, védettebb településekre menekült össze. A térség ökológiai szempontból is nagy változásokon ment keresztül, mivel a XVI. században kezdett el a homok mozogni, átalakulni futóhomokká. A jelenség a legeltetési állattartás térnyerése miatt tovább fokozódott a XVII. században. A török kor után viszont az élőállat értékesítése visszaesett, így egyre inkább előtérbe került a szántóföldi növénytermesztés, amely a futóhomok térnyerését tovább erősítette, így a XVIII. században a homokháton élő emberek már a probléma kezelésén kezdtek dolgozni. Így lett jellemző földhasználati mód a szőlő, illetve a gyümölcsstermesztés, melyet az 1895-ös filoxéra járvány is megkímélt, így pedig még jelentősebbé vált a homokháti borgazdálkodás. A XIX., és a XX. század fordulóján a nagyobb ütemű népességnövekedés miatt az élelmiszerigény is növekedett, melynek köszönhetően a hortikultúra Budapest térségében és a Budapest- Szeged vasútvonal mentén is fejlődésnek indult. Később, a szocializmus idején a helyi adottságok és a kialakult agrárviszonyok miatt a térségben alacsonyabb integráltságú szövetkezetek jöttek létre, amelynek köszönhetően a tanyavilág és a gazdálkodói kultúra jobban megmaradt, mint az ország többi területén. Feltételezésem szerint részben ennek is köszönhető, hogy a 2020. évi országos átlaghoz (3,8%) képest magasabb a Homokhátságon (7,2%) a mezőgazdasági szektor területén működő vállalkozások aránya. Ezzel párhuzamosan a 2011. évi népszámlálás adatai is a mezőgazdaság országos átlagnál nagyobb fokú térnyerését támasztják alá, mivel amíg országosan 4%-a, addig a Homokhátságon több mint a 10%-a a foglalkoztatottnak a mezőgazdaságban dolgozott. Ezzel párhuzamosan indult meg országos szinten is a

mezőgazdaság fejlődése, amelynek okán a művelt területek megtöbbszöröződtek. Ennek következményeként pedig már nem csak a legelő állatok tartása, hanem a földek műveléséhez szükséges eszközök földeknél való tartása is a tanyák gyarapodását eredményezte, melyekről a következő alfejezetben számolok be részletesen.

3.6 Tanyák

Tanyák, szórványok, vagy, ahogy Mendöl (1963) hívta, szorványtelepülések, korábbi nevén pedig szállások nem csak a Homokhátságon vannak, hanem az Alföld, sőt az ország minden területén megtalálhatók, annak ellenére is, hogy Mendöl (1963) az Alföld egyedi településformájának tartotta. Az viszont bizonyos, hogy kinézetükben tájanként, sőt településenként is eltérnek egymástól. Eltért egymástól a Nagykunságon fekvő szántóföldi tanya, illetve a kiskunsági kertes. Más a kiskunfélegyházi, a hajdúnánási, valamint a jászberényi tanya. A településmorfológia szerint is eltérőek a tanyák, mivel a legtöbb ugyan szórtan helyezkedik el (szórt tanyák), de olykor sorokban (sortanyák), valamint csoportokban (bokortanyák) helyezkednek el.

A tanya szó szláv eredetű, amely a vízparton kijelölt halászó helyet jelentett. A tanyákra több definíció is készült melyek közül az alábbi jogszabályban megjelent meghatározás lesz az alapja minden olyan fejlesztési programnak, illetve további jogszabálynak, amelyek a tanyákkal lesznek kapcsolatosak. A 90/2023. (II. 22.) Kormányrendelet az alábbiak szerint határozza meg a tanya fogalmát; „A tanya a település külterületén, mezőgazdasági területen fekvő, legalább 1500 m², legfeljebb 10.000 m² nagyságú olyan földrészlet, amelyhez a föld mellett növénytermesztés és állattenyésztés, továbbá az ezekkel kapcsolatos termékfeldolgozás és terméktárolás célját szolgáló lakó- és gazdasági épület, illetve ilyen épületcsoport is tartozik. A tanya területén vendéglátást szolgáló épület is elhelyezhető.”

Molnár (2002) szerint „a tanya eredendően egy olyan magántulajdonú családi gazdaság, mely árutermelő mezőgazdasági termelésre rendezkedett be egy olyan külterületi épület-együttessel, mely magában foglalja a lakófunkciójú, a gazdasági funkciójú építményeket, valamint a tanya földet.”

(Erdei, 1942; Mendöl, 1963; Romány, 1973; Csatári, 1999b; Bárh, 2002; Molnár, 2010; Kőszegi, 2016; Csatári et al., 2018; Duró, 2018; Orbán, 2019; Beluszky et al., 2021)

A tanyák a települések közelében sűrűbben helyezkednek el, mely jelenség megmaradt a mai napig. A településektől távolabbi területeken, ahol ritkábban állnak a tanyák, azokon nagyobb mértékben is redukálódott a tanyák száma. Ennek több oka is van;

- A szolgáltatások könnyebben elérhetőek a települések közelében, nem kell második, nagyobb autó vagy akár erőgépet fenntartani. Akár kerékpárral vagy motorral is beszerezhetőek a minden napi élethez szükséges termékek és igénybe vehetőek a település nyújtotta szolgáltatások.

- Az infrastruktúra jobban kiépített a települések közelében, melyet Farkas és Kovács (2006) is megerősít. A csatornázottság magasabb arányú és a külterületi utak is jobban karbantartottak, mint a településektől több km-re fekvő területeken.
- A kiszolgáltatottság érzése kevésbé jelentkezik ezeken a területeken, mivel látótávolságnál közelebb fekszenek a tanyák egymástól és a településtől, hamarabb és könnyebben tudnak kapcsolatot építeni, ápolni az ezeken a tanyákon élők.
- Az utolsó ok, amely összefügg az elsővel, valamint a másodikkal, a közlekedésből fakadó költségek alacsonyabb volta. Mivel a távolság is kevesebb, így kisebb az üzemanyagköltség és nem is kell nagyobb teljesítményű gépjárművet fenntartani a sűrűbben karbantartott utaknak köszönhetően.

Erdei (1957) kiemeli, hogy a tanyákra költözés indokai semmiképpen sem a településeken történő népsűrűség növekedés vagy a földek alacsonyabb árai voltak, hanem a gazdálkodás könnyítése. „A tanyák a kis- és középbirtok jellegzetes településformái, tipikus tartozéktelepülések. A mezővárosi család szállást hozott létre a várostól távol lévő földterületén, amely ideiglenesen, majd állandóan lakottá vált. A tanyarendszer az Alföld területére jellemző.” (Beluszky et al., 2021) A tanyák közül viszont több lakótanyává vált, mivel a birtok folyamatos osztódása következtében a tanyán lakók már nem bírták anyagilag fenntartani a városi háztartásukat, így már megöregedve sem tudtak beköltözni a jóval kényelmesebb és komfortosabb házaikba.

A Duna-Tisza közti Homokhátság az ország leginkább tanyasias térsége, amelyek már az Osztrák-Magyar Monarchia idején is az alföldi mezőgazdaság „alapsejtjei” voltak. Többségük a XVIII., valamint a XIX. században jött létre, de egyes térségekben még ennél is korábban.

A tanyák létevel a földesurak is számoltak, így azok építését, terjedését folyamatosan kordában tartották. Olykor korlátozták építésüket, olykor pedig ösztönözték. Emellett Erdei (1957) kiemelte, hogy a Háromvárosnak annyira szerves részei voltak a tanyák, hogy azokat nem lehetett egymástól elválasztani és bármilyen cselekvés esetén egy egységként volt szükséges őket kezelni. Viszont ez a szoros kapcsolat nem minden esetben volt kifogástalan, ugyanis többször tilalmazta a Háromváros vezetése a tanyán lakást, melynek indoka volt, hogy a bűnözők, a közszolgáltatások és a katonaság elől rejtőzködők ezeken a külterületi lakóhelyeken rejtőztek el. Volt olyan időszak, amikor a városok vezetői a tanyák építését korlátozták, mivel a tanya és környezetének helye a közbirtokból foglalt volna el helyet.

A török hódoltság során az emberek a nagyobb településekre, főleg a városokba költöztek, így főleg a kisebb falvak kiürültek. Többen úgy tartják, hogy az egyedi tanyás szórványok csak a XIX. században kezdtek kialakulni, jóval a török hódoltság vége után ám, de Erdei (1942) a magyar tanyák kialakulását a történeti fejlődés eredményének tulajdonítja. Ezzel Romány (1973) is egyetért; „Joggal feltételezhető, hogy a mezőgazdasági szórvány települése török hódoltság nélkül is kialakult volna, ahogyan több országban ez megtörtént, jóllehet színét sem látták sem töröknek, sem már, bűnbaknak állítható sorsváltozásnak”. Így alakulhatott ki a nomád és

félnomád pásztorkodás után a szőlő, valamint a gyümölcstermesztés kertkultúrája, melyre később épülhetett az élelmiszeripar, a kézműipar és az agrárkutató. A tanyák kialakulását Mendöl (1963) sokrétűbben határozta meg a lakosság tekintetében, viszont a mezőgazdasági termelés megkönnyítését ő sem vitatta. Az állattartó szállásokról már a XV.-XVI. században is említést tesznek, mivel az ilyen pásztoréptényekben éltek a mezővárosok tulajdonában lévő szarvasmarhák őrzői, pásztorai. A XVIII-XIX. században a területen három megye osztozott; Pest-Pilis-Solt, Bács-Bodrog és Csongrád vármegyék. A XIX. században is a felszín a homok és a víz alakította, így a vizes és az extrém száraz élőhelyek éles váltakozása már akkor is jellemző volt, mely körülmények inkább nehezítették sem mint könnyítették volna a tanyákon élők életét. A XIX. század volt a tanyarendszer virágkora, amikor is a század elején és leginkább annak derekán egyre többen költöztek ki a tanyákra.

Ezt követően még a XX. század elején volt egy nagyobb kiáramlás, amikor 1910 és 1930 között a külterületi lakosok aránya az országban 17%-ról 19%-ra növekedett. Erre már nem csak a megnövekedett állatállomány és megművelendő földterület adta további kötelezettségek miatt volt szükség, hanem ekkoriban megjelent a piaci verseny más tájak, illetve országok mezőgazdasági terményeivel szemben. 1920-ban viszont a Duna- Tisza közét már országhatár szabta fel, így a tanyakérdés ismét napirendre került. Kecskemét 1921-ben a földművelésügyi minisztérium, több hivatal, valamint az érdekeltek egy tanácskozáson megállapították, hogy a tanyák életszínvonalának növelését és közigazgatásilag átláthatóbbá tételét nem igazán lehet elérni. Ugyanezen alkalommal Kaán Károly javaslatára nem sokkal később megkezdődött a Kecskemétet a bugaci pusztával összekötő keskeny nyomközű vasút építése 1927-ben, melynek építésében Bakkay Józsefnek és erdőtisztjeinek is sokat köszönhet az utókor.

A II. világháborút követő felszabadulás idején a lakosság jelentős része, 18%-a, vagyis mintegy másfélmillió ember élt tanyán. Ezt követően nem csak a tanyákon, hanem az összes külterületi lakott helyen visszaesett a lakosok száma. Ez az arány így is a mezőgazdasági népesség több mint 31%-nak felelt meg, mely magasnak számított. Ezt követően a földreformnak köszönhetően, 1945-ben újabb tanyák épültek, melyek száma így elérte a 75.000-t. Ennek oka elsősorban nem a zárt településekből a külterületre kiáramló lakosság, hanem a már addig is külterületen, de nem saját tanyán élők költözése volt. Az államszocializmus alatt mégis a tanya egy megtűrt településforma volt, mivel magas lakosság száma, valamint az elérhetőség erős korlátozottsága miatt megközelítésük és feltérképezésük jelentős akadályokba ütközött. Vagyis az országnak egy jelentős hányada élt kormányzati ellenőrzés és kontroll nélkül.

Ezek mellett ráadásul a több családnak megváltozott a társadalmi státusza, valamint a foglalkozása. 1949-ben, az első ötéves tervről szóló kormányrendeletben az ország vezetése korlátozta a tanyák építését, amely szerint csak városokban, községekben, valamint a kijelölt tanyaközpontokban lehet építkezni. Az így létrejött tanyaközpontoknak csak kis része volt életképes. A rendelet megszegése elzárással, pénzbüntetéssel, valamint az épület elbontásának lehetőségével járt. E jogszabály következményeként a tanyasi lakosság 1949-ben mért 1,1 millió

főről 1990-re alig 200 ezerre csökkent, a lakosság a belterületbe költözött. Ráadásul nem csak a tanyasi lakosság száma, de a tanyák száma is jelentős mértékben redukálódott. Csatári (1999b) szerint „a klasszikus tanyák és a hagyományos gazdálkodási, térbeli és piaci kapcsolati rendszereik nagy része egyszerűen megszűnt, vagy átalakult.” „Ugyanaz a nemzedék, amely 1945-ben még új tanyákat épített, megkezdte a tanyák felszámolását is (Romány, 1973).” A folyamat leginkább a tiszántúli tanyák tekintetében volt a legszembetűnőbb, a homokháti tanyák vonatkozásában nagyobb volt az ellenállóerő. A tanyasi életforma ellen szellemi hadjárat indult minden csatornán, melynek jelszava az alábbi volt: „tanyavilág – bomló világ.” A Hátság legtöbb településén a tanyasi lakosság aránya 1949-ben meghaladta az 50%-ot, viszont a vizsgált területen is a tanyasi népesség számának a csökkenése 10, illetve 50%-ra volt tehető. Azokon a településeken viszont, ahol korábban is jelentős volt a külterületen élők aránya, ott a népességfogyás ellenére is jelentős maradt a külterületi népesség aránya a település összlakosságához viszonyítva. A tanyasi népesség, illetve a tanyák számának csökkenését az 1986-ban tanya-építési tilalom feloldása már érdemben sajnos nem tudta befolyásolni.

A később történt közigazgatási átrendeződések során 1950-ben az addig történelmileg összetartozó „Háromvárost” elszakította egymástól, Cegléd és Nagykőrös maradt Pest megyében, míg Kecskemét új megyébe, Bács-Kiskun megyébe került. Emellett a nagy határral rendelkező mezővárosokból az addigi tanyaközpontok leváltak, önállósultak, és mint községek működtek tovább. Példa erre a folyamatra Szeged vonatkozásában Mórahalom, Röske, stb., Kecskemét esetében pedig Bugac, Lakitelek. Ezek az önállósulások a folyamatnak csak a kezdete, mivel pár évvel később további települések is kiváltak Kecskemétből; Városföld, Szentkirály¹⁰. A rendszerváltozást követően pedig további 100 település vált önállóvá.

A 2000-es évekre a tanyák elvesztették jellegzetességeik nagy részét, továbbá a rendszerüket, viszont az utóbbi időszakban elindult egyfajta felvirágzásuk, amelynek motivációi sokrétűek és több társadalmi réteget is bevonzódtak. A tanyák tekintetében beszélhetünk akár lakótanyáról, akár gazdálkodási, turisztikai, vendéglátási, vagy akár második otthonos célú tanyáról, a települési erőforrásként történő definiálása kulcsfontosságú. Emellett a tanya tájformáló, gazdasági és közösségi szerepet is betölt. Ezeket a funkciókat felismerve a kormány 2017-ben a magyar tanyát hungarikummá nyilvánította.

A tanyasi életforma az utóbbi közel tíz évben egyre inkább fellendülőben van, újravirágzását éli, még akkor is, ha nagysága nem összemérhető a tanyák kialakulásának időszakával. E jelenség hátterében a nagyvárosokból a tanyákra költöző értelmiségiek tápláló élelmiszerhez és az egészséges életkörülményekhez fűződő igénye áll. Akik a tanyasi életformát választják, igyekeznek közösségekbe gyűlni, mivel a teljes önellátás megteremtése csakis így valósítható meg. Az élelmiszerek előállításának egymás közötti felosztása nagy segítséget jelent, hiszen az

¹⁰ Akkor még Lászlófalva volt a település neve, a Szentkirály nevet csak később, 1987-ben vette fel a település.

összes fogyasztott élelmiszer előállítása jelentős erőforrásokat, technológiát, és adottságokat igényelnek, melyeknek megteremtése irracionálisan nagy erőket kötne le.

A Homokhátságra igencsak jellemző, hogy a termőföldek nagyon gyenge minőségűek, amelyen a gazdálkodók eleinte gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, szántóföldi zöldségtermesztéssel, majd primőrzöldségek termesztésével foglalkoztak. A friss zöldség- és gyümölcstermelés piaci értékesítési modellje továbbra is megmaradt, mivel a szocializmus idején a zöldségtermesztés inkább a magángazdálkodás keretein belül maradt, a gyümölcstermesztésben pedig a nyolcvanas években a szakcsoporti forma volt domináns. Ennek köszönhetően az ültetvények magántulajdonban tartása, és maradása valósulhatott meg (Kőszegi, 2016). Beluszky és szerzőtársai (2021) ehhez kapcsolódóan megjegyzik, hogy a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl egyes régióiban is a tanyavilág miatt maradt meg a mezőgazdaság.

Tanyákat azonban manapság nem csak azok vásárolnak, akik ott szeretnének élni, hanem azok is, akik pihenni, kikapcsolódni szeretnének. Ilyenkor szerencsésebb esetekben egy korábbi tanya kerül a hagyományoknak megfelelően felújításra, rosszabb esetben viszont tájidegen stílusokat magán hordozó épületekké alakulnak át, vagy azokat építenek fel. Farkas és Kovács (2006) szerint pedig ezeknek a száma egyre inkább gyarapodik. A korábbi hagyományoktól eltérően a tanyák ma már több használati céllal is bírnak, melynek egyik kategorizálása az alábbi, Csatári Bálint által megfogalmazott tipizálás.

- Második otthonnak használt tanyák: A városi, tehetősebb értelmiségiek által megvásárolt tanyák őrizték meg leginkább a hagyományos tanyai stílusjegyeket, amelyekben hétvégeken és hosszabb szabadságuk alatt tartózkodnak.
- Turisztikai célra használt tanyák: Fekvésüket tekintve ezek a tanyák könnyen megközelíthető helyen fekszenek, ahol a népi hagyományokat, a gasztronómiát mutatják be, illetve a lovaglás világát ismertetik meg az arra érdeklődőkkel.
- Vendégfogadásra átalakult tanyák: Céljuk a hagyományos tanyasi életforma bemutatása szállásolási céllal, amelyből kifolyólag egy minimális szintű gazdálkodás is megvalósul.
- Szuburbán városi övezetekben fekvő lakótanyák: A városok külterületén, a korábbi zártkertekben általában tájidegen építészeti stílusokkal bíró épületek épülnek. Ezek az épületek több szempontból is problémásak; a környezeti terhelésük sokszor kimagasló, a stílusjegyeik erősen tájidegenek, a felépült házak nagysága okán a környék a korábbi szellősebb beépítettség után szinte zsúfolttá válik. A kiköltözők és a már régen ott lakók között sokszor konfliktusokkal tűzdelt az együttlélés.
- Volt tanyás terekben új gazdasági épületek: A falusi vagy a városi porták kicsi mérete, valamint a gazdálkodásra való alkalmatlanság okán az ilyen épületek nagyszámban épültek. A gazdasági épületek alatt érthetjük a különböző kereskedelmi, valamint raktárepületeket, benzinkutakat, vagy éppen a közös használatú legelőn létesített repülőteret. (Csatári, 1999b; Csatári, 2018)

Ezen tipizálás mellett létezik még több szerző (Romány, 1973; Erdei, 1976; Bárh, 2000; Czene et al., 2006) tollából származó kategorizálás is, melyek között nagy különbséggel bírnak a XX., valamint a XXI. században készült csoportosítások.

A dolgozat írásakor megjelent legutóbbi tipizálás a Duna-Tisza Közi Homokhátság Területfejlesztési Koncepciója és Programja viszont már az alábbi típusokba rendezi a Homokhátság tanyáit:

- mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó lakott tanya,
- mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó nem lakott tanya,
- a hagyományos stílusjegyeket őrző második otthonként vagy turisztikai céllal funkcionáló tanyák,
- szuburbanizáció eredményeként létrejövő új építésű szórványok,
- a szegregátum által elfoglalt zártkerti ingatlanok és régi tanyaépületek (Farkas J.Zs. et al., 2023).

Farkas és Kovács 2006-ban összeszedte a tanyák legnagyobb szociális problémáit, hátrányait, melyeket ma is érvényesnek érzek;

- „Elvándorlás.
- Előregedő társadalom, segítség nélkül maradó idősök.
- Halmozott társadalmi hátrányokkal küzdő családok.
- Devianciák (alkoholizmus, kezeletlen családi konfliktusok, bűnözés, öngyilkosság).
- Családból kiemelt, állami gondozásba vett gyermekek magas aránya.
- Szociális okokból kiköltöző vagy kitelepített családok.
- Rossz egészségügy mutatók, alacsony higiénés színvonal.
- Tanyasi lakosok hátránya a munkaerőpiacon az alacsony iskolai végzettség és a nehezen áthidalható távolság miatt.
- Tartós és többgenerációs munkanélküliség.
- Feketemunka.
- Alacsony iskolai végzettség (a csak 8 osztályt végzettek aránya 2/3).
- Analfabetizmus jelenléte (közel 1%).
- Közművelődési intézmények távolsága, illetve a művelődés iránti igény alacsony hiánya.
- Mintaadó és társadalmi húzóerővel bíró magasan kvalifikált emberek hiánya, korlátozott érdekérvényesítés.

A korábbi tanyaközösségek felbomlása (Farkas et al., 2006).”

4. EREDMÉNYEK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEIK ELEMZÉSE

4.1 A Homokhátság településeinek fejlettségbeli állapota a vizsgálat kezdetén és végén

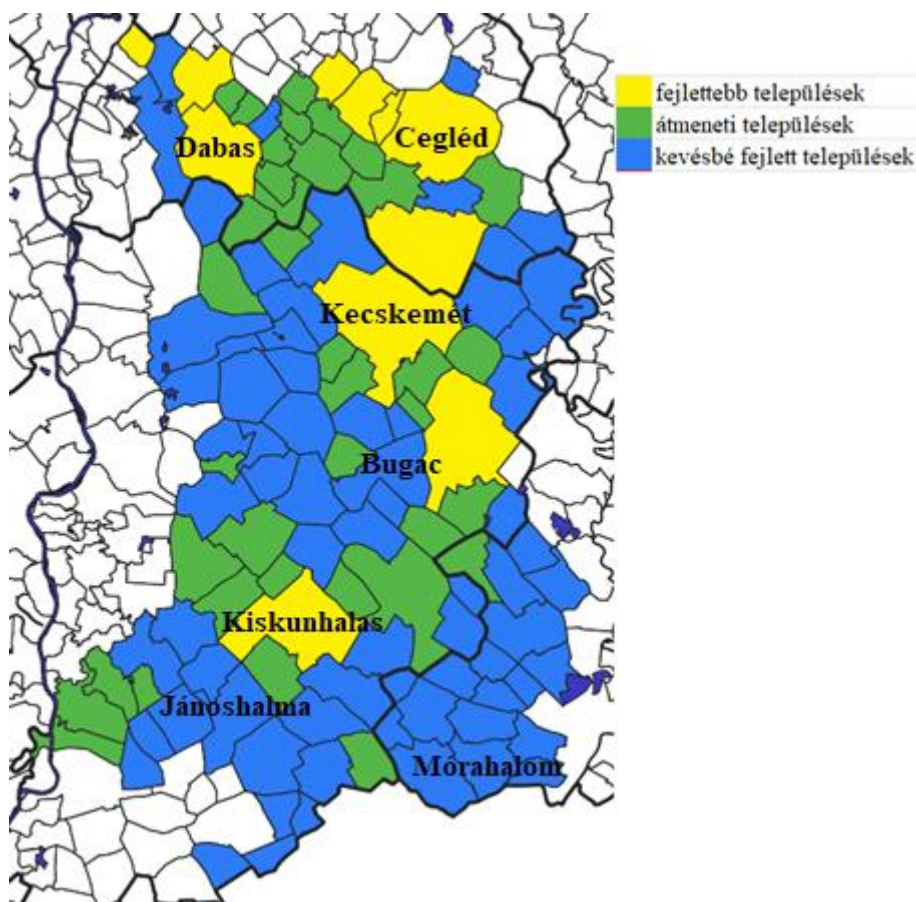
Vizsgálataim során térképeken kívánom szemléltetni a vizsgált régió településeinek fejlettségbeli állapotát a vizsgált időszak kezdetén (4. ábra), és végén (6. ábra). Az átrendeződés ábrázolásához azokat a mutatókat hívtam segítségül, melyeket az eddigi vizsgálataim során is felhasználtam és rendelkeznek 1990. és 2022. évi értékekkel (6. táblázat).

6. Táblázat: A Homokhátság településeinek faktorai

Változók
Népsűrűség változása (fő/km ²) 1990-2022
Diplomások változása (%) 1990-2022
100 lakásra jutó lakosok számának változása 1990-2022
100 lakosra jutó SZJA-t fizetők aránya (%) 1992-2022
Természetes szaporodás, fogyás (‰) 1990-2022
Munkanélküliek változása (%) 1990-2022
Ingázók arányának változása (%) 1990-2022

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A településcsoportok mutatóinak értékeit az M8 melléklet ábrázolja, melyeknél szintén tekintetbe kellett venni azt, hogy Móricgát 1990-ben még nem rendelkezett minden téren önálló mutatókkal, így az ingázás tekintetében szintén az 2011-es népszámlálást tudtam segítségül hívni.

4. ábra: A Homokhátság településeinek fejlettsége 1990-ben

Forrás: saját szerkesztés, 2024.

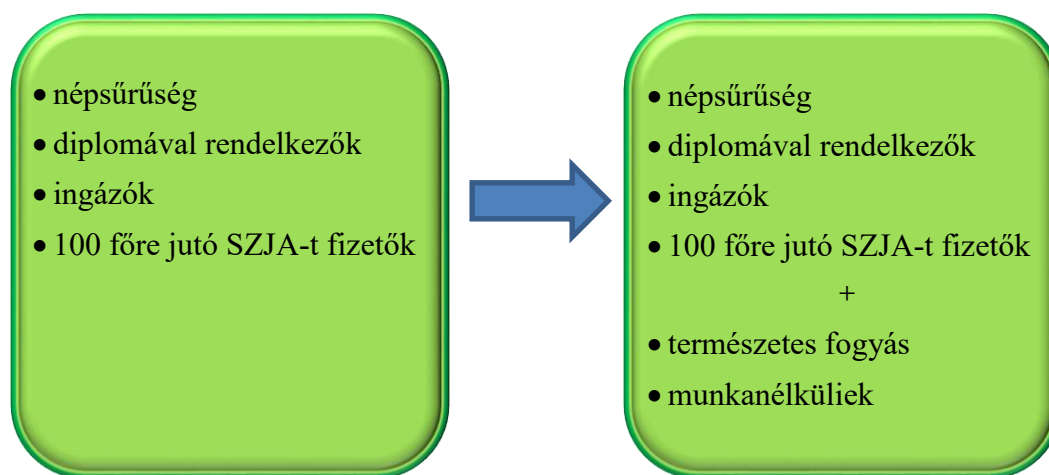
Az így elvégzett faktor- és klaszteranalízisek eredményei alapján kijelenthetem, hogy az 1990. évi fejlettebb települések közül Kecskemét, valamint Dunaharaszti kiváltak és egy olyan településcsoportot alakítottak, melyek jóval fejlettebbek mindközül. Ennek is köszönhetően 2022-ben már nem három, hanem négy településklaszter jött létre, vagyis a települések tovább differenciálódtak. A két város ugyan egy csoportba tartozik, mégis más okok miatt lettek fejlettebbek. Míg Dunaharaszti fejlettségét a fővároshoz, valamint az M0 autópályához való közelségének köszönheti, addig Kecskemét inkább a 2008-ban létesült Daimler autógyárnak. Míg utóbbi tekintetében tisztán láthatók a szinergia hatások kiáramlása is a környező szatellit településekre, addig erről Dunaharaszti esetében ez nem megállapítható a főváros és a térségben végig futó M0 autópálya hatásai miatt. Dunaharaszti hagyományos szatellit településként viselkedik a vizsgált mutatók szerint, vagyis; drasztikusan növekszik a népsűrűség (1990: 524 fő/km² – 2022: 812 fő/km²), a természetes szaporodás és fogyás 2022-ben gyakorlatilag nulla (0,04‰), a diplomások aránya több mint háromszorosára növekedett (4,9% - 18,8%), valamint jelentősen, amjndnem tizenhatszorosára nőtt az ingázók aránya. A település lakosságának 35%-os növekedése három tényezőnek köszönhető; a szuburbanizációs folyamatnak, a belföldi odavándorlás jelentős mértékének, valamint a természetes szaporodás és fogyás egymással megegyező értékeinek.

A legkevésbé fejlettnak tekintendő települések mind a két évben ugyanazon négy mutató miatt kerültek a képzeletbeli rangsor legutolsó helyére melyek az alábbiak:

- népsűrűség,
- természetes fogyás,
- ingázás,
- és 100 főre eső SZJA-t fizetők száma.

Ezeknek a településeknek a száma az adatok tanúsága szerint alig redukálódott; 68-ról 57-re.

A legfejlettebbnek tekintendő településcsoportoknál is tapasztalható a mutatók kapcsán tapasztalt átfedés, viszont az esetükben 2022-ben még két mutató is a kedvező helyzetüket támasztja alá, melyek a természetes fogyás valamint a munkanélküliek alacsony volta (5. ábra).

5. ábra: A Homokhátság fejlettebb településeinek besorolását meghatározó mutatók

Forrás: saját szerkesztés, 2024.

Ezeknek a településeknek a száma viszont drasztikusan emelkedett, ugyanis 1990-ben 11 ilyen település volt, míg 2022-ben már 60. Emellett fontos azt is megjegyezni, hogy a fejlettnak mondható települések között 1990-ben még csak városok szerepeltek, viszont 2022-ben már jelentős részben községek is szerepelnek.

1990-hez képest a 2022. évi Homokhátságról alkotott kép abban is eltér, hogy kialakulnak a centrumtelepülések környezetében a szatellit települések, melyek között már nem csak a három nagyváros, Budapest, Kecskemét és Szeged szerepel, hanem megjelenik Kiskunhalas is. Az 1990. évre vonatkozó térkép szerint a települések fejlettsége, valamint a főbb közlekedési folyosók elhelyezkedése között észrevehető szignifikáns kapcsolat, viszont 2022-re ez az imprsszió eltűnt és a centrumtelepülések gyakorolnak már jelentős hatást. Ennek értelmében a centrumtelepülések körül alakultak ki a fejlettebb települések nagyrésze, a kisebbik része pedig inkább szigetszerűen váltak azzá. Utóbbi annak köszönhető, hogy a településen van legalább egy

vagy kettő jelentősebb foglalkoztató. Ilyen település például Borota, ahol a Borotai Sertéshús Zrt., valamint a Koch Borászat és Panzió is működik.

Jövedelembeli különbségek vizsgálatából kiderült, hogy azok jelentősen növekedtek. Míg 1992-ben a kevésbé fejlett települések jövedelmi szintje a fejlettebbeknek a 63%-a volt, addig 2022-ben ugyanez az arány 28%-ra csökkent, vagyis több mint megkétszereződtek a jövedelmi különbségek. Az átmeneti településeken elérhető nettó jövedelem szintén 28%-a a fejlett településekének. Szembetűnő különbség áll még fenn a 2022-es év tekintetében a fejlettebb és a szatellit települések között, mivel míg Kecskeméten és Dunaharasztin 5,4 millió forint volt a nettó átlagos jövedelem, addig a szatellit települések tekintetében ennek az összegnek kevesebb, mint a felét, vagyis 1,9 millió forintot kerestek a dolgozók. A két város között is történtek változások, mivel 1992-ben még 11%-kal a Kecskeméten lakók kerestek többet, 2022-ben viszont már a Dunaharasztin lakó munkavállalók kerestek többet 12%-kal.

Amíg 1990-ben a településcsoportok közötti különbségek egyértelműbbek voltak, addig 2022-ben az átmeneti és a kevésbé fejlett települések mutatóik közti távolságok jóval kisebbek lettek, sőt már-már hasonló a két települési klaszter. Viszont ez még nem jelenti azt, hogy a Homokhátság települései egyöntetűek, azok ugyanúgy differenciáltak, mivel jelentős különbségek vannak a szatellit és főleg a fejlettebb települések csoportjai között.

Később, a 4.3 alfejezetben majd látható lesz, hogy a 2022-ben megállapításra került szatellit települések és a négy klaszterszámos vizsgálatban meghatározott szintén szatellit települések között nagy az átfedés, sőt, a vizsgálatban megállapított összes település szerepel a 2022-es térkép ugyanazon településkategóriájában. A 2022. évi térképen már látható, hogy Kunpeszér a szatellit települések csoportjába tartozik, míg majd a települési folyamatokat vizsgáló 4.3 alfejezetben még belső periféria településként jelenik meg, amely kitör ebből a településtípusból.

A vizsgálat alapján kijelenthető, hogy a Homokhátság népsűrűsége differenciáltan növekedett a vizsgált időszakban, melynek mértéke 6,1 fő/km². Elsősorban a centrumtelepülések térségében, a szatellit településeken tapasztalható a lakónépesség emelkedése. Az emelkedés a belföldi odavándorlásnak köszönhető, mely kompenzálja a természetes fogyás mértékét a 7. táblázatban szereplő módon.

7. Táblázat: A Homokhátság népesedési tendenciái

Év	Népsűrűség (fő/km ²)	Természetes fogyás, szaporodás (‰)	Belföldi oda-, elvándorlás (‰)
1990	61,9	-4,2	-2,4
2022	68,0	-5,7	4,1

Forrás: saját szerkesztés, 2025.

Országos szinten viszont ezzel ellentétesen a népsűrűség csökkenése tapasztalható, mely 111,3 fő/km²-ről 103,2 fő/km²-re változott. A csökkenés a természetes fogyás gyorsuló tendenciájának köszönhető, amely 1990-ben 1,9‰, míg 2022-ben 5‰ volt.

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya több mint háromszorosára növekedett (8. táblázat), amely ennek ellenére mégis roppantul elmarad az országos átlagtól, amely több mint megkétszereződött.

8. Táblázat: A felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányának változása

Év	1990. évi diplomások (%)	2022. évi diplomások (%)	változás (%)
Homokhátság	2,4	7,4	5
Magyarország	9,8	25,8	16

Forrás: saját szerkesztés, 2025.

A munkanélküliség mind országos és mind homokhátsági szinten növekedett, melyeknek a bázis évben szereplő értéke mind két területi egység tekintetében 1,7% volt. Ezzel szemben az országos érték 2022-ben 0,5%-kal magasabb, 3,9% volt, vagyis ezen a téren a Homokhátság helyzete kedvezőbb.

Maradva a foglalkoztatás témakörénél a 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők száma mind a két térbeli dimenzióban emelkedett, de a Homokhátságon jobban, mely a bázis évi jóval alacsonyabb értéknek is betudható (9. táblázat).

9. Táblázat: A 100 főre jutó SZJA-t fizetők számának változása

Év	1990. évi SZJA fizetők (fő)	2022. évi SZJA fizetők (fő)	változás (%)
Homokhátság	36,4	50,7	39
Magyarország	42,0	51,5	23

Forrás: saját szerkesztés, 2025.

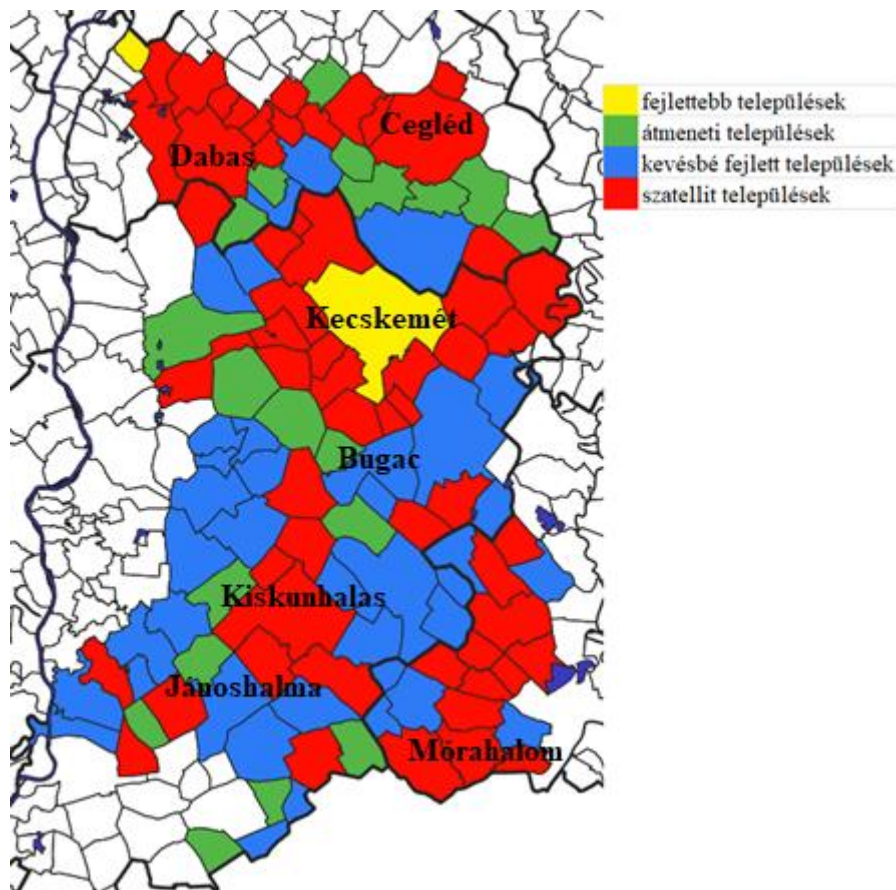
Az ingázók aránya szintén emelkedő tendenciát vett fel mind a két esetben, viszont a vizsgált térség tekintetében a mérték több mint kétszeres és ugyan minimális mértékben, de meghaladja az országos átlagot. (10. táblázat)

10. Táblázat: Az ingázók arányának változása

Év	1990. évi ingázók (%)	2022. évi ingázók (%)	változás (%)
Homokhátság	20,8	42,9	22,1
Magyarország	25,3	41,8	16,5

Forrás: saját szerkesztés, 2025.

Az egyes mutatók változásának vizsgálata szerint a Homokhátság több mutató tekintetében is a konvergencia jeleit mutatja, viszont a diplomások aránya még mindig roppantul alacsony. A korábbi, 1990. évi jelentősen tagolt régió, ugyan a matematikai- statisztikai elemzések szerint még differenciáltabb lett, de inkább a szélsőségek növekedtek, és a jelentős számú településeket magukban tartalmazó településcsoportok közti különbségek (átmeneti és kevésbé fejlett) csökkentek.

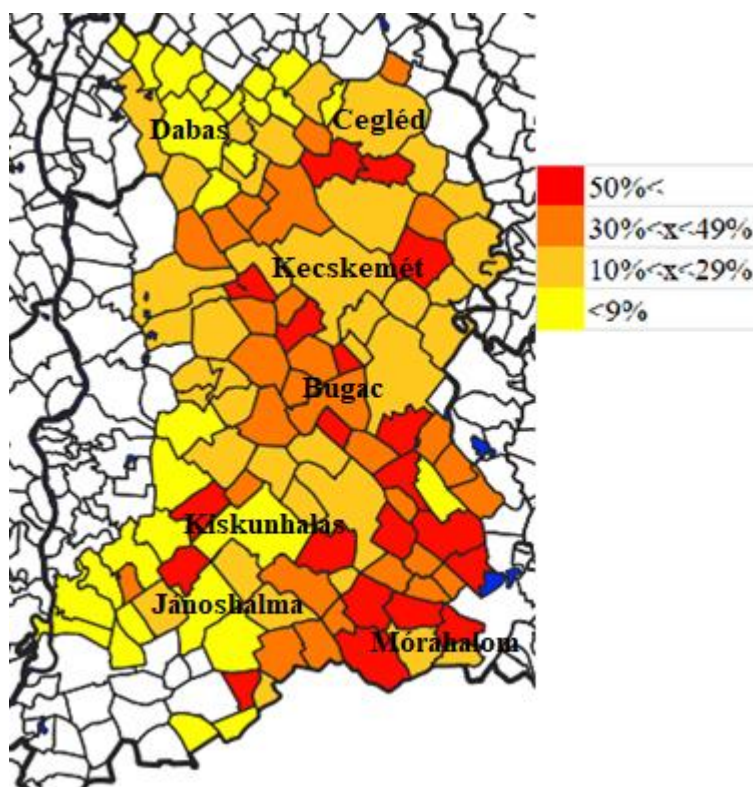

6. ábra: A Homokhátság településeinek fejlettsége 2022-ben

Forrás: saját szerkesztés, 2024.

A Homokhátság az ország egyik legtanyasább térsége, mely településtípus szerkezete és száma is folyamatosan változik. Az összehasonlítható és közzétett statisztikai adatok szerint viszont csak a **külterületi lakosok számát tudjuk vizsgálni településszinten**. Vasárus és szerzőtársa (2023) megjegyzi, hogy a külterületi lakott helyek, amely a települések közigazgatási határa, valamint a belterületek határai közé eső településrészek. A külterületi lakosság arányának változása 1990 és 2022 között csökkenő tendenciát mutat. Csökkenő a trend mind a belterületi, mind az összlakosságszámhoz viszonyítva. Míg az összlakosságszámhoz képest 5%-kal, vagyis 27-ről 22%-ra csökkent, addig a belterületi lakosságszámhoz képest még drasztikusabb a csökkenés, ugyanis 50-ről 36%-ra csökkent a külterületeken élők aránya.

A 7. ábra szerint a Homokhátság legnagyobb arányban külterületen lakókkal érintett térségei Szeged, Bócsa, valamint Kecskemét térsége volt 1990-ben. A legkevesebb külterületi lakos arányú települések pedig Budapest agglomerációjában, valamint Bács-Kiskun vármegye délnyugati részén találhatók.

7. ábra: A külterületi lakosság aránya az összlakossághoz képest 1990-ben

Forrás: saját szerkesztés, 2025.

A 8. ábra szerint azon települések száma a felére esett vissza, amelyeknek a külterületi lakosainak az aránya eléri az 50%-ot, ráadásul már a vizsgált térség nyugati részén fekvő települések vonatkozásában is 10% alá csökkent a külterületi lakosok aránya.

2022-ben továbbra is Szeged és Kecskemét térségében a legnagyobb arányúak a külterületi lakosok aránya. Bócsa térségében jelentős a vizsgált mutató csökkenése.

A külterületi lakosok viszont nem minden település tekintetében csökkent, mivel van 19 település, melyeknek éppen, hogy növekedett. Jelentős részük esetében 1-2-3 %-os a növekedés, viszont a 11. táblázat szerint hat település tekintetében még ennél is nagyobb mértékű a bővülés üteme.

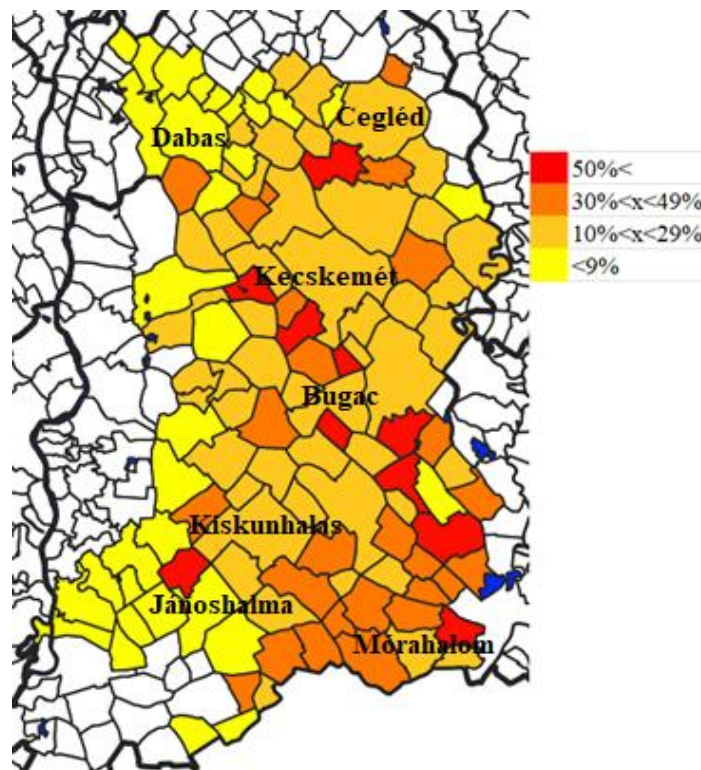
11. Táblázat: A 4%-nál nagyobb mértékű külterületi lakosság növekedést produkáló települések

Település neve	Külterületi lakosok arányának növekedése (%)
Pilis	15
Kunpeszér	13
Kecskemét	6
Újlengyel	5
Ladánybene	4
Nagykőrös	4

Forrás: saját szerkesztés, 2025.

A külterületi lakosok változásának hátterében feltételezésem szerint az alábbi okok állnak:

1. A nagyobb városok (Kecskemét, Szeged) térségében is csökkent a mutató, viszont nem olyan mértékben, mint a hátság nyugati részében. Emögött állhat azaz indok, hogy a nagyvárosok közelsége vonzóbb a szolgáltatások könnyebb elérhetősége okán, mint a távolabbi térségeké. Továbbá fontos megemlíteni a szuburbanizáció folyamatát is, melynek köszönhetően egyre többen költöznek ki például a zártkerti térségekbe, vagy azon tanyákra melyek közel helyezkednek el burkolt utakhoz, közel áll rendelkezésre a tömegközlekedés, vagy éppen autópályalehajtó.
2. Bócsa térségének kiüresedése mögött állhat a mezőgazdasági tevékenység fennhagyása a generációváltás, az éghajlatváltozás, valamint a birtokkoncentráció okozta problémák miatt.
3. A 7. táblázatban szereplő települések tekintetében a növekedés mögött az alábbi okok állhatnak: magas belterületi ingatlanárak, szuburbanizációt hajtó indokok: olcsóbb élet reménye, kiegyensúlyozottabb élet reménye, saját igényeknek megfelelő lakóház építésének a kedvezőbb lehetősége, valamint a távmunka elterjedése.

8. ábra: A külterületi lakosság aránya az összlakossághoz képest 2022-ben

Forrás: saját szerkesztés, 2025.

4.2 Faktorelemzés eredménye

Az elvégzett faktoranalízis eredményeit a 12. és a 13. táblázat tartalmazza, melyek szerint négy faktor jött létre az SPSS-be felvitt 42 és a vizsgálathoz megfelelő 10 mutatóból. A KMO érték 0,744, vagyis megfelelő kategóriába sorolandó a végzett vizsgálat eredménye. A szignifikancia

0, vagyis a mutatóknak van egymásra gyakorolt hatása. Az utolsó mutató a magyarázott variancia, amely jelen esetben 70,01%. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálat során a mutatók által hordozott információk jelentős részét meg tudtam tartani. Csallner (2015) szerint ez az érték elfogadható, mivel a társadalomtudományok területén az alsó határ 60%.

12. Táblázat: A faktoranalízis alkalmazhatóságának főbb mutatói

Főkomponensek száma	KMO kritérium	Sig.	Magyarázott variancia %
4	,744	,000	70,01

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

Az eredményül kapott négy faktort a változókhoz tartozó faktortartalmakkal és a faktorok általam adott elnevezésével a 9. táblázatban tüntettem fel, melynek az SPSS-ből nyert táblázatát az M2 melléklet tartalmazza. A változók további faktorsúlyait a 2. melléklet tartalmazza, mely alátámasztja a faktoranalízis eredményét, vagyis egy faktorba csakis azok a változók kerültek, amelyek értékei egy irányba változnak.

13. Táblázat: A Homokhátság településeinek faktorai

Változók	Változók faktortartalma	Faktor neve
Népsűrűség változása (fő/km ²) 1990-2022	,798	Urbánus
1 főre eső belföldi jövedelem (Ft) 2022	,816	
Napelemes házak aránya (%) 2022	,860	
Diplomások változása (%) 1990-2022	,848	
100 lakásra jutó lakosok számának változása 1990-2022	,503	Család
100 lakosra jutó SZJA-t fizetők aránya (%) 1992-2022	,772	
Természetes szaporodás, fogyás (%) 1990-2022	,773	
1 főre eső EU-s támogatások nagysága (Ft/1fő) 2023.01.31.	,873	Gazdaság
Munkanélküliek változása (%) 1990-2022	,538	
Ingázók arányának változása (%) 1990-2022	,739	Ingázás

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

Ennek azaz oka, hogy ha egy változó faktortartalma alacsony, annyiban kevésbé magyarázza többi változó szóródását. Tóth és szerzőtársai (2010) szerint a faktorsúlyok előjele azt mutatja meg, hogy az egyes mutatók miképpen hatnak a főfaktor alakulására.

Az első faktorba került a népsűrűség, az egy főre eső belföldi nettó jövedelem, a napelemes házak aránya, valamint a diplomával rendelkezők, így a faktornak az Urbánus elnevezést adtam. A második faktorba a 100 lakásra jutó lakónépesség, a 100 főre jutó SZJA fizetők száma, illetve a természetes szaporodás és fogyás mutató alakulása került, így a Család nevet kapta. A harmadik faktor, amely a Gazdaság nevet kapta, az egy főre jutó EU-s támogatások és a munkanélküliek alakulása mutatókat tartalmazza. Az utolsó, negyedik faktor az Ingázás megnevezést kapta, mivel csak egy, az Ingázók arányának változása mutatót foglalja magában.

Bár mutatók közül három statikus adat, viszont a változást leíró mutatókat mégis kiegészítik. Ezek az adatok segítik, hogy a vizsgálat valós képet adjon a vizsgált települések lakosságának anyagi helyzetéről, társadalmi jólétéről és a településekre érkezett EU-s támogatások nagyságáról.

Amint azt a 3.1 alfejezetben is említettem a faktorelemzés egyik fontos kritériuma, hogy a mintanagyságnak legalább tízszer nagyobbnak kell lennie a változók számánál. Ebből kifolyólag rengeteg elemzést volt szükséges lefuttatni, hogy megtaláljam azon változócsokrot, amellyel elemezni tudom a Homokhátság vidékgazdaságának változásait.

4.3 Négy klaszterszámos vizsgálat eredménye

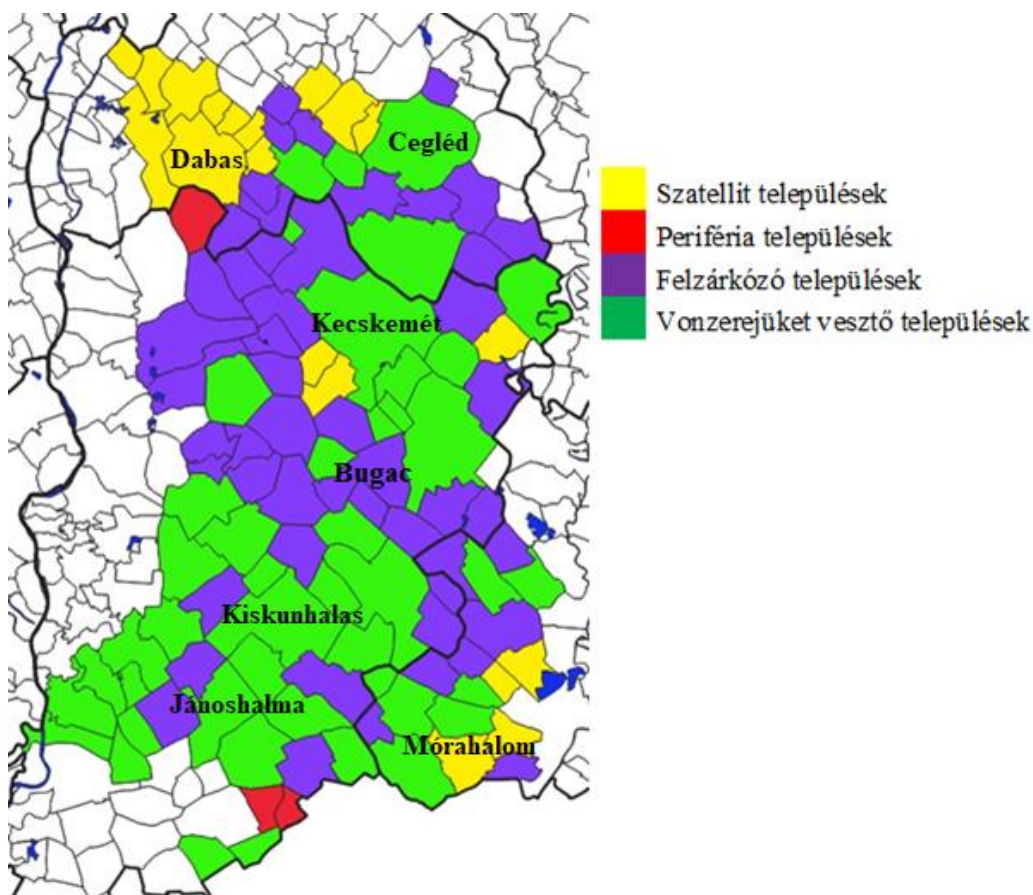
A faktorelemzés eredményeképpen létrejött faktorkoordinátákkal elvégeztem a klaszteranalízist négy, majd a 4.3 alfejezetben bemutatásra kerülő három klaszterszámmal is. Ezt tettem azért, mivel ezen két klaszterszám szerint elvégzett elemzés eredményeként nem alakult ki egy-két települést tartalmazó klaszter. A nagyobb klaszterszám megadásakor viszont mind a kettő vizsgált esetben több település is egyedül alkotott egy klasztert. (14. táblázat)

14. Táblázat: A klaszteranalízis alkalmazhatóságának főbb mutatói

Klaszterszám:	5	6
Elemszám:	48-1-1-66-1	25-1-1-39-12-39

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A négy klaszterszámos vizsgálati módszer alkalmával a települések a 9. ábrán szemléltetett módon különültek el, amely szerint a citromsárgával jelölt települések 19 db (1. klaszter), a piros színnel jelölt települések száma 3 (2. klaszter), a lilával jelöltek száma 50 (3. klaszter), a zölddel jelöltek száma pedig 45 db (4. klaszter). A vizsgálat eredményét az M3 melléklet, míg a klaszterek település listáit az M4 melléklet tartalmazza.

9. ábra: A négy klaszterszámos vizsgálat szerinti településtipizálás

Forrás: saját szerkesztés, 2024.

Az 1. klaszter két ok miatt is a **Szatellit települések** elnevezést kapta. Egyrészt a térképen való elhelyezkedésük miatt, másrészt pedig azok szerint a tendenciák alapján, amelyeket produkáltak a vizsgált időszakban. Mindegyik egy nagyváros (Budapest, Kecskemét, Szeged) vonzókörzetében található. A térképen ugyan szerepel három Pest vármegyei település (Albertirsa, Ceglédbercel, Pilis) amelyek szigetszerűen helyezkednek el, de azokat mégis Budapest vonzókörzetéhez tartozónak tartom tapasztalataim alapján, mivel kiváló vasúti és közúti kapcsolataik okán településenként több ezres, összesen pedig több mint tízezres azok száma, akiknek legnagyobb része Budapestre ingázik. Emellé párosulnak azok a diákok és hallgatók, akik a fővárosban folytatják tanulmányaikat.

A klaszterbe tartozó települések – amint arra az elnevezésükből is következtethetünk - mind gazdasági és mind társadalmi mutatók terén kimagasló értékekkel bírnak. A klaszter településeinek 47%-a városi ranggal rendelkezik.

A népsűrűség növekedése, a diplomások aránya, a napelemmel rendelkező lakások aránya, a 100 lakásra jutó lakónépesség száma, valamint az egy főre eső nettó jövedelem messze pozitív értelemben megelőzi a többi klaszter ugyanezen mutatóit. A munkanélküliek növekedése viszont csak a második legjobb, amit csak első ránézésre lehet annak tekinteni. Ez történik azért, mert a 15. táblázatban is láthatóan az egyébként is alacsony 1990-es érték, amely 1,24% volt, 2022-re

2,96%-ra növekedett, amely így is a legalacsonyabb a klaszterek között. Tehát e tekintetben is a legjobb értéket hozta a településcsoport.

Ami a többi klasztert illeti a Periféria települések vonatkozásában kiemelkedő arányú volt a növekedés, ami nem csak a súlyos elvándorlásnak köszönhető, hanem a munkahelyek megszűnésének és a természetes fogyás gyors habár lassuló ütemének is. A másik két településcsoport hozza az országos átlagot 2022-ben, vagyis a foglalkoztatottság gyakorlatilag ezek vonatkozásában is teljes.

15. Táblázat: A munkanélküliek településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (%)	2022 (%)	különbség (%)
Szatellit települések	1,24	2,96	1,72
Periféria települések	1,50	5,52	4,02
Felzárkózó települések	1,93	3,42	1,48
Vonzerejüket veszítő települések	1,57	3,50	1,93

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A természetes fogyás és szaporodás mutató ugyan jelentős mértékű természetes fogyás lassulásról árulkodik, mégis a legrosszabb kiinduló és a záró adatok állnak a háttérben. Amint az a 16. táblázatból kitűnik a Vonzerejüket veszítő településeket leszámítva minden klaszter esetében lassult a természetes fogyás tendenciája. A jelenség mögött álló indokok között megtaláljuk a magas ingatlan árakat, valamint azt, hogy a klaszterben találjuk a Homokhátság legnagyobb lélekszámú településeit, ahol a gyermekvállalás kisebb mértékű vélhetően a karrierépítés, valamint annak a divatnak köszönhetően, amely szerint a gyermekvállalás lekorlátozza az egyén szabadságát és pénzügyi szempontból szegénnyé teszi.

A gyermekvállalás a kisebb településeken viszont nagyobb mértékű annak ellenére is, hogy alacsonyabbak a bérek, a magasabbak a megélhetési költségek, illetve a helyben megtalálható szolgáltatások száma csekély, színvonala pedig alacsony. A kisebb településeken nem feltétlenül a helyi értelmiségi vállal gyermeket, hanem az aluliskolázott, a cigánysághoz tartozók között, akik az állami és az önkormányzati szociális ellátó rendszert jelentősen leterhelik a nagycsaládos modellnek köszönhetően.

16. Táblázat: A természetes fogyás és szaporodás településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (‰)	2022 (‰)	különbség (‰)
Szatellit települések	-2,95	-1,84	1,11
Periféria települések	-14,48	-9,41	5,07
Felzárkózó települések	-6,12	-4,02	2,10
Vonzerejüket veszítő települések	-1,90	-8,91	-7,01

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

Az egy főre eső EU-s támogatások mutató az egyetlen, amelyben a negyedik, utolsó helyre került a klaszter. (17. táblázat) Ennek a legnagyobb oka pedig az, hogy a klaszter települései kedvezőbb pénzügyi és társadalmi helyzetben vannak, így nem szorulnak rá az egyébként jelentős adminisztrációs terheket jelentő EU-s támogatásokra. Emellett voltak pályázatok, amelyekre ugyan szükségük lett volna, de az alacsony támogatási intenzitás miatt nem nyújtottak be támogatási kérelmet. Ez az eset leginkább a Pest vármegyei, vagyis a KMR településeit érintette. Ezt a helyzetet megoldandóan viszont 2017-ben Nagykőrös vezetésével összefogott dél-Pest megyei települések sikeresen lobbiztak a támogatási intenzitások növelése mellett. Azóta számos dél-Pest vármegyei településen valósultak meg pályázatok.

17. Táblázat: Az egy főre eső EU-s támogatások a településcsoportok átlagában

	Egy főre eső EU-s támogatások (Ft/fő)
Szatellit települések	1 947 797
Periféria települések	26 293 888
Felzárkózó települések	2 563 141
Vonzerejüket veszítő települések	2 662 577

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

Az egy főre eső EU-s támogatások mutató legmagasabb értéket a **Periféria települések** tekintetében vette fel, ami egyrészt annak köszönhető, hogy az érintett három település – Bácsszőlős, Csikéria, Kunpeszér – lakosainak a száma a Homokhátság többi településéhez képest alacsony; 300 és 800 fő között mozog. Másrészt a településekre a Nemzeti Fejlesztési Terv, valamint az Új Magyarország Fejlesztési Terv idején a homokhátsági átlaghoz képest jóval több forrás jutott.

Ugyan a kormányzat láthatóan próbálja javítani ezeknek a településeknek az élhetőségét, de a két határmenti település nagyon súlyos válságban van, melyet alátámaszt az is, hogy a 290/2014 (XI.26.) Kormányrendelet értelmében Komplex programmal fejlesztendő járásban (Bácsalmási járás) fekszik mindkettő, továbbá az a történelmi tény, hogy Csikéria eredetileg szabadkai tanya volt, amely a Trianoni békeszerződés következményeként elszakadt az anyatelepülésétől Szabadkától, ami esemény negatívan hatott a település fejlődésére. A klaszter másik tagja Bácsszőlős, amely csak 1952-ben alakult önálló községgé több határrész egyesítése által. A

település megalakulásakor prosperáló volt, - csaknem 3.000-en lakták -, de a II. Világháború és a német ajkú lakosság kitelepítése örökre megpecsételte a leszakadását.

A Periféria településeinek térképen való elhelyezkedése nem egységes, belső és külső periférián is fekszenek. Kunpeszér, Bácsszőlőssel és Csikériával szemben viszont valamivel jobb helyzetben van, amelyet a mutatók is alátámasztanak. Csupán az egy főre eső támogatások mutató vett fel a klaszter átlagához közeli értéket.

Munkám során megvizsgáltam a Hoover-index segítségével a vizsgált régióra vonatkozóan a népesség és támogatások relációjában az azok közti egyenlőtlenséget. (10. ábra)

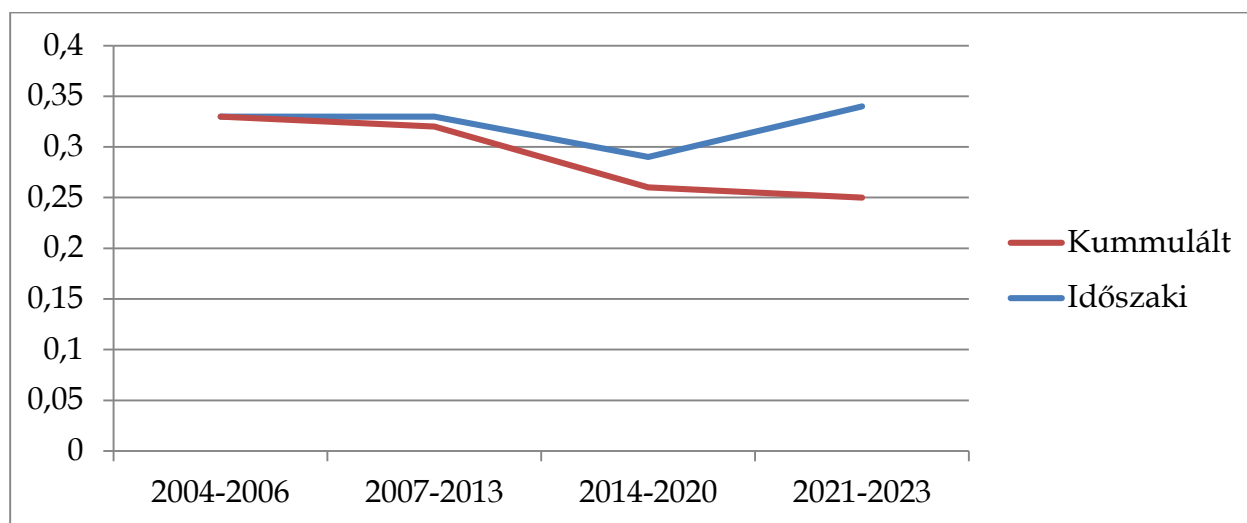
A vizsgálat módszer segítségével két nem fajlagos mutató területi megoszlása közötti eltérést tudjuk megmérni, melynek képletét a 11. ábra jeleníti meg.

$$H = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - y_i|}{2}$$

10. ábra: A Hoover- index képlete

Forrás: Gergics, 2023.

A képletben míg az x_i a térség településeinek népességét, addig az y_i a támogatások településenkénti eloszlását, míg az n a települések számát jelöli.

11. ábra: A népesség és támogatások közti egyenlőtlenség a Homokhátságon

Forrás: saját szerkesztés, 2024.

Az elvégzett analízis során látható, hogy mind a kumulált és mind az időszaki egyenlőtlen csökkenő tendenciát mutat 2004 és 2020 között, viszont a két érték egyre inkább elválak egymástól. Ezt követően viszont a 2021-2023-as adatok tükrében a távolság növekszik a két trend között, melynek oka lehet, hogy a 2021-2027-es Európai Unió költségvetési időszakban meghatározott célokat még nem érték el az operatív programok, a KAP Stratégiai Terv, valamint az egyéb EU-s társfinanszírozással bíró programok.

A periféria települések viszont nem minden index tekintetében mutatják a Homokhátság leghátrányosabb településkategóriáját. A 100 főre jutó SZJA fizetők száma 42,17%-kal emelkedett, amely a 18. táblázatban is látható módon a második legjobb változás. A klaszterek a Szatellit településeken a változás mértéke nem a legnagyobb, amely leginkább annak köszönhető, hogy már a kiinduló adat is magas volt. Ennek ellenére a 2022-es adat jelentősen kiemelkedik a Homokhátságon. A Periféria, valamint a Felzárkózó települések tekintetében a mutató szintén emelkedett, de az elnevezéseknek megfelelően a Felzárkózók növekedése jóval meghaladta a Periféria három települését. A Vonzerejüket veszítő települések értékei teljes mértékben alátámasztják annak elnevezését, pláne ha azt is figyelembe vesszük, hogy a népsűrűsége ennek a klaszternek jelentős mértékben, 4,29 fő/km²-rel csökkent. Ennél kedvezőtlenebb értéket csak a Periféria települései produkáltak.

18. Táblázat: A 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők településcsoportonkénti átlag arányának alakulása

	1992 (fő/100 lakos)	2022 (fő/100 lakos)	különbség (%)
Szatellit települések	39,21	53,29	36,27
Periféria települések	33,21	47,45	42,17
Felzárkózó települések	33,12	50,81	54,80
Vonzerejüket veszítő települések	39,12	49,63	27,68

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A mutatók szerint az országosan megemelt foglalkoztatottság leginkább a Periféria, valamint a Felzárkózó településeken fejtette ki hatását.

A másik két kedvező mutatója a klaszternek a már korábban bemutatott egy főre eső támogatások, valamint a természetes fogyás lassúbb dinamikája a többi klaszterhez képest.

A Periféria településeket sok veszély fenyegeti, de az egyik legszembetűnőbb az a kiüresedés, amikor a lakosság szám csökkenő tendenciát mutat, így pedig a népsűrűség is redukálódik. A 19. táblázat a népsűrűség alakulását mutatja, ami alá is támasztja a klasztereknek adott elnevezéseket, hiszen a legnagyobb emelkedést a Szatellit települések, míg a legnagyobb csökkenést a Periféria települések érték el. A Felzárkózó települések tekintetében egy minimális emelkedésnek vagyunk a tanúi, míg a Vonzerejüket veszítő településekre hiába költöznek más településekről, a természetes fogyás mértéke jóval meghaladja azt. A Felzárkózó települések tekintetében egyébként egyfajta pozitív nivellálódásról beszélhetünk, amely szerint egyre inkább közelebb helyezkednek a mutatói a Vonzerejüket veszítő településekhez. Ez utóbbi települések az elnevezésük ellenére fejlettnek tekintendők az egyébként kedvező 2022-es adataik alapján, csak közben a településeik nagy részén elindult egy szuburbanizációs és dezurbanizációs folyamat, amely már nem csak a népsűrűségben manifesztálódik. A városok népsűrűsége rohamosan csökken, 8,9 fő/km²-rel. Ugyanez a községek tekintetében csupán 2,39 fő/km². Fontos viszont megjegyezni azt, hogy a községek sem mutatnak egységes képet, mivel a nagyvárosokhoz közel

fekvők magukhoz vonzzák a lakosságot. Ez a jelenség arra az óvatosan arra enged következtetni, hogy a szatellit települések száma növekszik. Következtetésemet alátámasztják a klaszter átlagához képest magasabb értékkel bíró napelemes házak aránya, a magasabb egy főre eső nettó jövedelem, a diplomások nagyobb mértékben történő növekedése.

19. Táblázat: A népsűrűség településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (fő/km ²)	2022 (fő/km ²)	különbség (fő/km ²)
Szatellit települések	118,35	165,77	47,42
Periféria települések	19,96	15,34	-4,62
Felzárkózó települések	42,07	42,44	0,38
Vonzerejüket veszítő települések	62,92	58,63	-4,29

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A **Felzárkózó települések** népsűrűségének csekély emelkedése óvatos optimizmusra adhat okot, mivel, amint azt láthattuk korábban, a természetes fogyás nagymértékben csökkent és a 2022-es értéke a második legjobb a klaszterek közül. Az óvatos optimizmust támasztja alá az is, hogy a korábbi belföldi elvándorlás, melynek mértéke 4,9‰ volt 1990-ben, 2022-re a trend megfordult és 1,0‰-et ért el a belföldi odavándorlás. A klaszter települései a térképen inkább a Vonzerejüket veszítő városok körül helyezkednek el, amelyek így jóformán felszívják a városok kiáramló lakosokat. A klaszter települései közül csak hat település visel városi rangot az ötvenből. Ebből a hat város közül viszont négy (Balástya, Kerekegyháza, Lajosmizse, Örkény) az M5 autópálya mentén helyezkedik el, egy város (Tompá) jelentős határátkelőhely mellett, egy (Szabadszállás) pedig távol nagyobb városoktól szolgáltat városi szolgáltatásokat a Kiskunságon.

A településcsoportba tartozó települések ingázási aránya növekedett a legkevésbé, miközben a leginkább a Periféria településeké nőtt. A mutató megítélését viszont szükséges klaszterenként megítélni, mivel a mutató növekedése nem feltétlenül jelent jót. Az értékelés alapjául szolgáló adatokat a 20. táblázat tartalmazza.

A Szatellit települések vonatkozásában a mutató növekedése a településcsoport kialakulásának velejárója, mivel az itt élők a közeli központi településre járnak dolgozni. Az ingázás ezekben a térségekben egy jelentős probléma, mivel számos térségi probléma okozója. Ilyen többek között a közlekedési kapacitások és a természeti környezet jelentős terhelése. Az ingázás növekedése, ezek miatt inkább negatív. Míg 1990-ben a foglalkoztatottak egyharmada, addig 2022-ben már a kétharmada vált ingázóvá.

A Periféria települések esetében viszont a jelenséget inkább pozitívan értékelem, mivel az látszik, hogy az emberek nem hagyják el a lakótelepülésüket, azok nem ürülnek még nagyobb mértékben, viszont a más településen megtermelt jövedelmet helyben is el tudják költeni, amely a helyi gazdaságot támogathatja. Az 1990-es évben a klaszter településeinek csupán az hetede volt ingázó, míg 2022-ben már több mint a fele.

A Felzárkózó települések tekintetében a folyamat inkább negatív, mivel arányaiban nézve 1990-ben a foglalkoztatottak körülbelül az egyharmada ingázott, addig 2022-ben már majdnem a fele.

20. Táblázat: Az ingázás településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (fő)	2022 (fő)	különbség (%)
Szatellit települések	1 292	2 279	94,04
Periféria települések	100	144	102,56
Felzárkózó települések	368	659	83,44
Vonzerejüket veszítő települések	508	1 189	100,74

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A Vonzerejüket veszítő települések pedig megfelelően az elnevezésüknek produkáltak magas ingázási mutatót. Ennek oka inkább az, hogy az egyébként képzetebb munkavállalók mobilisabbak. (Ez a jelenség áll fenn a Szatellit települések tekintetében is.) Így ahogy nőtt a diplomások aránya úgy lett magasabb az ingázók aránya is a foglalkoztatottak között. Míg 1990-ben a foglalkoztatottak csupán nyolcada ingázott, addig 2022-ben már majdnem az egyharmada.

A diplomával rendelkezők aránya a Felzárkózó települések tekintetében több mint a háromszorosára nőtt, melyet csupán a Szatellit települések előznek meg. A 21. táblázat alapján elmondható, hogy minden klaszterben növekedett a diplomások aránya és a Felzárkózó települések lassan beérik a Vonzerejüket veszítetteket. A Periférián történt a legkisebb mértékű növekedés, amely azt a jelenséget támasztja alá, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők elhagyják ezeket a településeket.

21. Táblázat: A diplomával rendelkezők arányának településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (%)	2022 (%)	különbség (%)
Szatellit települések	2,63	11,40	8,76
Periféria települések	1,97	3,62	1,65
Felzárkózó települések	1,86	6,04	4,18
Vonzerejüket veszítő települések	2,87	7,45	4,58

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A 23. táblázat nagyságrendileg megegyezik az 1992-es (22. táblázat) értékekkel, viszont az látható, hogy a Felzárkózó települések 1992-ben a **Vonzerejüket veszítő települések** jövedelmi mutatójának a 80%-án álltak, addig 2022-re a 96%-án, vagyis pozitíván nivellálódik a mutató. A magas diplomások aránya, a magas jövedelemmutató a Szatellit településeknél alátámasztja azt, hogy a képzetebb és magasabb jövedelemmel rendelkezők élnek ezeken a településeken. Az adatokból az is kiderül, hogy a Szatellit települések elhúznak a Vonzerejüket veszítők mellett, mivel 1992-ben 16% volt, addig 2022-ben már 34% volt a különbség.

22. Táblázat: Az egy főre eső 1992. évi nettó belföldi jövedelem településcsoportonkénti átlaga

	1992 (Ft/fő)
Szatellit települések	80 227
Periféria települések	47 382
Felzárkózó települések	55 742
Vonzerejüket veszítő települések	69 215

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

Viszont a Periféria települések, amelyeknél a legalacsonyabb a nettó jövedelem szintén pozitívan nivellálódnak – viszont nagyon kis mértékben - a legmagasabb értékekkel bíró Szatellit településekhez. Míg 1992-ben a Periféria mutatója a Szatelliténak az 59%-a volt, addig 2022-ben az 57%-a.

23. Táblázat: Az egy főre eső 2022. évi nettó belföldi jövedelem településcsoportonkénti átlaga

	2022 (Ft/fő)
Szatellit települések	2 270 554
Periféria települések	1 299 264
Felzárkózó települések	1 630 617
Vonzerejüket veszítő települések	1 699 168

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A következő mutató, a 2022-es évi napelemmel rendelkező lakások aránya (24. táblázat) nagyságrendileg megegyezik a jövedelmi mutatókkal, vagyis ez azt jelenti, hogy napelemes rendszert a számos, magas intenzitású támogatás ellenére még mindig a magasabb keresetűek engedhetik meg maguknak. Ez ma már kihatással van a természeti környezetre, valamint a háztartások jövedelmi helyzetére is. Előbbire azért gyakorol hatást, mert a fosszilis energiával fenntartott háztartások nagyobb mértékben károsítják az ökológiát, utóbbira pedig azért, mert a napelemes rendszer helyes használatával a háztartások hosszú távon a rezszi számláikat tudják csökkenteni.

24. Táblázat: A napelemmel rendelkező lakások településcsoportonkénti átlaga 2022-ben

	2022 (%)
Szatellit települések	32,39
Periféria települések	13,78
Felzárkózó települések	18,70
Vonzerejüket veszítő települések	21,46

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A 100 lakásra jutó lakónépesség (25. táblázat) mutató jobb megértéséhez szintén segítségül szükséges hívni két adatot, melyek a lakónépesség (26. táblázat), valamint a lakásállomány (27. táblázat).

25. Táblázat: A 100 lakásra jutó lakónépesség településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (fő/100 lakás)	2022 (fő/100 lakás)	különbség (fő/100 lakás)	különbség (%)
Szatellit települések	263,83	248,87	-14,96	-6,01
Periféria települések	215,44	162,46	-52,97	-32,61
Felzárkózó települések	222,17	201,31	-20,86	-10,36
Vonzerejüket veszítő települések	250,58	204,04	-46,54	-22,81

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

26. Táblázat: A lakónépesség településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (fő)	2022 (fő)	különbség (%)
Szatellit települések	5 650	7 340	33,05
Periféria települések	715	568	-19,46
Felzárkózó települések	2 628	2 477	-9,09
Vonzerejüket veszítő települések	8 498	7 893	-13,37

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

27. Táblázat: A lakásállomány településcsoportonkénti átlagának alakulása

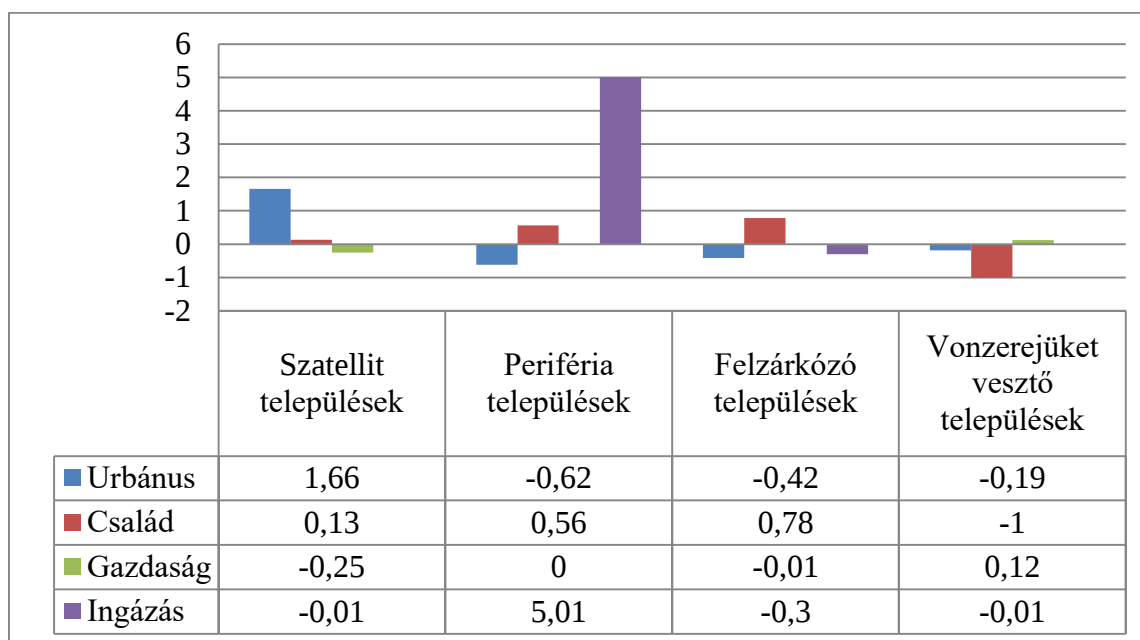
	1990 (db)	2022 (db)	különbség (%)
Szatellit települések	2 119	2 955	41,17
Periféria települések	344	343	-4,96
Felzárkózó települések	1 122	1 174	2,54
Vonzerejüket veszítő települések	3 336	3 894	6,18

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A három adat vizsgálatából kiderül, hogy a Szatellit települések lakónépessége növekedett csupán, melyet egy több mint 41%-os lakásállomány követett. Ennek köszönhetően pozitív értékelendő a 100 lakásra jutó lakónépesség 6,01%-os csökkenése. A többi településcsoport vonatkozásában viszont a lakónépesség jelentős csökkenése mellett, a lakásállomány csekély mértékben növekedett. Emiatt láthatjuk azt, hogy mindegyik klaszter esetében csökken a vizsgálatba bevont mutató, csak a Periféria, a Felzárkózó, valamint a Vonzerejüket veszítő településcsoportok tekintetében a csökkenés negatív tendenciának köszönhető ellenben a Szatellit településekkel.

A megállapított klaszterek átstrukturálódás irányai (12. ábra) szerint a **Szatellit települések** tekintetében az Urbánus faktor jelentős mértékben pozitív irányban tér el, melyet alátámaszt, hogy a faktorban szereplő mind a négy mutató (népsűrűség, egy főre jutó jövedelem, napelemes házak, diplomások) igen kedvező értékeket vettek fel. A klaszter leggyengébb faktora a gazdaság, de abban már vegyes képet fest fel a két mutató, ugyanis míg az egy főre eső EU-s

támogatások valóban a legalacsonyabbak a klaszterek közül, addig a munkanélküliek aránya csak 1,72%-kal növekedett, amely a második legjobb érték a klaszterek között.

12. ábra: A Homokhátság településeinek átstrukturálódásának irányai 4 klaszter esetén

Forrás: saját szerkesztés, 2024.

A második, **Periféria települések** tekintetében messze kimagaslik az Ingázás faktor, amely annak tudható be, hogy a klaszterek közül ennek a klaszternek volt a legmagasabb az ingázók arányának növekedése a vizsgált időszakban. A másik szintén pozitív előjelű faktor a család, amely így nem teljesen fedi a valóságot. A faktort alkotó 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők aránya valóban kedvező értéket vett fel, de a 100 lakásra jutó lakosok száma már nem. Ezek mellett a természetes fogyás és szaporodás értéke ugyan valóban kedvező tendenciáról árulkodik, de igazából az 1990-es majdnem 14,5%-os természetes fogyás redukálódott 9,4%-ra, amely még így a legmagasabb az összes klaszter közül. A településtípus tekintetében az Urbánus faktor vett fel negatív értéket, amelyet alátámaszt, hogy a faktort alkotó mind a négy mutató a legrosszabb értékeket vették fel a többi klaszterhez képest.

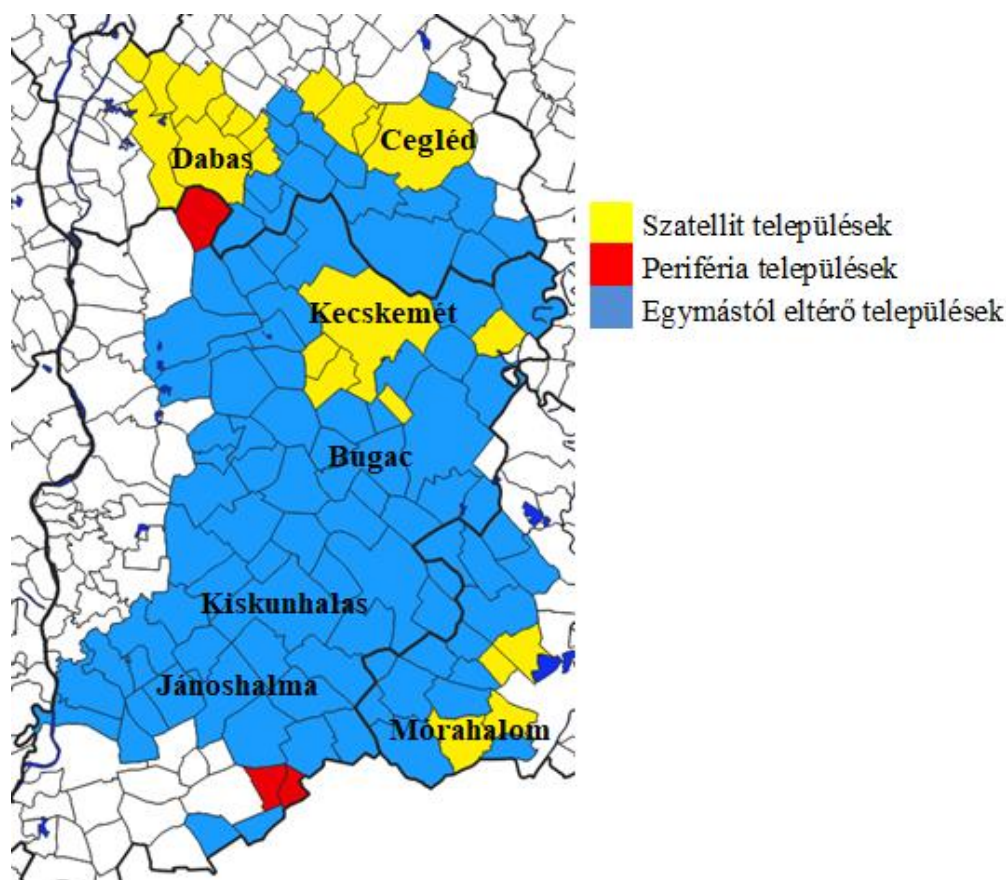
A **Felzárkózó települések** legpozitívabb faktora a család, amelyet alá is támaszt az, hogy a 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők száma a legjobb értéket érte el a klaszterek között, míg a 100 lakásra jutó lakosság és a természetes fogyás és szaporodás mutató a második legjobb értékeket vették fel. A -0,42 értéket felvevő urbánus faktor mindegyik mutatója a második legkedvezőtlenebb értéket vette fel, viszont a népsűrűség éppen fordítva, a második legkedvezőbb értéket. Ráadásul a népsűrűség éppen egy minimális mértékben növekedett is a vizsgált időszak alatt.

Az utolsó klaszter, a **Vonzerejüket veszítő települések** klaszternek nincsenek nagy eltérést mutató faktorai, amely alól csupán a család kivétel. A család faktor -1-es értékét alá támasztja a faktor összes mutatója, melyek közül kettő a legrosszabb a másik három klaszterhez képest. Ezek pedig a 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők száma, valamint a természetes fogyás és

szaporodás aránya. A szintén kedvezőtlen értéket felvevő, de csak a második legrosszabb mutató pedig a 100 lakásra jutó lakónépesség száma. Kissé meglepő viszont, hogy az ingázás faktor nem tért el jobban negatív irányba, mivel a faktor mutatója ezt indokolná.

4.4 Három klaszterszámos vizsgálat eredménye

A három klaszterszámos vizsgálat eredményét a 13. ábra szemlélteti, amely szerint az első klaszter a **Periféria települések** nevet kapta, melybe ugyanaz a három település tartozik, mint az előző vizsgálati modell hasonló elnevezésű településcsoportjába. Ezeket a településeket szintén piros színnel jelöltem. Az analízis SPSS-beli jellemzőit az M5 mellékletben szerepeltetem.

13. ábra: Három klaszterszámos vizsgálat szerinti településtipizálás

Forrás: saját szerkesztés, 2024.

A második klaszter, melybe a citromsárgával jelölt 19 település tartozik a **Szatellit települések** csoportját állapítottam meg. Ennek oka, hogy három település kivételével ugyanazok a települések szerepelnek benne, mint a négy klaszterszámos vizsgálat ugyanezen elnevezésű klaszterében. A kivételt képező három település Cegléd, Kecskemét, valamint Városföld, melyek az előző elemzésben a Vonzerejüket veszítő települések klaszterbe tartoznak.

A térképen világoskék színnel kiemelt települések az **Egymástól eltérő települések**, melybe azon 92 település tartozik, amelyek az előző elemzésben a Feltörekvő települések, illetve a

Vonzerejüket vesztő települések településcsoportokba tartoznak. Az átfedés teljes, kivéve az előző bekezdésben felsorolt településeket, mivel azok részét képezték a Vonzerejüket vesztő településeknek. Emiatt az ellentmondásos átfedésnek köszönhetően kapta a nevét a klaszter.

A települések egyezősége okán a Periféria települések ugyanazokkal a jellemzőkkel bírnak jelen elemzésben is, viszont a többi klaszter kissé átalakult.

A klaszterelemzés által létrejött településtípusok település listáit az M6 melléklet tartalmazza.

Amint a 28. táblázat is szemlélteti a munkanélküliség minden településcsoportban növekedett, de a leginkább a Periféria településeken. A Szatellit és az Egymástól eltérő települések növekedési rátája között vajmi kevés a különbség, viszont a Szatellit települések jobb 1990-es mutatója okán a 2022-es mutató is kedvezőbb helyzetet szemléltet. Az 1990-es adatok között nincsenek érezhető eltérések, viszont a 2022-es mutatók már inkább arról árulkodnak, hogy egy nagyobb fokú differenciáltság alakult ki a településcsoportok között.

28. Táblázat: A munkanélküliek településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (%)	2022 (%)	különbség (%)
Periféria települések	1,50	5,52	4,02
Szatellit települések	1,27	2,93	1,66
Egymástól eltérő települések	1,77	3,48	1,71

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A természetes fogyás, - amint a 29. táblázatban is látható - lassult az Egymástól eltérő települések kivételével mindenhol, amely így hasonlóságot mutat a négy klaszterszámos vizsgálatban megállapított Vonzerejüket vesztő településekkel. A különbség csupán a mértékben van, ugyanis, amíg jelen vizsgálatban a gyorsulás üteme 2,19‰, addig az előző csoporté kiemelkedő, 7,01‰. A kettő közötti különbséget az adja, hogy az Egymástól eltérő településcsoportba bekerültek a Felzárkózó települések, amelyeknek lassult a természetes fogyás üteme, valamint kikerült Cegléd, Kecskemét, és Városföld, melyek átlagos természetes fogyás üteme 4,67‰-kel gyorsult.

A Periféria települések jelen esetben is nagymértékű természetes fogyás lassulást prezentálnak, de mind az 1990-es, mind a 2022-es mutató a legrosszabb a klaszterek között, a Szatellit települések pedig a legkedvezőbb értékeket tudhatják magukénak.

29. Táblázat: A természetes fogyás és szaporodás településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (‰)	2022 (‰)	különbség (‰)
Periféria települések	-14,48	-9,41	5,07
Szatellit települések	-2,65	-2,10	0,55
Egymástól eltérő települések	-4,23	-6,42	-2,19

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A Periféria települések jelen elemzésben is a legtöbb támogatást kapták egy főre vetítve (30. táblázat), amely viszont fordítottan arányos az egyébként településekre érkezett nominális támogatás nagyságával. Ez az alacsony, három településszámnak köszönhető. A Szatellit települések a három klaszterszámos vizsgálatban is a legalacsonyabb értékkel bírnak, szintén a fejlettségük és a KMR-t érintő korábban ismertetett okok miatt. A klaszter jelenlegi értéke viszont alacsonyabb, mivel Cegléd és Városföld is bekerült a maguk 1.063.245,- Ft/ fő és 2.088.369,- Ft/ fő mutatóikkal. A csökkenést pedig ezek szerint Kecskemét kiugró 2.887.035,- Ft/fő nagyságú mutatója sem tudta kompenzálni. Az Egymástól eltérő települések viszont ennek köszönhetően magasabb összeget értek el, mint a Felzárkózó és a Vonzerejüket veszítő települések átlaga.

30. Táblázat: Az egy főre eső EU-s támogatások a településcsoportok átlagában

	Egy főre eső EU-s támogatások (Ft/fő)
Periféria települések	26 293 888
Szatellit települések	1 884 954
Egymástól eltérő települések	2 646 871

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A következő, 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők aránya (31. táblázat) a legnagyobb mértékben az Egymástól eltérő települések tekintetében növekedett, melytől alig lemaradva produkált nagymértékű növekedést a Periféria települések klaszter. Ebben a modellben a Szatellit települések érték el a legkisebb növekedési ütemet mely részben vág egybe a négy klaszter számos vizsgálatban tapasztaltakkal, mivel ott a Szatellit települések a második leggyengébb növekedési ütemet produkálták.

A mutató szerint a foglalkoztatottság országos növelése leginkább a Periféria településeket, valamint az Egymástól eltérő településeken okozott nagyobb növekedést.

31. Táblázat: A 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők településcsoportonkénti átlag arányának alakulása

	1992 (fő/100 lakos)	2022 (fő/100 lakos)	különbség (%)
Periféria települések	33,21	47,45	42,17
Szatellit települések	39,63	53,25	34,79
Egymástól eltérő települések	35,76	50,16	42,50

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A Szatellit települések messze felülteljesítenek a többi klaszterhez képest, viszont ha közelebbről vizsgáljuk a jelenlegi értéket, akkor a háttérben egy romlás áll a négy klaszter számos vizsgálatban megállapított 47,42 fő/km²-rel szemben. Ennek pedig az a három település az oka, amelyek bekerültek a klaszterbe; Cegléd, Kecskemét, Városföld. A két város népsűrűségének átlagos csökkenése (4,3 fő/km²) lényegében eléri a Periféria települését. Városföld bővülése viszont alacsony, 1,7fő/km². Az Egymástól eltérő települések a Felzárkózó és a Vonzerejüket veszítő települések népsűrűség csökkenésével (1,96 fő/km²) szemben e miatt a három település miatt kisebb értéket ért el. A 32. táblázat elárulja, hogy ebben a vizsgálatban is a legritkábban lakott térségek a Periféria települések és azokban is volt a legnagyobb mértékű a népsűrűség csökkenés, míg a Szatellit települések a legsűrűbben lakottak, és népsűrűségük nagymértékben tovább növekszik.

32. Táblázat: A népsűrűség településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (fő/km ²)	2022 (fő/km ²)	különbség (fő/km ²)
Periféria települések	19,96	15,34	-4,62
Szatellit települések	128,29	169,13	40,84
Egymástól eltérő települések	47,40	45,54	-1,87

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A településcsoportok ingázási mutatói (33. táblázat) a jelenlegi vizsgálatban is nagy szórást mutat. A Periféria változatlansága mellett a Szatellit települések mutatóját 15%-kal megnövelte Cegléd (246,47%) és Kecskemét (341,53%) kiugró értéke. Városföld viszont jóval elmarad ezektől az értékektől a maga 75,51%-val. A négyklaszteres modellben a Szatellit települések mutatója 94,04% volt, ami jóval elmarad a legmagasabb Periféria településektől, de jelen vizsgálatban a legnagyobb mértékű növekedést tudhatja magáénak. Az Egymástól eltérő települések a két említett város klaszterváltása okán valamivel elmaradnak az összehasonlításához használt két klaszter átlagától, ami így egy kisebb mértékű növekedést mutat a vizsgált időszakban.

33. Táblázat: Az ingázás településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (fő)	2022 (fő)	különbség (%)
Periféria települések	100,00	144,33	102,56
Szatellit települések	1 301,23	2 651,00	109,44
Egymástól eltérő települések	404,11	776,36	87,87

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A három település átrendeződése a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát (34. táblázat) sem javította a Szatellit települések tekintetében. Az előző elemzésben a növekedés értéke 8,76% volt, míg a három település átlagos növekedési üteme 7,51%. A legmagasabb a megyei jogú városé volt, amely 9,03%, de Cegléd (6,33%) és Városföld (7,16%) lerontották a mutatókat. Ettől függetlenül a legmagasabb kiinduló és záró értéke is ennek a klaszternek van, a legrosszabb pedig a Periféria településeknek. Jelen mutató kapcsán viszont az Egymástól eltérő települések értéke is alacsonyabb, mint az előd klasztereké. Ennek pedig azaz oka, hogy míg a három település értéke alacsony volt a korábban megállapított Szatellit településekéhez képest, addig az előd klaszterek átlagos értékéhez képest pedig mindhárom település mutatója jóval magasabb volt.

34. Táblázat: A diplomával rendelkezők arányának településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (%)	2022 (%)	különbség (%)
Periféria települések	1,97	3,62	1,65
Szatellit települések	2,96	11,54	8,58
Egymástól eltérő települések	2,25	6,52	4,27

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

Az egy főre eső nettó belföldi jövedelem nagyságrendileg nem változott 1992 (35. táblázat), valamint 2022 (36. táblázat) között. A legkevesebb a Periféria településeken, a legtöbb pedig a Szatellit klaszterben. A három település átrendeződése ebben az esetben is meglátszik, mivel a Szatellit településeké az előző modellben mind 1992-ben, mind 2022-ben alacsonyabb volt, mint a jelenlegi modellben megállapításra került klaszter értéke. Az Egymástól eltérő klaszternél pedig ugyanaz történt, mint az ingázás mutató esetében, vagyis alacsonyabb lett az értéke, mint az előd klaszterek átlaga. Tehát a három település belföldi nettó jövedelem értéke mind a két évben jóval meghaladta a Szatellit településeket és a hátsági átlagot, amik miatt az átrendeződésük másik klaszterbe kimutatható.

35. Táblázat: Az egy főre eső 1992. évi nettó belföldi jövedelem településcsoportonkénti átlaga

	1992 (Ft/fő)
Periféria települések	47 382
Szatellit települések	81 862
Egymástól eltérő települések	61 143

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

36. Táblázat: Az egy főre eső 2022. évi nettó belföldi jövedelem településcsoportonkénti átlaga

	2022 (Ft/fő)
Periféria települések	1 299 264
Szatellit települések	2 285 612
Egymástól eltérő települések	1 639 679

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A 37. táblázatban szereplő arányok némi eltéréssel ugyanazt mutatják, mint a négy klaszter számos elemzés vonatkozásában. A három település néhány 0,6 %-os eltérést okozott, amely elenyésző még ilyen kisebb klaszter arányok mellett is. Kecskeméten (32,75%) és Cegléden (37,98%) ugyan magas a mutató, de Városföldön (24,58%) alacsonyabb, amely némiképpen ellensúlyozza a két város által generált hatást.

37. Táblázat: A napelemmel rendelkező lakások településcsoportonkénti átlaga 2022-ben

	2022 (%)
Periféria települések	13,78
Szatellit települések	32,47
Egymástól eltérő települések	19,59

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A 100 lakásra jutó lakónépesség mutató (38. táblázat) pontosabb megértéséhez szükség van a lakónépesség (39. táblázat), valamint a lakásállomány (40. táblázat) alakulására.

A Periféria települések értékei és azok háttere megegyezik az előző elemzéssel, viszont a Szatellit települések 100 lakásra jutó lakónépességének csökkenése nagyobb mértékű lett a három átvándorolt település miatt, az Egymástól eltérő településeknél viszont kisebb lett a csökkenés mértéke. Miközben a Szatellit településeknél jelentősen növekedett a lakónépesség, a lakásállomány is nagymértékű növekedést mutat, mégis csökkent a 100 lakásra jutó lakónépesség aránya. Emellett viszont az Egymástól eltérő települések esetében azért csökkent jelentősen a mutató, mivel a lakásállomány kis mértékben növekedett ugyan, de a lakónépesség ennek inverzeként több mint 11%-kal csökkent. A három település közül Cegléden és Városföldön ugyanez a helyzet, míg a Kecskeméten végbe ment folyamatok a Szatellit településekével egyezik meg.

38. Táblázat: A 100 lakásra jutó lakónépesség településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (fő/100 lakás)	2022 (fő/100 lakás)	különbség (fő/100 lakás)	különbség (%)
Periféria települések	215,44	162,46	-52,97	-24,59
Szatellit települések	263,95	244,18	-19,77	-7,49
Egymástól eltérő települések	234,68	202,22	-32,46	-13,83

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

39. Táblázat: A lakónépesség településcsoportonkénti átlagának alakulása

	1990 (fő)	2022 (fő)	különbség (%)
Periféria települések	715,00	568,33	-19,46
Szatellit települések	11 310,36	12 976,95	28,79
Egymástól eltérő települések	4 047,37	3 619,41	-11,54

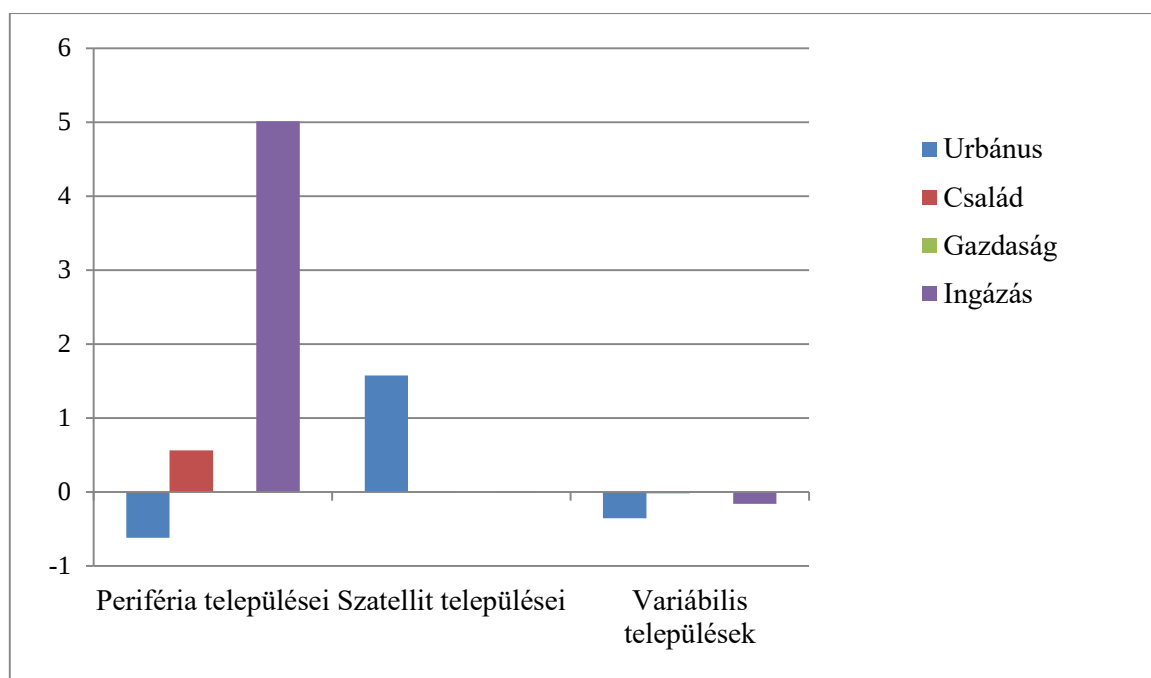
Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

40. Táblázat: A lakásállomány településcsoportonkénti átlagának alakulás

	1990 (db)	2022 (db)	különbség (%)
Periféria települések	343,67	343,33	-4,96
Szatellit települések	4 313,68	5 840,27	39,29
Egymástól eltérő települések	1 647,93	1 756,61	3,51

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A jelen elemzésben született települési klaszterek faktorainak átstrukturálódásának irányait a 14. ábra tartalmazza, mely szerint a **Periféria települések** legkiemelkedőbb faktora az Ingázás lett, igaz nem ugyanolyan mértékben, mint a négyklaszteres elemzés esetében. Ezt követi szintén pozitív irányban a Család faktor, mely nem teljesen fedi a valóságot. Ennek oka a természetes fogyásban keresendő, mivel ugyan valóban nagymértékű lassulás volt tapasztalható a klaszter tekintetében, de még így is magas az érték 2022-ben és a kiinduló 1992-es évben is. Emellett fontos megemlíteni a 100 lakásra jutó lakónépesség mutatót is, mivel az azért csökkent hatalmas mértékben, mivel a lakónépesség nagy számban csökkent. A 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők aránya viszont valóban jó értéket vett fel a többi klaszterhez képest, csupán 0,33%-kal marad el a legjobb értéket produkáló Egymástól eltérő települések klasztertől. Viszont e téren sem egyértelmű a javulás, mivel mind a kiinduló és mind a záró érték elmarad a többi klasztertől.

14. ábra: A Homokhátság településeinek átstrukturálódásának irányai 3 klaszter esetén

Forrás: saját szerkesztés, 2024.

Az Urbánus faktor magyarázata viszont már egybe vág az öt alkotó mutatókkal, ugyanis egyik sem mutat pozitív helyzetet, sőt a legkedvezőtlenebb folyamatokról tanúskodnak.

A **Szatellit települések** tekintetében az egyedüli faktor, amely megjelent az ábrán pozitív irányban az az Urbánus faktor. Ezt pedig alá is támasztják az adatok, mivel a népsűrűség, a diplomások aránya a legnagyobb növekedéseket produkálták a háromklaszteres modellben. A napelemes lakások aránya, valamint az egy főre eső nettó jövedelem pedig szintén kiemelkedő értékeket mutatnak a 2022-es évre. A jövedelem szempontjából fontosnak tartom megemlíteni, hogy már az 1992-es adatok is kiemelkedőek a klaszter vonatkozásában.

Az **Egymástól eltérő települések** nulláról elmozdult faktorai viszont inkább negatív tartományokat érintenek.

Ennek egyik oka, hogy három egyébként többnyire jobb mutatókat produkáló település a Szatellit települések klaszterbe került át. A másik oka pedig az, hogy a napelemes lakások aránya és az egy főre eső nettó jövedelem összege a második legjobb a három klaszter közül. Ugyanez a helyzet egyébként a népsűrűség csökkenésével, valamint a diplomások növekedésének mértékével. Mindkét mutató 1992-es és 2022-es nominális értéke is ezt a helyzetet támasztja alá.

A gazdaság az egyedüli faktor, amely kis elmozdulást tett a pozitív tartomány felé, de az azt alkotó mutatók (1 főre eső támogatások, munkanélküliek aránya) sem kiemelkedők, csupán a második helyre predesztinálták a klasztert.

Az Ingázás faktor a klaszter tekintetében a negatív tartományba mozdult el, melynek magyarázata, hogy a legkisebb mértékben e klaszter kapcsán növekedett az érték.

4.5 Hipotézisvizsgálat

Elemzéseim eredményei szerint csak a négy klaszterszámos vizsgálat kapcsán végzek hipotézisvizsgálatot jelen alfejezetben, mivel a háromklaszteres elemzés eredményei kevésbé differenciálták a településeket, így pedig a községek és a városok jellemzői nem tudnak annyira érvényesülni, mint a négy klasztert lehatároló modellben.

Vizsgálataimból kiderült, hogy a még lehatárolt Homokhátság települései differenciáltak, mivel eltérő gazdasági és társadalmi folyamatok játszódnak le bennük. A vizsgálatokból kiderült, hogy a Szatellit települések a legprosperálóbbak a megállapított klaszterek közül. Ez viszont nem jelenti azt, hogy nincs megoldandó probléma a településtípus kapcsán, hiszen a településekre folyamatos a nagymértékű beköltözés, amelynek következményeként az urban sprawl jelenség megy végbe, amely újabb és újabb kihívásokat állítanak az érintett települések számára.

A legtöbb kihívással szembe néző településtípus a Periféria települések klasztere, melyre a többi településtípussal szemben egy komplex, integrált, és fenntartható fejlesztési programcsomagra tettem javaslatot. A többi klaszter kapcsán inkább egyes területek fejlesztése indokolt, így ahány településtípus került meghatározásra, annyiféle modellt kellett kidolgozni. Ezen okok miatt a **H1 hipotézis igazolásra került** (41. táblázat), vagyis szükséges a Homokhátság tagoltságát figyelembe venni akkor, ha egy komplex, integrált, fenntartható vidékfejlesztést szeretnénk megvalósítani a vizsgált területen. A vizsgálatokból kiderült, hogy már nem egybefüggő településcsoportok vannak a hátságon, hanem egymástól távolabb lévő települések is küzdhetnek hasonló problémákkal.

41. Táblázat: A H1 hipotézis vizsgálata

Hipotézis	Vizsgált mutatók	Eredmény	Következtetés
H1: A Homokhátság településeinek tagoltsága miatt nem kezelhetőek egységesen a települések stratégiai fejlesztései.	Népsűrűség változása (fő/km ²) 1990-2022 1 főre eső belföldi jövedelem (Ft) 2022 Napelemes házak aránya (%) 2022 Diplomások változása (%) 1990-2022 100 lakásra jutó lakosok számának változása 1990-2022 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők aránya (%) 1992-2022 Természetes szaporodás, fogyás (‰) 1990-2022 1 főre eső EU-s támogatások nagysága (Ft/1fő) 2023.01.31. Munkanélküliek változása (%) 1990-2022 Ingázók arányának változása (%) 1990-2022	A hátság települései eltérő módon változtak, így a települések differenciálódása valósult meg.	Igazolt.

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A vizsgálat során feltárt folyamatok szerint a 117 település közül 78 vonatkozásában csökken a népsűrűség. A 78 település közül a több mint 10%-os csökkenést produkálók száma pedig 60. A 78 település népsűrűsége átlagosan 4,4 fő/km²-rel csökken, amely nem elhanyagolható ebben a térségben. A csökkenő népsűrűségű települések átlagos lakosságszáma 1990-ben 4.615 fő volt, amely 2022-re 4.010 főre redukálódott, amely 13%-os csökkenést jelent. Ezen szám adatok és a klaszterek elemzésének eredménye alapján a településszerkezet ritkulása még nem áll fenn, de jelentős lakosságcsökkenés jellemzi nem csak azokat a településeket, melyek elhelyezkedése és adottságaik kedvezőtlenek, hanem azokat a településeket is, melyek kedvezőbb helyzetben, a Felzárkózó települések csoportjában vannak. A **H2 hipotézis így nem került igazolásra** (42. táblázat), mivel a homokhátsági települések nagysága nagyobb annál, mintsem ez a veszély fenyegetné őket, viszont egy egyértelmű vándorlás történik a centrumtérsegek, főképpen a Szatellit települések irányába. A vándorlás nyertesei a Szatellit települések és a Felzárkózó települések 14%-a. Fontosnak tartom itt is megemlíteni, hogy Kunpeszér ugyan a Periféria települések klaszterébe tartozik, de 2015 óta népességbővülés figyelhető meg, amely pozitív hatás lassan kezd megjelenni a település egyéb mutatóiban szintén.

42. Táblázat: A H2 hipotézis vizsgálata

Hipotézis	Vizsgált mutatók	Eredmény	Következtetés
H2: A Homokhátság településszerkezete tovább ritkul, mivel a centrumtérsegek (például Kecskemét) gravitációs zónája egyre inkább erősödő vonzást generál.	Települések száma (db) 1990-2022 Népesség száma (fő) 1990-2022	A vizsgált térség településszerkezete nem ritkul.	Nem igazolt.

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A vidéki településeket fejlesztő programok a disszertáció írásáig nem feltétlenül oldották meg a vidék fő problémáit, hiszen inkább pontszerű beavatkozások történtek, sem mint komplex fejlesztési stratégiák mentén megvalósuló projektek. Ugyan az utóbbi időben több településen is a gyermekes családok életét jelentősen megkönnyítő intézkedések történtek, - többek között mini bölcsőde kialakítás, óvoda és iskola felújítás, valamint a lakhatás körülményeit javító programok, - mégis egyre élethetlenebbé válnak a települések az elérhető szolgáltatások számának és színvonalának csökkenése miatt. Márpedig ezek is fontosak ahhoz, hogy a vidéki emberek társadalmi jóléte/ jól-léte megmaradjon, sőt fejlődjön. A fejlesztéseket mindenképpen a gazdasági és társadalmi szereplőkkel együtt szabad csak megvalósítani, mivel ők ismerik a legjobban a lakóhelyüket és lehet, hogy például az iskolabusz megoldást jelenthetne, de felmérve az igényeket elegendő lehet a helyközi autóbuszok útvonalának egy minimális módosítása ahhoz, hogy biztonságban tudják gyermeküket a szülők az oktatási intézmény és az otthonuk közötti utazások alkalmával. **A H3 hipotézist igazolni látom** (43. táblázat) azzal, hogy mindegyik klaszter fejlesztési programja erősen épít a helyben élőkre, a helyben működő vállalkozásokra, és az önkormányzatokra. Tehát őket bevonva és nem top-down kerülhetnek fejlesztésre a települések. Természetesen szükséges egy központi, minisztériumi szintű irányítás, koordinálás, de annak inkább az ügyek jó gazdájaként kell betöltenie szerepét, mintsem top down rá erőltesse akaratát a vidékre

43. Táblázat: A H3 hipotézis vizsgálata

Hipotézis	Eredmény	Következtetés
H3: A településtípusizáláson alapuló integrált vidékfejlesztés a gazdasági, társadalmi szereplők együttműködésén keresztül fenntartható fejlesztést generál a Homokhátságon.	A települések fejlődése.	Igazolt.

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

A vizsgálatok alátámasztják, hogy a Homokhátság települései változatos gazdasági és társadalmi mutatókkal bírnak. A legletisztultabb képet a Periféria, valamint a Szatellit települések alkotják, mivel mind a gazdasági és mind a társadalmi mutatóik egy irányba mozognak, vagyis szignifikáns kapcsolat áll fenn közöttük. Ez még a Periféria klaszterből kitörő Kunpeszér

településsel is igazolható, ahol a társadalmi és a gazdasági mutatók is javuló tendenciát mutatnak.

A Vonzerejüket veszítő települések tekintetében a gazdasági mutatók (támogatások, jövedelmek, stb.) kedvezőbb tendenciákról adnak képet, mint a társadalmiak, amelyek szerint a természetes fogyás már olyan mértékű, hogy a népsűrűség is az egyik legnagyobb ütemezéssel csökken.

A Felzárkózó települések tekintetében látható, hogy a foglalkoztatással kapcsolatos mutatók javuló képet adnak úgy, mint a társadalmiak. Ez leginkább annak tudható be, hogy ezeken a településeken a vizsgált időszakban új munkahelyek jöttek létre, ami az ingázás növekedésének az ütemét is lassította valamelyest. Viszont a nettó jövedelem még alacsonynak mondható, ami magával rántja a napelemes házak alacsony arányát.

A fentebb leírt okok miatt tehát a **H4 hipotézis részben került igazolásra** (44. táblázat)

44. Táblázat: A H4 hipotézis vizsgálata

Hipotézis	Vizsgált mutatók	Eredmény	Következtetés
H4: A Homokhátsági települések esetében a gazdasági- és a társadalmi mutatók fejlettségének összefüggései szignifikáns kapcsolatot mutatnak.	Népsűrűség változása (fő/km ²) 1990-2022 1 főre eső belföldi jövedelem (Ft) 2022 Napelemes házak aránya (%) 2022 Diplomások változása (%) 1990-2022 100 lakásra jutó lakosok számának változása 1990-2022 100 lakosra jutó SZJA-t fizetők aránya (%) 1992-2022 Természetes szaporodás, fogyás (‰) 1990-2022 1 főre eső EU-s támogatások nagysága (Ft/1fő) 2023.01.31. Munkanélküliek változása (%) 1990-2022 Ingázók arányának változása (%) 1990-2022	A települések gazdasági és társadalmi mutatói között nem minden esetben fedezhető fel szignifikáns kapcsolat.	Részben igazolt.

Forrás: Saját szerkesztés, 2024.

5 KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

5.1 Válaszadás a kutatói kérdésekre

Doktori disszertációm elején megfogalmazott kutatói kérdések részben az új tudományos eredmények megfogalmazásában adnak támpontot, emiatt kezdem a fejezetet ezek megválaszolásával.

- **K1: Milyen gazdasági, társadalmi tényezőkkel, összefüggésekkel magyarázható a Homokhátságon a községek és a városok között fennálló fejlettségbeli különbség?**

Azon túl, hogy a városok lakónépessége, belterülete nagyobb, több munkahely és szolgáltatás érhető el, mint a falvakban, számos egyéb fejlettségbeli különbség jelent meg a Homokhátságon a két településtípus között, melyeket alább fejtek ki.

A demográfia terén a városok népessége 1,6%-os növekedést mutat, amely meg is jelenik a népsűrűség növekedésében is 15 fő/km² bővülést eredményezve. Ezeknek a mutatóknak a háttérben valóban áll egy 2,7%-os pozitív vándorlás, de a természetes fogyás is megjelent minimális mértékben, 0,3%-os értékben. Ezzel szemben a falvakban a lakónépesség 6,1%-kal csökkent, mely inkább a természetes fogyás 1,9%-os értékének köszönhető. A népsűrűség így csak 3 fő/km²-rel nőtt. Ami viszont árnyalja a képet a falvak és a városok között az a centrumtelepülések körül kialakult szatellit települések, melyeknek köszönhetően viszont a belföldi odavándorlás mértéke meghaladta a vizsgált időszakban a 7,9%-ot, vagyis vonzóbbak ezek a települések a városoknál és a többi községtől. A falvak 29%-kal magasabb egy főre eső támogatással rendelkeznek a városokkal szemben, míg az egy főre eső belföldi nettó jövedelem fordítva, 11%-kal magasabb a városokban, mint a falvakban. A jövedelmi helyzet rányomja bélyegét a napelemmel rendelkező lakások arányára, mivel a napelemes rendszer telepítéséhez szükséges egy jobb vagyoni helyzet. A városokban a lakások 28,1%-a, míg a falvakban a 19,7%-a rendelkezik napelemmel. A mobilitást vizsgálva az mondható el, hogy a falvakban (76,2%) élők körében kevésbé növekedett az ingázók aránya, mint a városokban (139,1%), viszont az egy főre eső SZJA fizetők száma minimális mértékben (0,2%) jobban növekedett, mint a városokban (40,9%). A falvakban részben az ingázási kedv alacsony volta, valamint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők jelentős számának köszönhetően a munkanélküliek aránya is jobban növekedett a városokkal szemben. Míg a városokban a munkanélküliség 1,4, addig a falvakban 1,9%-kal bővült. A diplomások aránya is jobban nőtt a városokban (6,1%), mint a községekben (4,7%).

A lakásellátottság mind a két településtípus tekintetében csökkent a 100 lakásra jutó lakónépesség száma, csak a városok azért, mert több lakás épült, addig a falvakban a lakónépesség jelentős csökkenése okán.

- **K2: Felfedezhető-e szignifikáns kapcsolat a települések fejlődése és a településekre érkező Európai Unió támogatások nagysága között?**

A nominális támogatás nagyság alapul vétele esetén azt állapíthatjuk meg, hogy az első tizenhat település közül tizenegy az egyébként fejlett, Vonzerejét veszítő települések közül került ki. Az első Periféria település, amelyik tizenhetedikként jelenik meg az Kunpeszér község, amelynek gazdasági és társadalmi folyamatai is a klaszterből való kiválást támasztják alá, vagyis fejlődést mutat. A legfejletlenebb Periféria települések az első harminc település között szerepel; Bácsszőlős a huszonhetedik, Csikéria pedig a harmincadik.

A legkevesebb támogatást kapó tizenkettő település között szintén többnyire a Vonzerejét veszítő települések vannak, melyek száma hét. A maradék öt pedig a Feltörekvő települések szerepelnek.

Ezek alapján nem mondható el szignifikáns kapcsolat a támogatás nagysága, valamint a települések fejlődése között, viszont azt fontos kiemelni, hogy a legfejletlenebb települések az átlagnál nagyobb támogatásban részesültek, melynek jelentős részét a 2014-2020 közötti időszakban nyerték el jelentős részben a Vidékfejlesztési Program keretein belül.

Tovább vizsgálva a támogatások eloszlását kiderül, hogy a nagyobb lélekszámú, 10.000 fő feletti lakosságszámmal rendelkező települések nyerték el a támogatások 45,5%-át, az 5.000 fő alattiak pedig a 33,4%-át. A legtöbbet Kecskemét nyerte 313 milliárd forinttal, melyet jelentősen leszakadva Mórahalom követ 70 milliárd forinttal.

Ha az egy főre eső támogatás nagysága mutatót vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy az első három legmagasabb támogatással rendelkező települések a Periféria klaszterbe tartozók. Az első tíz településben minden klaszter szinte egyenlő módon képviseli magát, csak a legfejlettebb települések közül szerepel kettő. A Periféria településeket szorosan követi Mórahalom, ahol több mint tízmillió forint az egy főre eső támogatás. Megfordítva a sorrendet azt láthatjuk, hogy a települések 40%-a a Szatellit települések közé tartozik, 3-3 pedig a Felzárkózó és a Vonzerejüket veszítő települések közé.

A mutató homokhátsági átlaga 3.109.939,- Ft, amelyet összesen 32 település ért el a 117-ből. Ezen 32 település jelentős része a Felzárkózó és a Vonzerejüket veszítő klaszterekbe tartozik.

Az egy főre eső támogatás mutató alapján a települések fejlődése, valamint a támogatás nagysága között csak részben van szignifikáns kapcsolat, melyet alátámasztanak a klaszterek városi ranggal rendelkező településeiknek arányai. A városi rang azért került előtérbe, mivel az áttanulmányozott szakirodalmak megjegyzik azt, hogy a város fejlettebb a falunál, ami alapján következtetek arra, hogy ha magas a városok aránya, akkor a klaszter is fejlettebb. E szerint a Szatellit településeknek kell a legfejlettebbnek lennie, mivel a településeinek a 47%-a város. Ez jelen esetben helyt álló is, de a támogatásoknak csak csekély hányadát kapták ezek a városok, vagyis nem áll fenn szignifikáns kapcsolat. Ugyanez igaz csak fordítva a Periféria településeire, amelyek esetében nincs város, viszont az egy főre eső támogatások kapcsán az első három legnagyobb támogatást nyerte el a településtrió. A Vonzerejüket veszítő települések

településeinek 33%-a város, mely mutató jelentős, de a fejlettség szintje már alacsonyabb. A támogatási mutató szintén alacsonyabb, de nem a legkedvezőtlenebbek egyike, így szignifikáns kapcsolat valóban fenn áll. A Felzárkózó települések tekintetében is hasonló a helyzet, csak a településeinek 12%-a város, mely így a harmadik legjobb mutató. Ez pedig tükröződik a támogatási adatokban is.

- **K3: Miképpen befolyásolja napjainkban a települések fejlődését a térbeli elhelyezkedésük?**

Az elhelyezkedésből fakadó helyzeti előnyöket leginkább a Szatellit települések voltak képesek kiaknázni, melyek tekintetében ez vitathatatlan.

Bácsszőlős, Csikéria, valamint Kunpeszér, a Periféria településeket alkotó községek vonatkozásában is teljes mértékben érezhető a térbeli elhelyezkedésükből fakadó hátrányos helyzet, mellyel szemben Kunpeszér már egy fejlődési utat kezdett el járni. A vizsgálatból kiderül, hogy különbség van belső és külső periféria között, mivel előbbibe tartozik Kunpeszér. Az eredményeket látva a belső periféria települések képesek kitörni és maguk urává válni, viszont a külső periféria települések egyre inkább elveszetteknek tűnnek.

A másik két klasztert egyszerre vizsgálva elmondható, hogy a Homokhátság nagyobb városainak a kialakulása többnyire fontos utak mentén, útkereszteződésekben történt. Ez egy több évszázados előnyük, mely ugyan az esetek többségében megcsorbul, de meg nem szűnik. Az ezeken kívül eső települések is képesek a fejlődésre, de már kisebb intenzitással. A városokhoz közelebb fekvő települések vonzóbbak, mint a távolabbak.

- **K4: Figyelembe véve a Homokhátság gazdasági, és társadalmi állapotát, milyen irányú lehet a településeinek a jövőképe?**

A vizsgált régió lehatárolásának ellenére is rendkívül változatos, melyet a településtípusok megállapítása is alátámaszt, tehát a települések jövőképe sem egységes.

A Periféria települések közül Kunpeszér ki fog törni és a Felzárkózó települések közé fog tartozni hamarosan, viszont Csikéria és Bácsszőlős települések még inkább elszegényednek és kiüresednek.

A legfejlettebb, Szatellit települések mind gazdasági, mind társadalmi mutatók terén prosperálnak. Az elemzésekből kitűnik, hogy a természetes fogyás ugyan jelen van a településeken, de annak mértéke csekély és egyre inkább a stagnálás felé modul. A sajátos problémáik ellenére a klaszter települései a továbbiakban is fejlődni, növekedni fognak részint a centrumtelepülések kárára, szinte elszívják azok energiáit.

A Feltörekvő települések tekintetében lassú, de határozott fejlődésnek vagyunk a tanúi. Mindkét vizsgált aspektusból ígéretes a településcsoport, viszont azon települések tekintetében, amelyek közelebb helyezkednek el nagyvároshoz, azok tekintetében ígéretesebb jövőt látok. Azok tekintetében hosszú távon a Szatellit települések klaszterbe kerülését is esélyesnek látom. A

klaszter ugyan pozitív nivellálódik a nála fejlettebb klaszterekhez, a Vonzerejüket veszítőkhöz és a Szatellit településekhez, de az előbbi inkább negatív irányban nivellálódik.

A Vonzerejüket veszítő települések ugyan még sokáig fognak jobb mutatókat produkálni főképp gazdasági szempontból, de a klaszter egyre inkább kiüresedik, melyre legjobb példa Kecskemét, Kiskunhalas, vagy Jánoshalma városok. Jánoshalma is gazdasági szempontból jobb helyzetben áll, mint a hátsági átlag, de az emberek elköltöznek onnan, melynek okai különböznek Kecskemétől.

5.2 Vidékfejlesztési Program javaslat a 4 településtípusra

A négy klaszterszámos vizsgálatban megállapított településtípusok előnye, hogy meghatározásuk a bennük végbe menő folyamatok, állapotuk alapján történt. Ez a módszer meglátásom szerint megfelelő alapot ad egy komplex, integrált, fenntartható vidékfejlesztési program megvalósításához. A programjavaslat komplexitása abban áll, hogy egyszerre több szakterülettel együttműködve igyekszik a már felmért problémákat megoldani, bevonva a településeken élőket, a gazdasági szereplőket, valamint a közintézményeket. Az integrált program lényege, hogy minden releváns fejlesztési dokumentumban, eljárásban, jogszabályban megjelenik és azzal koherens egységet alkot. A harmadik kitétel a fenntarthatóság, amelynek a gazdasági, a társadalmi, és az ökológiai aspektusai azért szükségesek, mivel ha nem működik ez a hármas pillér, abban az esetben a térség kiszigerelésére kerül sor, amelynek következményei súlyosak és akár helyre hozhatatlanok is lehetnek.

Az alábbi alfejezetekben a vizsgálat során megállapított és leírt településtípusokra vonatkozó fejlesztési modellt kívánom bemutatni. A megállapított településtípusok ugyan a Homokhátságon fekszenek, de a modellt országos szinten is alkalmazni lehet a hasonló adottságú települések tekintetében. A Közös Agrárpolitika támogatási eszközei, az EMVA és az EMGA egymagukban elégtelenek a fentebb jelzett fejlesztések megvalósításához. Jómagam egy multifund EMVA-ERFA-ESZA forrásokkal és hazai társfinanszírozással rendelkező programot tartok életképesnek, mivel ez a három pénzügyi alap lefedi mindegyik beavatkozási célt, pillért.

Az ERFA beemelését azért tartom fontosnak, mert céljai között szerepel a munkaerőpiac, a regionális gazdaságok fejlesztése, valamint az európai területi együttműködések fokozása. Az ESZA pedig azért tudna jól beleilleni a fejlesztési modellekbe, mivel a céljai között szerepel az oktatás, a munkanélküliség, a társadalmi befogadás, és a gyermekszegénység kezelése.

A két alap pedig támogatja;

- az innovatív és intelligens gazdaság átalakulását (1. szakpolitikai célkitűzés),
- a zöldebb, karbonszegény Európa kialakítását (2. szakpolitikai célkitűzés),
- a mobilitás és regionális IKT-összekapcsoltság megteremtését (3. szakpolitikai célkitűzés),
- a szociális jogok erősítését (4. szakpolitikai célkitűzés)

- a helyi kezdeményezések által történő városok, falvak és partmenti térségek fejlesztése (5. szakpolitikai célkitűzés). (Schwarz, 2024, palyazat.gov.hu, 2025)

Ezek mellett fontosnak tartom a csak hazai finanszírozású projektek megvalósítását is, mivel az Uniók költségvetés forrásainak felhasználása nagy adminisztrációs teherrel járhat az egyébként szükséges pénzügyi forrás mértékéhez képest. Javaslataimban több helyen is megjelenik a más, leginkább szomszédos településekkel történő összefogás, mely tekintetében nem kitétel az ugyanazon településkategóriába történő tartozás, viszont a lakosságszámbeli határt 10.000 főben határoztam meg.

5.2.1 Szatellit települések fejlesztése

Megoldásra váró problémák:

A Szatellit települések kapcsán a vizsgálat csak az egy főre eső EU-s támogatások kapcsán tárt fel hiányosságot, ami viszont nem feltétlenül probléma, mivel a települések fejlettsége az oka az alacsony mutatónak. Ettől függetlenül a klaszter településein is jelentkeznek megoldásra váró számadatokkal nem feltétlenül kimutatható problémák. Ezek pedig a településtípus kapcsán az alábbiak;

- **infrastruktúra kiépítése nem tart lépést a beköltözőkkel,**
- **nehezebb a központi településen lévő munkahelyre történő bejárás,**
- **újra és újra megjelenő ellentétek az új beköltözők és a régi lakosok között,**
- **jól fizető, kvalifikáltabb munkahelyek vonzása.**

Fejlesztési program bemutatása:

A szatellit településekre költözők jelentős nyomást gyakorolnak a **helyi infrastruktúrára**, amelynek fejlesztése így nagyobb fokú prúdenciát igényel. Az érintett települések területe folyamatosan növekszik, így nem elegendő az utcák újraaszfaltozása, hanem gyakorlatilag új településrészeket szükséges létrehozni. Ez a probléma viszont elsősorban a helyi önkormányzatot és az infrastruktúrát fenntartót terheli, így a kedvezményezettek is ők lehetnek. A programot 50%-70%-os támogatási intenzitással tartom megfelelőnek, annak függvényében, hogy az adott projekt mekkora költséggel valósítható meg, tehát egy sávós rendszert tartok elképzelhetőnek. Minél magasabb a projekt költsége, annál magasabb lenne a támogatási intenzitás is.

A **központi településre történő ingázás** több térségben is csak közúton valósítható meg, ami komoly természeti környezeti károkkal, az utak állapotának gyorsuló erodációjával, és a részt vevők idejének rablásával és idegeskedésével jár együtt. Ennek megoldására kettő javaslatot fogalmaztam meg. Egyrészt fontosnak tartom a tömegközlekedés fejlesztését. Kecskemét vonatkozásában mindenképpen javasolt a 152-es számú vasútvonal újrainyítása és fejlesztése Fülöpszállás kezdőponttól, amely vonatok – szerelvénytárolást is elérve – áthaladnának különböző irányokba Kecskeméten. Emellett fontosnak tartom a 148-as és a 149-es vasútvonalak

fejlesztését és hivatásforgalomnak történő átadását a Mariazellbahn mintájára. Másrészt fontosnak tartom a közlekedéskultúra megváltoztatását, mivel jelentős azoknak az aránya, akik kényelmi szempontból ingáznak személygépjárművel, miközben egészségesebb és kényelmesebb a tömegközlekedést igénybe venni kisebb távolságokon. A Homokhátság északi részén a 152-es vasútvonal felújítása és kapacitásbővítése könnyíthetné meg a klaszterbe tartozó érintett települések életét. A dolgozat írásakor a kormány terveiben szerepel a projekt, de a megvalósítás még várat magára.

A vasútvonallal nem rendelkező települések tekintetében csak az autóbuszos közszolgáltatás releváns, amely az érintett településeken kiváló minőségű, így fejlesztése nem releváns.

A probléma megoldása elsősorban állami feladat, amihez szükséges az érintett önkormányzatok összefogása és érdekérvényesítése. Tekintettel arra, hogy a szatellit településekre az általánosnál jobb pénzügyi helyzet jellemző, így a települések számára nem, de az állam számára biztosítanék EU-s forrást 50%-os támogatási intenzitással.

Az új beköltözők és a régi lakosok között sokszor merülnek fel ellentétek, melyek olykor egészen szélsőségesen tudnak megnyilvánulni. Ennek megoldására két eszközt támogatnék 100%-os intenzitással. Egyrészt a beköltözőknek biztosítanék egy kiadványt a település múltjáról, jelenéről, és jövőjéről. Megjeleníteném benne a településre jellemző hagyományokat, adottságokat, fejlődésének irányait. Másrészt évente két alkalommal lehetne támogatni települési programokat, amelyek a fiataltól az idősig mindenkit megszólítana. Ezeken az eseményeken alkalom nyílik arra, hogy a település lakói egymást jobban megismerjék és mivel a programok sokrétűek, így mindenki talál a számára megfelelő kikapcsolódási lehetőséget.

Az ingázást is kezelendő fontos lenne **a jól fizető, kvalifikáltabb munkahelyeket helybe vonzani**. Ez nem csak az ingázást tudná részben kezelni, hanem az önkormányzatnak is plusz bevételei származhatnának a helyi Iparüzési adón keresztül, ráadásul a gazdasági szereplők a társadalmi felelősségvállalásuk által a helyi társadalom jobbá tételéhez is hozzá tud járulni.

A fejlesztési program ezen pillérét mindenképpen támogatni szükséges nagyságrendileg 80%-os támogatási intenzitással. Ennek oka pedig az, hogy ezek a vállalatok jobban igénylik a jó infrastruktúrát, amely biztosítja a minél zökkenőmentes működést. A támogatást földterületek, ingatlanok vásárlására, infrastruktúra kiépítésére, fejlesztésére, és marketingre lehet biztosítani. A kedvezményezettek a helyi önkormányzatok azzal a feltétellel, hogy már túl vannak egy önerő keretein belül végrehajtott piackutatáson, igényfelmérésen.

5.2.2 Periféria települések fejlesztése

Megoldásra váró problémák:

- **alacsony jövedelmek**
- **növekvő, magas munkanélküliség**

- **magas arányú természetes fogyás – előregedő települések**
- **közlekedési elszigeteltség**
- **munkalehetőségek alacsony száma**
- **elégtelen szintű infrastruktúra**
- **alacsony iskolázottsági szint**
- **lakóépületek energetikai fejletlensége**

Fejlesztési program bemutatása:

Az összes klaszter közül ennek a településcsoportnak a fejlesztése a legkomplexebb és a legnagyobb kihívást jelentő. A klaszter gazdasági és társadalmi szempontból történő fejlesztése az alábbi pillérekből áll:

- **lakhatás minőségének támogatása**
- **közüntézmények felújítása**
- **elérhető szolgáltatások megteremtése földrajzi és pénzügyi téren**
- **oktatás és egészségügy fejlesztése**
- **iskolázottság fokának javítása**
- **foglalkoztatás növelése és fejlesztése, elérhetőségének javítása**
- **energetikai pályázat a magánszemélyek számára**

Az első pillérként említett **lakhatás minőségének támogatása** ma is élő támogatásfajtája az államnak a vidéki települések tekintetében. Uhljár és szerzőtársai (2023) megjegyzik, hogy a falusi CSOK, valamint a szabad felhasználású Babaváró támogatás lakásfelújításra, építésre felhasználható, sőt a Babaváró támogatás szabad felhasználású támogatás. A megfelelő lakás minősége elengedhetetlen nem csak a családoknak, de az egyedülállók számára is. Így szükséges egy olyan lakásfelújítási program működtetése, amelynek finanszírozása **NEM** Európai Unió társfinanszírozású, hanem 100%-ban hazai forrásból megvalósuló program. Ennek oka a túlzott adminisztrációs teher, amely az EU-s programokat jellemzi, és ami miatt pályázatíró bevonása szükséges. Ennek a támogatásnak a támogatási intenzitása a kedvezményezett anyagi helyzetétől függően 80 és 95% között mozoghat és mindenképpen szükséges a projekt előtti és utáni fizikai ellenőrzés. A pályázat nem csak a lakás színvonalasabbá tételét célozhatja, hanem az energiahatékonyságának javítását is. (16/2016 (II.10.) Korm. rendelet, 17/2016 (II.10.) Korm. rendelet)

A második pillér kedvezményezettjei az önkormányzatok, mivel a **közüntézmények felújítása** szintén kulcsfontosságú a településeken élők számára. Ebbe a konstrukcióba beletartozik az önkormányzat által fenntartott intézmények energetikai felújítása, valamint a külső-belső megújítása. Tekintettel arra, hogy az utóbbi évtizedekben több energetikai hatékonyságnövelő beruházás is megvalósult, így már inkább a belső terekre koncentrálhat a pillér. A támogatás intenzitása 50%-ban állapítanám meg, mivel a belső terek felújítása nem olyan nagy teher egy önkormányzat számára, mint például egy energetikai korszerűsítés. Az önkormányzati tulajdonban

lévő hivatali épület, művelődési ház, orvosi rendelő megújítása növeli annak megítélését és hozzájárul a társadalmi jóllét emeléséhez.

Az elérhető árú és a lakossághoz közelebb lévő szolgáltatások nagyban növelik a vonzerejét egy településnek, viszont ezek még nem elegendőek. Mindenképpen szükséges olyan nyitva tartással is rendelkezniük, amelynek segítségével a más településeken dolgozók haza érkezésükkor még be tudnak menni például a helyi kis boltba, vagy a postára. Márpedig a periféria településein helyben található munkahelyek száma elenyésző, így többen más településekre járnak be munkahelyeikre. Fontosnak tartom a nyitva tartás hosszabbítása mellett a falvak további szolgáltatásokkal való ellátását. Ilyen például egy 0-24-es elérhetőségű bankautomata telepítése, a postai szolgáltatás nyújtása egy hosszabb ideig, este 7 óráig nyitva tartó élelmiszerüzletben, egy vegyeskereskedés elérhetősége szintén 7 óráig. Ez esetben a kedvezményezettek, azok a kereskedelmi egységek, amelyek vállalják a fenti kötelezettségeket. A támogatási intenzitás meglátásom szerint alacsonyabb és csökkenő tendenciájú kell, hogy legyen, mivel a program sikeressége esetén a kedvezményezettek plusz bevételre tesznek szert. Kezdetben 70%-os, majd minden évben csökkenne végül 20%-ra. A program kedvezményezettjeinek vállalniuk kell a 6 éves fenntartási időszakot úgy, hogy a termékválasztékot legfeljebb 20%-os mértékben módosítják. A mozgóboltok üzemeltetése semmilyen körülmények között sem támogathatók.

A negyedik pillér az **oktatás és az egészségügy fejlesztése**, amelyet ezeken a településeken csakis más települések bevonásával látok reálisnak fejleszteni. A bölcsődei, az óvodai ellátást mindenképpen helyben szükséges működtetni megfelelő, XXI. századi színvonalon és körülmények között. Az általános iskolai oktatást viszont jobb másik egy-két, akár három településsel együtt megoldani és az iskolába jutást, valamint a haza jutást iskolabusszal vagy menetrendszerinti helyközi autóbusz járatral érdemes biztosítani. Helyközi buszok ma is vannak, de a jelölt járatok az oktatási intézményekhez közelebb állnának meg és a településeket útvonalaikkal jobban lefednék. Ilyen autóbuszos szolgáltatás Ausztria Tirol tartományában is működik, ahol a domborzati körülmények miatt jelentős azon gyermekek száma, akik az Alpok magasabban fekvő részein laknak és a szülőknek gondot okoz az Inn folyó völgyében fekvő iskolákba eljuttatni az iskolásokat. A rendszer ott annyira jól működik, hogy a kisiskolások is így juthatnak el az iskolába és haza. Az autóbuszok méretének a hatékonyságnövelése okán hozzá kell igazodnia a szállítani szükséges létszámhoz. Az autóbust a költségracionalizálás miatt a Volánbusznak kell biztosítani, az iskola megrendelő szerepben jelenik meg a szolgáltatás biztosításában. Viszont a buszokon szükséges pedagógus vagy pedagógiai asszisztens biztosítása, aki biztosítja a diákok épségben történő utazását. Az együttműködés más településekkel abban az esetben szükséges, ha a helyi iskola évfolyamonkénti diák-befogadóképességének kapacitásának csak a 40%-át használja ki, valamint nem megoldható az intézmény működtetése akár a pedagógusszám, akár az iskola működtetéséért dolgozók létszámhiánya okán. Másik aspektusból vizsgálva pedig az iskolák működtetését, ha a közösen működtetett iskola eléri az évfolyamonkénti kapacitásának a 120%-át, abban az esetben új iskola nyitása szükséges. Az oktatás területén szükséges megszüntetni a tankerületi rendszert, mivel annak hatékonysága

jelentősen elmarad a bevezetése előtti rendszer hatékonyságától. Az oktatási intézményeknek újra önkormányzati fenntartásba kell kerülnie és az eddig ismertetett elképzelés kedvezményezettjei az önkormányzatok, melyek legalább 90%-os támogatási intenzitással valósíthatják meg ez irányú fejlesztéseiket. A rendszer működtetése öt gyermek esetén indulhatna és a kedvezményezettek öt évre kaphatnának támogatást.

Az egészségügy terén mind a háziiorvosi praxist, mind a gyermekorvosi praxist úgy támogatnám, hogy két-három település összefogása valósuljon meg legfeljebb 10.000 fő lakosig. A felett többszörözném a praxisok számát. Az orvosi rendelő nyitva tartását a fentebb már említett szolgáltatásokéhoz hasonlóan meghosszabbítanám este 6 óráig. Cserébe viszont kora délután nem lenne elérhető egyik rendelő sem. A rendszer előnye abban áll, hogy a munkából vagy az iskolából hazaérkezőknek legyen lehetősége a saját orvosával megkonzultálni az egészségügyi problémáit. Így az életszínvonal is növekszik, valamint az ügyeleti rendszer is kisebb terhelésben részesül. A házi orvosi szolgáltatás már adottságiból is fakadóan ilyen kedvező nyitva tartással nem lehet elérhető minden nap, így két település esetén legalább heti két nap kell ezt biztosítani településenként, három település esetén pedig rotálással lehet azt elérni, hogy egymást követő két héten lehetne ezt biztosítani, a harmadik héten viszont csak egy napon. A program kedvezményezettjei a háziiorvosi praxisok, valamint a praxisoknak helyet adó tulajdonosi jogokat gyakorló. Ennek azaz oka, a szolgáltatás kialakítása mellett az annak helyet adó épület, helység kialakítása is költséges tevékenység. A támogatási programban részt vevőknek plusz kötelezettségnek is meg kell felelniük a nyitva tartáson felül. Ez pedig a prevenció, amely a szenvedélybetegségek kapcsán tartandó előadásokban, valamint szórólapok osztásában manifesztálódik a lakosság körében. A hátrányos helyzetű periféria településeken a cigaretta, az alkohol, és a különböző hallucinogén szerek fogyasztása esetenként igen magas. Ezen felül az érintett lakosság az anyagi problémáik miatt a rosszabb minőségű termékeket vásárolják, amelyek még inkább rombolják az emberi egészséget.

Az iskoláztatás, a minél **magasabb iskolai végzettség megszerzése** ösztársadalmi szükséglet és érdek a társadalmi jólét növelése érdekében. Ennek a területnek a támogatását az alábbiak szerint képzelem el:

- pénzügyi támogatás ösztöndíjak segítségével,
- helyben lakó tanári szakon végzős hallgatók és pedagógusok segítségével mentor program az általános iskola alsó tagozatán,
- pénzügyi tudatosság terjesztése.

Az ösztöndíjak nem csak pénzügyi segítséget jelenthetnek a közoktatásban tanulók számára, hanem tanulmányi versenyeken, szakmai konferenciákon, tanulmányutakon, nyári egyetemeken való részvételt.

A mentor program azért szükséges, hogy segítséget kapjanak a diákokat a hatékonyabb tanulásban és a jobb tanulmányi eredmények elérésben. Ezt a tevékenységet a végzős hallgatók és a pedagógusok pénzügyi honorárium mellett végezhetnék, kis csoportos foglalkozások,

valamint egyéni foglalkozások alkalmával a szabadidejükben az iskolában vagy az önkormányzat által biztosított helyiségben. Az ötödik pillér kedvezményezettjei a diákok, az iskolák vagy az önkormányzatok, a végzős hallgatók és a pedagógusok, akik a mentorrendszert működtetik.

A következő ugyan nem közvetlenül a magasabb iskolai végzettség elérését célozza, viszont jelen pillérhez tartozónak érzem. A pénzügyi tudatosság terjesztése jó az egyénnek, a társadalomnak, és az államnak is. A képzéseket a felsőoktatási intézmények oktatói tarthatják, mely nem csak a hallgatóság, de az intézmény számára is előnyös. Az oktatást három célközönségnek szükséges meglátásom szerint megtartani; alsó tagozatos korcsoport, általános iskola 8. évfolyam, valamint az idősebb korosztályok számára. Az ismeretterjesztés egy tanévben 3-4 alkalom lehet, melynek interaktív része is lenne.

A pillér támogatható tevékenységei 100% intenzitással támogatandók azok jellemzői okán, aminek fenntartási időszaka 5 év.

A hatodik pillér a **foglalkoztatás növelése és fejlesztése, elérhetőségének javítása**. Az iskolázottság szintjének növelése mellett ez a másik legnehezebben megvalósítható pillér, hiszen itt is nagyobb súllyal számít a célcsoport tenni akarása és kitartása, mely a leszakadó településeken a sok nehézség miatt már kissé megkopott. A legtöbb periféria településre nem lehet gazdasági szereplőt odavonzani, mivel hiányzik az elegendő számú szakképzett és dolgozni akaró munkaerő, elégtelen az infrastruktúra, a települések elhelyezkedése a legtöbb esetben igen kedvezőtlen, valamint a szegénység okán rossz a közbiztonság. Ezek miatt meglátásom szerint a foglalkoztatás fejlesztése kapcsán két tennivaló van. Egyrészt az önkormányzatnak kell létrehoznia olyan KKV méretű kertészeti vállalkozást, amelyben oktatást követően el tudnak helyezkedni a helyben élő lakosok. A vállalkozás viszont, mivel mérete kicsi, így a mérrethatékonyság minél hamarabbi elérése miatt mindenképpen olyan kultúrában kell gondolkodnia, amely tovább feldolgozva jelentős hasznot tud termelni, valamint akár még exportképes is lehet. A konkrét kultúra és technológia függ az adott termőhely adottságaitól, így javaslatot erre nem lehet tenni. A mezőgazdasági vállalkozás létrehozása csak egy alap javaslat, mivel szinte minden településen van termőföld, viszont e tekintetben is inkább a helyi sajátosságokra, adottságokra kell építkezni. Tekintettel arra, hogy a mezőgazdaság kitett az időjárás alakulásának, így pedig nagy volatilitást mutat a terméshozam, a bevétel is hektikus. Ipari tevékenység végzése viszont inkább bér munka elvégzésében ölthet testet, amely így betanított munka lehet. Erre viszont egyre szerényebb a helyzet az automatizáltság egyre nagyobb foka miatt. Ezért is talán jobb az agráriumhoz fogni, amely viszont sok kockázatot hordoz magával.

A program keretein belül a vállalkozás indításához szükséges telket, épületeket, berendezéseket, eszközöket, és egy 9 tonna teherbírású teherautó vásárlását lehet támogatni legalább 5 éves fenntartási időszak kikötésével. A támogatás 90%-os intenzitású, melynek a 20%-a

visszatérítendő támogatás. Tekintettel arra, hogy a vállalkozás önkormányzati tulajdonú és egyébként fontos a több lábon állás, így bér munkát is végezhetnek ezen cégek.

Másrészt, ha a cégalapítás nem valósítható meg, abban az esetben a munkahelyek elérhetőségét kell javítani kisebb- nagyobb dolgozói buszok önkormányzati működtetésével. A szolgáltatást végző a mindenkori közszolgáltató, viszont a megrendelő az önkormányzat, amelynek joga a megrendelés kapacitásának rugalmasan tartása. Ezek mellett persze fontos a helyközi autóbuszok és a vasúti menetrendek finomhangolása is, hiszen mai napig is meghatározó a párhuzamosan járó járatok, melyeket ugyan a közszolgáltatást végző vállalat végez, de a megrendelő a mindenkori kormányzat. A foglalkoztatók nagy része fizeti ugyan a bejárás költségeinek 86%-át, viszont ez sokszor még mindig terhet ró a vidéki településeken dolgozókra. A program 5 éves lenne és hasonlóan az iskolai buszokhoz a lényeg, hogy a kaputól kapuig szállítási rendszer legfeljebb öt megállási ponttal megvalósuljon a periféria és a cél településen. Amennyiben lehetséges a dolgozók és a diákok járhatnak egy busszal, viszont ezeknek az esélye csekély. Támogatási intenzitás 100% lehetne, a fenntartási időszak pedig 5 éves. Így segíthetné a program a dolgozni akarókat a jobb munkahelyeken való elhelyezkedésben anélkül, hogy el kellene költözniük. A buszok azokra a településekre járnának el a periféria településeiről, melyekre legalább 5 fő jár dolgozni, a távolság viszont legfeljebb 30 km, kivételes esetekben 60 km lenne. Ha viszont már eleve jár egy foglalkoztatónak munkás buszai, akkor az önkormányzat, mint társfenntartó beszállhat a költségekbe, viszont cserébe kérheti a buszok közelebbi megállását a dolgozók házaikhoz a fentebb jelzett maximális megállási pontokkal.

Tekintettel arra, hogy nem lehet minden településen magas jövedelmet biztosító vállalkozásokat irányítani, így fontosnak tartom a KKV-k támogatását, valamint a városi státusszal rendelkező települések gazdaságainak támogatását tekintetben, hogy képesek legyenek olyan magasabb hozzáadott értéket előállítani képes gazdasági szereplőket bevonítani, amelyek a helyi adottságokra épülnek. Ennek jelentősége abban áll, hogy az ilyen cégek jobban be tudnak illeszkedni a helyi gazdaságokba és nem zsigerelik ki a környezetüket. Ez a fejlesztési tevékenység ugyan nem közvetlenül érinti a periféria településeket, de azokra közvetetten hatással van, emiatt fontos ezeket a központi településeket is fejleszteni.

Az utolsó, hetedik pillér **energetikai pályázatok kiírása**, amelyet a projektmenedzsment jelentős szakmai támogatásával, valamint az adminisztratív terhek jelentős részének a lakosságról való levételével tennék vonzóbbá. Tekintettel a településcsoport alacsony jövedelmi szintjére a támogatási intenzitást 60%-ban állapítanám meg. Ez nem csak a beruházás önerejét csökkenti, hanem a megtérülési idő is beláthatóbbá válik. A kedvezményezettek a pályázat keretein belül a lakásuk energetikai szintjét tudják növelni, így pedig a rezsi számláik drasztikus csökkenését érhetik el, miközben a természeti környezet terhelése is csökken. A 2024-ben elindított Otthonfelújítási támogatás keretében 30%-ot kell elérnie a kedvezményezetteknek, amit ezen településcsoportnál lecsökkentenék 20%-ra. Viszont ha képes elérni a 40%-ot, abban

az esetben a támogatási intenzitás elérheti a 80%-ot. Ez talán ösztönzőleg hat a klaszter településein élőkre. A támogathatósághoz viszont nem szabnék építési évet.

5.2.3 *Felzárkózó települések fejlesztése*

Megoldásra váró problémák:

- **alacsony jövedelmek**
- **alacsonyabb támogatásabszorpciós képesség**
- **lakóépületek energetikai fejletlensége napelem terén**

Fejlesztési program bemutatása:

A fejlesztési program az alábbi pillérekből áll, ami már kevésbé komplex tekintve a településcsoport javuló helyzetét:

- **jövedelem növelése**
- **a támogatásabszorpciós képesség növelése**
- **energetikai pályázat a magánszemélyek számára**

A települések jelentős részén a fő foglalkoztató az agrárium, mely **alacsony munkabéreket** biztosít a dolgozóinak. Ez a probléma ugyan megjelent a periféria településeknél is, viszont azokon a településeken munkalehetőség sem adódik, amely viszont a felzárkózó településeken van. Ezeken a településeken az alacsony munkabért emiatt nem lehet ugyanúgy kezelni, mint a periféria települések esetében, emiatt ezt inkább kormányzati minimálbér és garantált bérminimum emelésével, a gazdaság fehérítésével, a mezőgazdasági termékek Általános Forgalmi Adójának (ÁFA) 27%-ról maximum 5%-ra történő csökkentésével lehet.

A **támogatásabszorpciós képesség alacsony** volta részben érthető, hiszen a települések nagy része mind gazdasági, mind társadalmi szempontból legalább elfogadható, ha nem kiemelkedő, így a Kohéziós Alap forrásaira nem minden esetben jogosultak. A képesség javítása így nem minden településen szükséges. Ahol viszont igen, ott az önkormányzat anyagi helyzetének javítása szükséges.

Az **energetikai pályázatok kiírása** a klaszter településeinek javítani tudja az egy főre eső EU-s támogatások mutatóját, amelyet viszont a projektmenedzsment jelentős szakmai támogatásával, valamint az adminisztratív terhek jelentős részének a lakosságról való levételével lehetne vonzóbbá tenni. A jelen településcsoport tekintetében alacsonyabb támogatási intenzitást állapítanék meg, mivel az egy főre eső jövedelmek is magasabbak. Így meglátásom szerint elegendő lenne egy 40%-os mérték, amelyből finanszírozhatnák a kedvezményezettek a lakásuk energetikai szintjét. A 2024-ben elindított Otthonfelújítási támogatás keretében 30%-ot kell elérnie a kedvezményezetteknek, amit ezen településcsoportnál megtartanék. Az építés évét viszont, mint határ a támogathatósághoz nem szabnék.

5.2.4 Vonzerejüket veszítő települések fejlesztése

Megoldásra váró problémák:

- **gyorsuló természetes fogyás – előregedő települések**

Fejlesztési program bemutatása:

A természetes fogyás megállítása és megfordítása ezeken a településeken rendkívül nehéz, mivel nem feltétlenül az infrastruktúrával vagy a jövedelmekkel van probléma. Ennek oka, hogy a klaszterben magasabb népességű települések tartoznak, amelyeken számos szolgáltatás elérhető megfelelő minőségben és mennyiségben. A munkahelyek száma és több településen azok minősége is megfelelő jövedelmi szempontból. A pénzügyi támogatásokkal ugyan kismértékben növelni lehet a gyermekvállalási kedvet, de annak „hasznosulása” el fog maradni a várt eredménytől. Ennek pedig két oka van. Egyrészt a mai társadalom fiatalabb generációjának már nem csak az a fontos, hogy munkahelye legyen, valamint meg tudjon élni a fizetéséből, hanem fontosabbak már a munkahelyi és a lakóhelyi körülmények. Ezek pedig nagyban meghatározzák a gyermekvállalási kedvet. A másik ok, amely a mai kor egyik kihívása az a manapság megjelent értékrend, amely előtérbe helyezi a karrierbeli önmegvalósítást, és azt, hogy a gyermekvállalás súlyosan korlátozza az egyén szabadságát, valamint anyagilag is egy hatalmas teher. Ez az elgondolás mára nagymértékben elterjedt és már nem csak a nagyvárosok problémái a hátságon is. Ez ellen a globálisan terjedő értékrend ellenkezőjéről meggyőzni a fiatal korosztályt nehéz feladat, amelyre átfogó, sikeres megoldás eddig még nem született, jelen dolgozat pedig területi és szakmai okokból nem tesz rá kísérletet.

5.3 Vidékfejlesztési Program javaslat a 3 településtípusra

Tekintettel arra, hogy a jelen vizsgálatban szereplő Periféria települések elnevezésű klaszter ugyanazon településekből áll, így mind a problémák és mind a megoldási javaslatok megegyeznek a négy klaszterszámos vizsgálatban felvázoltakkal. Emiatt itt nem, hanem az előbb említett modellnél került kifejtésre az általam javasolt fejlesztési program.

A négy-, és háromklaszteres vizsgálat során feltárássra került Szatellit települések között nagyfokú hasonlóságot véltem felfedezni. A hasonlóság azért nem teljes, mivel a klaszterbe került Cegléd, Kecskemét, valamint Városföld, melyek hatásait a 4.4 alfejezetben ismertettem. Mind Cegléd és mind Városföld tökéletesen illik a klaszterbe, viszont Kecskemét, mint centrumtelepülés a súlya és nagysága okán nem ugyanazzal a problémával küzd, mint a klaszter többi települése. A vármegyeszékhelyen a legnagyobb probléma a természetes fogyás által okozott előregedő társadalom, amely a népesség, a népsűrűség csökkenését idézi elő. Emellett fontos megjegyezni, hogy Kecskeméten jelentősen növekedett az ingázók aránya, ami hosszú távon a jelenlegi belföldi odavándorlást belföldi elvándorlássá alakíthatja. Kecskemétet tehát a négy klaszterszámos vizsgálatban a Vonzerejüket veszítő településekre írt modell alapján érdemes fejleszteni.

A Szatellit települések fejlesztését ezen vizsgálatban is ugyanúgy fejleszténém, mint a négy klaszterszámos modellben, mivel alapvetően Városföld és Cegléd is ugyanazokkal a problémákkal küzd.

Azon ismeret birtokában, amely szerint a Felzárkózó és a Vonzerejüket veszítő klaszterekből állt össze szinte teljesen a településcsoport, - amelyeknek különbözőek is a problémáik és a fejlesztési programjaik - már predesztinálja azt, hogy nem lehet ugyanolyan elv mentén fejleszteni a klaszter településeit. E klaszter esetében valósult meg legkevésbé az a Beluszky és Sikos T. (2007) által megfogalmazott cél, amely szerint a csoportokban a változók homogenitása maximális legyen. Ezen oknál fogva a fejlesztési program a két korábban megállapított klaszter programja együtt.

6 ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. Vizsgálataimmal bizonyítottam, hogy a Homokhátság települései között bizonyos községek egyes területeken fejlettebbek, mint a városok, annak ellenére, hogy a méretükből fakadóan nagyságrendileg kisebb szinergiákkal rendelkeznek. Ezeket a településeket Szatellit településeknek neveztem el, amelyek esetében elemzéseimmal bizonyítottam, hogy fejlettségbeli fölényüket a nagyfokú szuburbanizációnak köszönhetik. Bizonyítottam, hogy a népesség koncentráció több kedvező folyamatot is eredményezett, melyek között a legszemléletesebb a magasabb jövedelmek, a magasabb napelemmel rendelkező lakások aránya, vagy a diplomások magasabb aránya a meghatározó.
2. Vizsgálataim során bizonyításra került, hogy szuburbanizációs folyamatokat három nagyváros produkált; Budapest, Kecskemét, valamint Szeged. Ezek közül csak Kecskemét fekszik az elemzéssel érintett régióban, mellyel kapcsolatban tanúi lehetünk az urban sprawl jelenségnek, ami egyre fokozódó nagyságú problémákat gerjeszt a város bel- és külterületén egyaránt, annak ellenére, hogy a lakosságszám csökkenő tendenciát mutat 2014 óta. Az urban sprawl hatására a zártkertek funkciói között hangsúly eltolódás figyelhető meg; a termelő funkció háttérbe szorul. Folyamatosak a konfliktusok az új lakók, valamint a zártkerti ingatlanokat akár több évtizede tulajdonló tulajdonosok között. Ezen felül a város vezetése folyamatos nyomás alatt áll a városi szolgáltatások bővítésének növekvő igénye okán.
3. Elemzéseimből kiderült, hogy a Szatellit települések között van arányaiban tekintve a legtöbb város, viszont ezek területi eloszlása erősen differenciált és kapcsolatban áll a centrumtelepülések nagyságával, energiáival, erőforrásaival. Vagyis, amely centrumváros körül a legtöbb város fekszik, az rendelkezik a legfejlettebb szuburbán térséggel. A legtöbb város a főváros, Budapest környékén helyezkedik el, amely hét települést jelent a kilenc közül. Ezt követi Szeged két várossal, vagyis Kecskemét térségében nem található városi jogállású település.
4. Beigazoltam, hogy a vizsgált térségben nem csak a szuburbanizáció, hanem a dezurbanizáció is jelen van. Ennek következményeként kerültek megállapításra azok a lassú ütemben fejlődő települések, melyek a disszertációmban a Felzárkózó települések elnevezést kapták. Ezeken a településeken nem csak a népsűrűség növekszik a pozitív belföldi vándorlási egyenleg okán, de a foglalkoztatással kapcsolatos mutatók is javuló tendenciát mutatnak. Fejlettségük ugyan nem éri el belátható időn belül a Szatellit településekét, vagy a centrum településekét, de világos a pozitív nivellálódás folyamata.
5. A Homokhátság településszerkezete a történelem viszontagságai okán ritkás, amelynek következményeként a települések lakosságszáma is magasabb. Ennek kapcsán elemzéseimből kiderül, hogy a legtöbb település ugyan érintett a természetes fogyás és a belföldi elvándorlás jelenségeivel, mégis a közel jövőben történő elmúlás inkább a

Periféria településeinek klaszterében helyet foglaló külső periféria településeket érinti. Ennek okai között megjelenik a települések kedvezőtlen történelme, az eleve alacsony lakosságszám, a munkalehetőségek szűkösége, valamint az elszigeteltség.

7 ÖSSZEFOGLALÁS

Disszertációmban arra kerestem a választ, hogy a Homokhátság településeinek változásai milyen irányúak voltak, azokat lehet-e és ha igen, akkor miképpen csoportosítani, valamint ezeket a településcsoportokat lehet-e fejleszteni, és ha igen, akkor miképpen.

A Homokhátság számos lehatárolást tudhat magáénak, melyek között a legnagyobb hasonlóság, hogy a régió Pest vármegye déli, Bács-Kiskun nagy része (kivétel a Dunamente), valamint Csongrád-Csanád vármegye nyugati részét foglalja el. A legtöbb szakmai dokumentum – köztük a 2013-as évi OTFK is - viszont az ÁBK SZ Nonprofit Kft. és a Terra Stúdió Kft. által 2007-ben alkotott lehatárolását használja a mai napig, így én is ezt választottam. A lehatárolás 117 települést foglal magában, melyek nagy része jelentősen kitett az éghajlatváltozás negatív impresszióinak, ekképpen a Homokhátságot a FAO felsivatagi tájjá minősítette, amelynek a jövőbeli kilátásai sem festenek jobb képet. A térség az elsivatagosodás útján halad, melyet a közbeszédben többször is felmerülő Duna-Tisza csatorna sem oldana meg. Dolgozatom írása során többször felmerült a csatorna koncepciója, de annak vizsgálata más tudományterületeket kíván meg. A Homokhátság vízháztartásának javítása kapcsán – így a csatorna vonatkozásában is – koncepciótlanságra lettem figyelmes mind kormányzati és mind önkormányzati aspektusokból. A csatorna ráadásul magas költségvonzattal tudna csak megvalósulni, melyet az elmúlt közel száz évben egy kormány sem valósított meg teljes mértékben.

Kutatásom során kutatói kérdéseket, valamint hipotéziseket fogalmaztam meg, melyek az eredmények értékelését, a folyamatok megértését segítették, alapozták meg. A felállított hipotézisek között igazolásra kerültek az alábbiak:

H1: A Homokhátság vidékgazdaságának tagoltsága miatt nem kezelhetőek egységesen a települések stratégiai fejlesztései.

H3: A településtípuson alapuló integrált vidékfejlesztés a gazdasági, társadalmi szereplők együttműködésén keresztül fenntartható fejlesztést generál a Homokhátságon.

Részben igazolásra került a kutatás során az alábbi hipotézis:

H4: A Homokhátsági települések esetében a gazdasági- és a társadalmi mutatók fejlettségének összefüggései szignifikáns kapcsolatot mutatnak.

Valamint nem került igazolásra az alábbi:

H2: A Homokhátság településszerkezete tovább ritkul, mivel a centrumtérsegek (például Kecskemét) gravitációs zónája egyre inkább erősödő vonzást generál.

A Kutató kérdések megválaszolására az 5.1 alfejezetben kerítettem sort, melyek az alábbiak voltak:

K1: Milyen gazdasági, társadalmi tényezőkkel, összefüggésekkel magyarázható a Homokhátságon a községek és a városok között fennálló fejlettségbeli különbség?

K2: Felfedezhető-e szignifikáns kapcsolat a települések fejlődése és a településekre érkező Európai Unió támogatások nagysága között?

K3: Miképpen befolyásolja napjainkban a települések fejlődését a térbeli elhelyezkedésük?

K4: Figyelembe véve a Homokhátság gazdasági, és társadalmi állapotát, milyen irányú lehet a településeinek a jövőképe?

A Homokhátság lehatárolása ellenére rendkívül tagolt, melyet már Erdei Ferenc a Futóhomok című művében is kiemelt, bemutatott. Ez ma sincs másképp, hiszen több település is hűen tükrözi nem csak a történelem során rákerült tulajdonságokat, hanem a XX. század közepe óta eltelt idő nyomait is. Disszertációmban megvizsgáltam és faktor-, valamint klaszteranalízis segítségével a 1990 és 2022 közötti időszakban történt változások szerint csoportokba rendeztem a településeket. Az SPSS-ben végzett vizsgálatoknak számos kritériuma van, melyeknek kihívást jelentett megfelelni. A kritériumoknak való megfelelést figyelembe véve négy faktor került megállapításra, melyekből aztán létrejött egy négyklaszteres, továbbá egy háromklaszteres modell. Ezek mellett elkészültek további, magasabb klaszter számos modellek is, de azok nem feleltek meg annak a kritériumnak, hogy egy klaszterben több település legyen egynél, mivel a vizsgálat lényege és célja pontosan ennek az ellenkezője. Ezen túlmenően pedig fejlesztési programot is településcsoportoknak lehetséges meghatározni és irányítani annak adminisztrációs terhei okán. A hazai forrásból finanszírozott programok adminisztrációs feladatait a tagállam, viszont az Európai Unió támogatások elköltését az Unió jogszabályok határozzák meg, melyek jóval nagyobb adminisztrációs kihívást jelentenek nem csak a tagállam, hanem a pályázók felé is.

A faktoranalízis során felhasznált mutatókból kiderül az ökológiát érintő mutatók hiánya, melynek oka a több település tekintetében tapasztalt adathiány, egyes mutatók legfeljebb tíz évet felölelő időtávjai, valamint a faktorelemzés kritériumainak nem megfelelő adatok.

A modellek vizsgálata során kiderült, hogy a négy klaszterszámos az életképes, amely során megállapításra került a Szatellit települések, a Periféria települések, a Felzárkózó települések, és a Vonzerejüket veszítő települések. Ezek a felhasznált mutatók segítségével jól körül határolhatók és így jellemezhetők. A négyenél kevesebb, a három településtípust meghatározó modell viszont utóbbi kettő klasztert összerakja egy csoportba, amely így kaotikussá válik. Érdekes viszont, hogy a Szatellit és a Periféria települések klaszterei - egy települést, Kecskemétet leszámítva változatlanok maradtak. Kecskemét a három klaszterszámos modellben a Szatellit településekhez került, mely nem helyt álló a megyeszékhelyen végbe ment változások okán.

A Szatellit és a Periféria települések folyamatai és problémái nagyban megegyeznek az ezen településekről tanultakkal, viszont a többi településcsoport már összetettebb folyamatokról tettek tanúbizonyságot. A Szatellit települések többsége Budapest szuburbán települése, melyek fejlettségi szintje a klaszter értékeit is inkább felfelé módosítja. Emellett a Periféria települések

klaszter vonatkozásában már fontos elkülöníteni a belső és a külső periféria településeket, mely a dolgozatban megtörtént, így ki is derült, hogy a belső periférián elhelyezkedő Kunpeszér kitörni látszik a perifériából és a Felzárkózó települések közé fog tartozni hamarosan. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a 2010-es években egy építőipari gazdasági szereplő telephelyet hozott létre a településen.

A Felzárkózó és a Vonzerejüket veszítő települések mutatói nagyságrendileg hasonlóak ugyan, de azok tendenciái eltérőek. Amíg a Felzárkózók kismértékben növekedést könyvelnek el maguknak, addig a Vonzerejüket veszítők kismértékű hanyatlást mutatnak. Attól viszont nem kell tartaniuk a Vonzerejüket veszítő településeknek, hogy a hátrányos helyzetűekké válnak, mivel rendelkeznek még akkora tartalékokkal, hogy az ne következzen be.

A Homokhátság települései a történelmi viszontagságok okán nagyobb lélekszámúak, emiatt viszont a településhálózat ritkásabb, mint egy dunántúli térségé. Ennek oka a török uralom, amely az akkori társadalmat és gazdaságot jelentősen megsanyargatta. A nagyobb lélekszám okán a települések elmúlása is nehezebben elérhető, mint például a hegyvidéki települések kapcsán. Ettől függetlenül viszont van mégis két település, a két külső periférián fekvő alacsony lakosságú Periféria települések klaszterbe tartozó Bácsszőlős és Csikéria.

A klaszterek megállapítását és jellemzését követően fejlesztési programok dolgoztam ki, melyek egyszerre több problémára adnak választ. Igyekeztem a fejlesztési program javaslatok alkotásakor azt is figyelembe venni, hogy a Homokhátság is egy nyílt rendszer, vagyis a külső hatások kezelésére is oda kell fókuszálnia annak, aki a településcsoportokat kívánja fejleszteni. A vizsgálat szerint a települések folyamatosan differenciálódnak, melyeket a jelenleg meglévő támogatási struktúrával és nézőponttal nem lehet kezelni, jóval komplexebb fejlesztéseket szükséges megvalósítani, a pontszerű beavatkozások nem érik el a kívánt hatásokat. Ráadásul a nagyvárosokhoz (pl.: Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, stb.) közelebbi településekben kedvezőbb folyamatok játszódnak le, így a települések elhelyezkedése a mai napig is érezteti hatásait. A fejlesztési programcsomagok megvalósítják azokat a kritériumokat, melyeket magam támasztottam feléjük, vagyis legyen mindegyik multifund, komplex, integrált, és fenntartható. Ezeknek a feltételeknek nehéz megfelelni egy olyan környezetben, mint a mai, amikor minden, bármikor változhat. Nehéz, de nem lehetetlen, mivel a vizsgálataim során felölelt időszak elég hosszú ahhoz, hogy megalapozott javaslatokat tegyek a klaszterek fejlesztésére. Kis (2014) kiemeli, hogy a változás folyamata leginkább a helyi közösségek válaszában múlik, amelyeket a globalizációra és az általa indukált folyamatos változásokra adnak. Kis (2014) emellett megjegyzi, hogy a „vidékgazdaságok jövője nem tekinthető adottnak, sokkal inkább a helyi közösségek választásának.” Vagyis a fejlesztési program javaslatoknak a helyi közösségeket kell, hogy segítse elsősorban, melynek a fejlesztési programok megfelelnek. Ez azért is fontos, mivel a társadalom, sőt a gazdaság alapja is az ember, vagyis ha hathatósan akarunk beavatkozni egy térség életébe, akkor az embereket kell segítenünk. A programcsomagok több szakterületet is érintenek, így kívánatos az egész közigazgatás összefogása a vidéket fejlesztő szaktárca

vezetésével, amely ugyan utópisztikusan hangzik, de másképpen nem lehetséges a hatékony vidékfejlesztés megvalósítása.

A Szatellit települések vonatkozásában szükséges az infrastruktúra kiépítettségének fokát és minőségét javítani, hogy az ki tudja szolgálni az új beköltözők igényeit. Az ezeken a településeken élők jelentős része a közeli centrumvárosban dolgozik, így az ingázás feltételeinek javítása kulcsfontosságú feladat. Ám de, érdemes az alvó-, vagy szinte alvó településeknek jól fizető, kvalifikáltabb munkahelyeket helybe vonzani, így növelve tovább a település presztízsét, valamint az ingázásból sarjadó negatív hatások mérséklését. Örök probléma a régi lakosok és az új beköltözők közötti konfliktusok, melyek megoldása már nem pénz kérdése.

A Periféria települések problématérképe sokkal komplexebb, mint a többi klaszteré, mivel meg kell oldani az alacsony jövedelmek emelését, a munkalehetőségek alacsony számát, és a növekvő, egyébként is magas munkanélküliséget szükséges csökkenteni. A foglalkoztatás terén való hátrányos helyzet magas arányú természetes fogyást, vagyis előregedő településeket eredményez. Ezekre a problémákra rakódik még a közlekedési elszigeteltség, az elégtelen színvonalú infrastruktúra, az alacsony iskolázottsági szint, valamint a lakóépületek energetikai fejletlensége is.

A Felzárkózó települések az elnevezésükből is fakadóan már kevesebb problémával néznek szembe, így az alacsony jövedelmekkel, az alacsony színvonalú támogatásabszorpciók képességgel, valamint az alacsony napelemmel rendelkező lakóépületek arányával. Utóbbi az első problémával jár kéz a kézben.

A Vonzerejüket vesztő települések szintén az elnevezésükből fakadóan azzal a problémával szembesülnek, hogy a természetes fogyásuk gyorsuló ütemű a vizsgált időszakban, így pedig a települések előregednek.

Mint az látható a települések jelentős része több problémával néz szembe, amelyekre csakis komplex fejlesztési javaslatokkal lehet válaszolni. Ezeket a fejlesztési programcsomagokat mutatja be részletesen az *5.2 Vidékfejlesztési Program javaslat a 4 településtípusra* alfejezet.

Az *5.3 Vidékfejlesztési Program javaslat a 3 településtípusra* alfejezet már rövidebb a már korábban említett okok miatt, vagyis a Periféria települések ebben a modellben ugyanazok a települések, egyező problémákkal és az azokra adandó válaszokkal.

A Szatellit településekhez viszont hozzákapcsolódott Cegléd, Városföld, és Kecskemét, melyek az utóbbi kivételével jól beleillenek a klaszterbe. Cegléd és Városföld társadalmi és gazdasági tendenciái is megegyeznek a többi településsel. Kecskemét viszont folyamatosan veszíti vonzerejét, mely így nem illik a legfejlettebb, legkedvezőbb folyamatokat felvonultató települések közé. Kecskemétet leszámítva a klaszter településeit ugyanúgy fejleszteném, mint a négy klaszterszámos ugyanezen elnevezésű település csoportot.

Az Egymástól eltérő települések klasztere az egyedüli klaszter a vizsgálatok során, melyekre nem lehet fejlesztési programot írni, mivel két különböző típusú településcsoport településeiből alakult.

Amint a vizsgálatokból és azok eredményéből kiderül egy bizonyos fokú – jelen esetben négytagú – differenciálódás szükséges a településtipizálások során, mivel a klaszterek települései nagyobb eséllyel mozognak együtt, így pedig hasonlóan reagálnak a problémákra és a fejlesztésekre.

A településtipizáláson alapuló vidékfejlesztési program hatékonyabb választ ad a vidék problémáira, mint az eddig megvalósult programok, melyek inkább pontszerű beavatkozásokat részesítettek előnyben. A támogatáspolitikai ezen irányba történő elmozdulása ugyan nem megszokott, de szükséges azt belátni, hogy a vidéki térségek komplexek és sokszínűek, melyek folyamatos változáson esnek át, így a fejlesztésükkor szükséges ezek figyelembe vétele, vagyis hangsúlyozni kívánom, hogy a vidéket csakis multifund, komplex, integrált, és fenntartható módon lehet élhetőbbé tenni.

8 SUMMARY

In my dissertation, I looked for the answer to the direction of the changes in the settlements of Homokhátság, whether they can be grouped and, if so, how, as well as whether these groups of settlements can be developed, and if so, how.

Homokhátság has many demarcations, among which the biggest similarity is that the region occupies the southern part of Pest county, the large part of Bács-Kiskun (with the exception of the Danube), and the western part of Csongrád-Csanád county. However the most professional documents - including the 2013 OTFK - are from ÁBK SZ Nonprofit Kft. and Terra Stúdió Kft. uses the delimitation created by in 2007 to this day, so I also chose this. The demarcation includes 117 settlements, most of which are significantly exposed to the negative impressions of climate change, thus the FAO classified the Homokhátság as a semi-desert landscape, whose future prospects don't paint a better picture. The region is on the path of desertification, which the Danube-Tisza canal wouldn't solve either. During the writing of my thesis, the concept of the channel came up several times, but its investigation requires other scientific fields. In connection with the improvement of the water balance of the Homokhátság - and thus also with regard to the canal - I noticed a lack of concept from both governmental and local government aspects. Moreover, the canal could only be realized at high cost, which hasn't been fully realized by any government in the last nearly one hundred years.

In my research, I formulated research questions and hypotheses, which helped and grounded the evaluation of the results and the understanding of the processes. The following hypotheses were confirmed:

H1: Homokhátság is divided into a rural economy, so the strategic developments of the settlements cannot be managed uniformly.

H3: Integrated rural development based on settlement typification generates sustainable development on the Homokhátság through the cooperation of economic and social actors.

The following hypothesis was partially confirmed during the research:

H4: In the case of the settlements of Homokhátság, the correlations of the development of economic and social indicators show a significant relationship.

Also, the following was not verified:

H2: The settlement structure of Homokhátság is constantly thinning out, because the gravity zone of the central areas (for example, Kecskemét) is getting stronger.

I set out to answer the research questions in subsection 5.1, which were as follows:

Q1: What economic and social factors and relationships can be used to explain the difference in development between villages and cities on the Homokhátság?

Q2: Can a significant relationship be discovered between the development of the settlements and the size of the European Union subsidies coming to the settlements?

Q3: How does the spatial location affect the development of settlements today?

Q4: Taking into account the economic and social condition of the Homokhátság, what direction can its settlements have for the future?

Despite the demarcation of the Homokhátság, it is extremely segmented, which Ferenc Erdei already highlighted and presented in his work *Futóhomok*. This is no different today, as several settlements faithfully reflect not only the characteristics acquired over the course of history, but also those of the 20th century. traces of time since the middle of the century. In my dissertation, I examined and arranged the settlements into groups according to the changes that occurred in the period between 1990 and 2022 with the help of factor and cluster analysis. The tests carried out in SPSS have many criteria, which were challenging to comply. Taking into account the compliance with the criteria, four factors were determined, from which a four-cluster model and a three-cluster model were created. In addition to these, several additional, higher cluster models were prepared, but they didn't comply the criterion of having more than one settlement in a cluster, since the essence and purpose of the study is exactly the opposite. In addition, it is also possible to define and manage a development program for settlement groups due to its administrative burden. The administrative tasks of the programs financed from domestic sources are the responsibility of the member state, but the spending of the European Union subsidies is determined by the EU legislation, which represents a much greater administrative challenge not only for the member state, but also for the applicants.

The indicators used during the factor analysis reveal the lack of indicators concerning ecology, which is due to the lack of data experienced for several settlements, the time spans of some indicators covering a maximum of ten years, as well as data that don't comply the criteria of the factor analysis.

During the examination of the models, it was found that the four cluster numbers are viable, during which the Satellite settlements, the Peripheral settlements, the Catching-up settlements and the Losing their Attractiveness settlements were determined. With the help of the indicators used, these can be well defined and thus characterized. On the other hand, the model that defines three settlement types with less than four groups the latter two clusters into one group, which thus becomes chaotic. It is interesting, however, that the clusters of Satellite and Peripheral settlements - with the exception of one settlement, Kecskemét - remained unchanged. In the model with three cluster numbers, Kecskemét was added to the Satellite settlements, which is not correct due to the changes that took place in the county seat.

The processes and problems of the Satellite and Peripheral settlements are largely the same as those learned about these settlements, but the other groups of settlements already showed evidence of more complex processes. Most of the Satellite settlements are suburban settlements

of Budapest, whose level of development tends to modify the values of the cluster upwards. In addition, with regard to the Periphery settlements cluster, it is important to separate the inner and outer periphery settlements, which was done in the thesis, so it became clear that Kunpeszér, located on the inner periphery, seems to be breaking out of the periphery and will soon be included among the Catching-up settlements. This is mostly due to the fact that in the 2010s, a construction business operator established a site in the settlement.

Although the indicators of the Catching Up and Losing Attractiveness settlements are similar in magnitude, their trends are different. While the Catching Up show a slight increase, the Losers show a slight decline. On the other hand, settlements that are losing their attractiveness don't have to fear that they will become disadvantaged, as they still have enough reserves to prevent this from happening.

Due to historical adversity, the settlements of Homokhátság have a larger population, but because of this, the settlement network is sparser than that of a trans-Danubian region. The reason for this is the Turkish rule, which made the society and economy of that time significantly miserable. Due to the larger population, it is more difficult to reach settlements, as, for example, in the case of mountainous settlements. Regardless of this, there are still two settlements, Bácsszőlős and Csikéria, which belong to the Peripheral cluster of settlements with a low population, located on the outer periphery.

After establishing and characterizing the clusters, I developed development programs that provide answers to several problems at the same time. When making proposals for the development program, I also try to take into account the fact that the Homokhátság are also an open system, which means that whoever wants to develop the settlement groups must also focus on the management of external influences. According to the investigation, the settlements are constantly differentiating, which cannot be handled with the currently existing support structure and point of view, much more complex developments need to be implemented, targeted interventions don't achieve the desired effects. In addition, more favorable processes take place in settlements closer to the big cities (e.g.: Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, etc.), so the location of the settlements still has its effects to this day. The development program packages fulfill the criteria that I set for them, that is, they should all be multifund, complex, integrated and sustainable. These conditions are difficult to comply in an environment like today, when everything can change at any time. It is difficult, but not impossible, since the period covered by my investigations is long enough to make well-founded recommendations for the development of clusters. Kis (2014) emphasizes that the process of change mostly depends on the response of local communities to globalization and the continuous changes induced by it. Kis (2014) also notes that "the future of rural farms cannot be considered a given, but rather a choice of local communities." In other words, the development program proposals must primarily help the local communities to which the development programs correspond. This is also important because the basis of society and even the economy is people, that is, if we want to effectively intervene in the

life of an area, then we have to help the people. The program packages affect several specialized areas, so it is desirable to unite the entire public administration under the leadership of the regional development ministry, which may sound utopian, but it isn't possible to achieve effective rural development otherwise.

Regarding the Satellite settlements, it is necessary to improve the level and quality of the infrastructure, so that it can serve the needs of new residents. A significant part of the people living in these settlements work in the nearby city center, so improving commuting conditions is a key task. However, it is worth attracting well-paying, more qualified jobs to sleeping or almost sleeping settlements, thus further increasing the prestige of the settlement and mitigating the negative effects of commuting. Conflicts between old residents and new residents are a perennial problem, the solution of which is no longer a matter of money.

The problem map of the Periphery settlements is much more complex than that of the other clusters, as it is necessary to solve the increase of low incomes, the low number of job opportunities, and to reduce the growing, already high unemployment. The disadvantageous situation in terms of employment results in a high rate of natural decline, i.e. aging settlements. On top of these problems are traffic isolation, insufficient quality infrastructure, low education levels, and the energetic underdevelopment of residential buildings.

Due to their name, the Catching-up settlements already face fewer problems, such as low incomes, low-quality support absorption capacity, and the proportion of residential buildings with low solar panels. The latter goes hand in hand with the first problem.

The Losing their Attractiveness are also faced with the problem, arising from their name, that their natural decline is at an accelerating rate during the examined period, and thus the settlements are aging.

As can be seen, a significant part of the settlements face several problems that can only be answered with complex development proposals. These development program packages are presented in detail in subsection 5.2 *Vidékfejlesztési Program javaslat a 4 településtípusra*.

Subchapter 5.3 *Vidékfejlesztési Program javaslat a 3 településtípusra* is already shorter for the reasons already mentioned, that is, the Peripheral settlements in this model are the same settlements, with the same problems and the answers to be given to them.

On the other hand, Cegléd, Városföld and Kecskemét were connected to the Satellite settlements, which, except for the latter, fit well into the cluster. The social and economic trends of Cegléd and Városföld are the same as the other settlements. Kecskemét, on the other hand, is constantly losing its attractiveness, which does not fit among the settlements with the most developed and favorable processes. With the exception of Kecskemét, I would develop the settlements of the cluster in the same way as the group of settlements of the same name with four cluster numbers.

The Variable settlements cluster is the only cluster during the tests for which a development program cannot be written, as it was formed from the settlements of two different types of settlement groups.

As the investigations and their results show, a certain degree of differentiation - in this case four members - is necessary during settlement typification, since the settlements of clusters are more likely to move together and therefore react similarly to problems and developments.

The rural development program based on settlement typification provides a more effective response to the problems of the countryside than the programs implemented so far, which preferred targeted interventions. It isn't usual to move support policy in this direction, but it is necessary to realize that rural areas are complex and diverse, which undergo continuous change, so it is necessary to take them into account when developing them, that is, I want to emphasize that the countryside can only be multi-fund, complex, integrated, and can be made more livable in a sustainable way.

9 MELLÉKLETEK

M1 melléklet: Irodalomjegyzék

- 1) 16/1959. (V. 30.) FM rendelet a mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas területek kialakításának végrehajtásáról
- 2) 16/2016. (II. 10.) Korm. rendelet az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról
- 3) 17/2016. (II. 10.) Korm. rendelet a használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthonteremtési kedvezményről
- 4) 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról Lekérdezés időpontja: 2023.03.25.)
- 5) 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről Lekérdezés időpontja: 2022.09.21.
- 6) 1003/2021 (I. 11.) Korm. határozata a vidéki Magyarország megújításáról, a hazai mezőgazdaság és élelmiszeripar versenyképességének, valamint a gazdák támogatási szintjének a 2021–2027-es időszakban történő megőrzéséről In: Magyar Közlöny 2021. évi 6. sz.
- 7) 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet a kedvezményezett járások besorolásáról
- 8) 90/2023. (III. 22.) Korm. rendelet az országos településrendezési és építési követelményekről szóló 253/1997. (XII. 20.) Korm. rendeletnek a tanya beépíthetőségével összefüggő módosításáról
- 9) Abonyiné P. J. (2003): Infrastruktúra. Dialóg Campus Kiadó, Budapest- Pécs, pp. 24.
- 10) Agrárprogram Szakmai Füzetek. 13. Vidékfejlesztés. FM, Budapest, 1997. pp. 3.
- 11) Bauer F., Prohászka K. (1987): Műtrágyázással kombinált zöldtrágyák és istállótrágya hatásának összehasonlítása vetésforgó tartamkísérletekben a Duna-Tisza közeli lepelhomok talajon In: Növénytermelés 36. évf. 6. sz. pp. 463-479.
- 12) Báger G., Kiss D., Kovács R., Vígvári A. (2010): A nemzetgazdasági tervezés megújítása – Nemzeti igények, uniós követelmények ÁSZ Kutató Intézet Tanulmány pp. 94.
- 13) Bálint J., Juhász M. (2009): Globalitás, regionalitás és lokalitás a vidékfejlesztésben in: Vidékfejlesztés - vidékfejlesztési menedzsment és marketing pp. 9-19., 28.
- 14) Bánlaky P., Hidy P. (1999): Helyi kultúra és a vidékfejlesztés In: Vidékfejlesztés egyetemi tankönyv
- 15) Bárh J. (2002): A Duna-Tisza köze történeti tájai in: Füzi L. (szerk.) Bronztű sisak Forrás Kiadó
- 16) Beluszky P., Sikos T. T. (2007): Változó falvaink – Magyarország az ezredfordulón MTA Társadalomkutató Központ ISSN 1418-656X pp. 116., 123.

- 17) Beluszky P. (2009): A piramis alján szolgáltatások – kereskedelem a (kis)falvakban In: Magyar Tudomány 2009. 6. sz. pp. 667.
- 18) Beluszky P., Sikos T. T. (2011): Változó falvaink – Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkárszig Akadémiai Kiadó Budapest pp. 11-17.
- 19) Beluszky P., Bajmóczy P., Farkas J. Zs., Csatári B. (2021): Vidéki térségek In: Magyarország nemzeti atlasza – társadalom (szerk.: Kocsis K.) Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Budapest pp. 140-146.
- 20) Bengs S., Sgmidt Thomé K. (2006): Urban-rural relations in Europe ESPON 1.1.2 Final Report pp. 12. ISBN number: 951-22-7244-X
- 21) Bíró M., Révész A., Molnár. Zs., Horváth F. (2007): Regional habitat pattern of the Danube- Tisza interfluvium in Hungary I. The landscape structure and habitat pattern; the fen and alkali vegetation In. Acta Botanica Hungarica 49. évf. 3-4 sz. pp. 267-303.
- 22) Bódi F. (2010): Népeségfogyás, a szegénység ördögi köre In: A falu 25. évf. 3. sz. pp. 23.
- 23) Bodnár G. (2014): A visegrádi négyek vidéktípusainak megjelenése a nemzetközi és a nemzeti fejlesztési koncepciókban In: Tér és társadalom 28. évf. 3. sz. pp. 129.
- 24) Buday- Sántha A. (2011): Agrár- és vidékpolitika SALDO Kiadó, pp. 11., 14.
- 25) Christaller W. (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland In: Baskin, C.W., Trans., Central Places in Southern Germany
- 26) Cloke P. (1985): Whither rural studies? in: Journal of Rural Studies vol. 1 i. 1. pp. 1-9.
- 27) Cloke, P. J., Park, (1985): Rural Resource Management. St. Martin Press Inc.
- 28) Commission implementing regulation (EU) No 808/2014 Article 4 Amendments of rural development programmes (2) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0808>
- 29) Council of Europe (1996): European Charter for Rural Areas. <http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbnQvbnNveG1sL1hSZWYvWDJILURXLWV4dHIuYXNwP2ZpbGVpZD0xNTMzMzYw5nPUVO&xsl=aHR0cDovL3NlbWVudGljcGFjZS5uZXQvWHNsC9QZGYvWFJlZi1XRC1BV C1YTUwyUERGLnhzbA==&xsltparams=ZmlsZWlkPTE1MzMw> Lekérdezés időpontja: 2019.09.10.
- 30) Council of the European Union (2023): Schengen area: Council agrees to lift air and maritime internal border controls with Bulgaria and Romania. link: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/30/schengen-area-council-takes-move-towards-lifting-border-controls-with-bulgaria-and-romania/> Lekérdezés időpontja: 2023.12.31.
- 31) Council of the European Union (2024): Policies. link: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/cap-introduction/> (letöltés: 2024.06.10.)

- 32) Cromartie J., Bucholtz S. (2008): Defining the “Rural” in Rural America in: Amber Waves <https://www.ers.usda.gov/amber-waves/2008/june/defining-the-rural-in-rural-america> Lekérdezés időpontja: 2023.01.30.
- 33) Csallner, A. E. (2015). Bevezetés az SPSS statisztikai programcsomag használatába. Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar. <http://eta.bibl.u-szeged.hu/1264/4/csallner-spss-javitott.pdf> pp. 49., 99.
- 34) Csatári, B. (1999a). A magyar vidék térségi tagolódása. I. Vidéki térségek és vidéki települések. Típusalkotás. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, pp. 17–30.
- 35) Csatári B. (1999b): A tanyák helyzete és perspektívái kézirat MTA RKK Kecskemét pp. 1-4.
- 36) Csatári B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékies kritériumai in: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón MTA RKK Pécs
- 37) Csatári B. (2001): A vidék földrajzi kérdései. in: Dormány G. – Kovács F. – Péti M. – Rakonczai J. (szerk.): A földrajz eredményei az új évezred küszöbén, SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, pp. 1–9. <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Csatari.pdf> (letöltés: 2023.02.17.)
- 38) Csatári B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről In: Területi Statisztika 7. évf. 6.sz. pp. 533.
- 39) Csatári B. (2006): A megélt tér élménye – Gondolatok táj, a terület- és a vidékfejlesztés kapcsolatáról In: Falu, város, régió 12. évf. 3. sz. pp. 24.
- 40) Csatári B. (2013): „Sors nyiss nekem tért...” Reflexiók a vidéki térproblémákról szóló cikkekhez In: A falu 28. évf. 2. sz. pp. 24.
- 41) Csatári B. (2018): Személyes előszó: tanyák és szórványok In: A falu 33. évf. 3. sz. pp. 6-7.
- 42) Csatári B., Farkas J. Zs. (2018): Az alföldi tanyák változó szerepe a településszerkezetben In: A falu 33. évf. 3. sz. pp. 33.
- 43) Cserni I., Pető J., Hüvely A. (2015): A Duna- Tisza közti Homokhátság múltbeli, jelenlegi és jövőbeli kutatási eredményei és lehetőségei In: Economica 4. évf. 2. sz. pp. 13-16.
- 44) Cséfalvay Z. (2004): Globalizáció 1.0 Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- 45) Csordás L. (2021): A zártkertek kialakulása, a térbeli terjedésüket eredményező legfontosabb jogszabályok és azok hatásai Magyarországon 1959-1994 között In: Gradus 8. évf. 3. sz. pp. 88-96. <https://doi.org/10.47833/2021.3.ECO.001>
- 46) Csordás L. (2022): A zártkertrendezés és annak hatása a Magyarországi üdülőépítésre In: Gradus 9. évf. 2 sz. pp. 1-10. <https://doi.org/10.47833/2022.2.ECO.008>
- 47) Czene Zs. (2004): A kulturális örökség szerepe a területfejlesztésben Doktori értekezés pp. 148.
- 48) Czirfusz M. (2010): Faktoranalízis, a látszattmegoldás in: Tér és Társadalom 24. évfolyam 1. szám pp. 38.

- 49) Domingos S. (2018): Towards a New Economy in Rural Areas In: Entrepreneurship and Structural Change in Dynamic Territories pp. 189.
- 50) Dorgai L. (1998): Néhány gondolat a „Mi tekinthető vidéknek?” című vitacikkhez In: Gazdálkodás XLII évf. 5. sz. pp. 60-64.
- 51) Duró A. (2018): Tanyás települések és tanyagondnoki szolgálatok az Alföldön In: A falu 33. évf. 3. sz. pp. 23.
- 52) Egyesült Nemzetek Szervezete (2011) The Millennium Development Goals report 2011. ISBN 978-92-1-101244-6.
- 53) Erdei F. (1942): Magyar tanyák Athenaeum kiadó pp. 13.
- 54) Erdei F. (1957): Futóhomok Athenaeum kiadó pp. 41., 46., 47., 57- 58., 60., 120.
- 55) Erdei F. (1971): Város és vidéke Akadémiai Kiadó, Budapest
- 56) Európai Parlament (2024): A KAP finanszírozása: tények és szám adatok pp. 2.
link: https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/hu/FTU_3.2.2.pdf
Lekérdezés időpontja: 2024. 06.11.
- 57) European Commission (1988): The future of Rural Society. Commission communication transmitted to the Council and to the · European Parliament on 29 July 1988 pp. 5. <http://aei.pitt.edu/5214/1/5214.pdf> (letöltés: 2023.11.28.)
- 58) Eurostat (2010): A revised urban-rural typology in: Eurostat regional yearbook 2010. pp. 240-253. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5726181/KS-HA-10-001-15-EN.PDF/5499ee07-b61e-4615-9631-ed76e2a31f81?version=1.0> (letöltés: 2019.10.01.)
- 59) Farkas J., Kovács A. D. (2006): A homokhátsági tanyás térségek vizsgálata In: Gazdálkodás 50. évf. 1. sz. pp. 73-81.
- 60) Farkas J. Zs., Lennert J., Hoyk E., Szakai Á., Kovács A. D., Vásárus G., Óvári Á. (2023): A Duna- Tisza Közi Homokhátság Területfejlesztési Konceptiója és Programra – I. Előkészítő és II. Javaslattevő fázis pp. 5. - 67.
- 61) Farkas T. (2009): A vidéki örökség fogalma és fejlesztése In: Vidékfejlesztés I. Szent István Egyetem pp. 87.
- 62) Fehér A. (1998): A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról. Gazdálkodás, 42. évf., 5. szám. pp. 54-59.
- 63) Fehér A., Dorgai L. (1998): A vidék eltartó-képességének stabilizálása, regionális összefüggései. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest. pp. 25
- 64) Fehér A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság Agroinform kiadó Budapest pp. 40., 53-105.
- 65) Feng W., Liu Y. (2019): Effect of land-centered urbanization on rural development: A regional analysis in China In: Land Use Policy 35. évf. 87. sz. pp. 104072- 104079.
- 66) Ferencz Á. – Kujáni K. – Deák Zs. (2019): Klímaváltozás gazdasági hatásai a Homokhátságon in: Gradus 6. évf. 2. sz. pp. 64-65.

- 67) FitzSimmons M. – Goodman F. (1998): Incorporating nature: environmental narratives and thereproduction of food. In: Braun B. – Castree N.: Remaking Reality: Nature at the Millenium Routledge. London pp. 198.
- 68) Font E. (1999): A vidék gondja globális, vagy lokális kérdés? In: Pócs Gyula (szerk.): Vidékfejlesztés, vidékpolitika. Agroinform Kiadóház, Budapest pp. 11.
- 69) Font E. (2001): Alakul a magyar vidék? in: A falu 16. évf. 3. sz. pp. 13-22.
- 70) Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium: Magyarország SAPARD terve 2000-2006 pp. 61.
- 71) Gergely S. (2010): Nemzeti stratégia és a vidék felemelkedése In: Sikeres vidéki térségek – párbeszéd a vidékért pp. 45.
- 72) Gergics T. (2023): A felzárkózás hatása az egyenlőtlenségekre az Európai Unióban 2004 óta In: Pénzügyi szemle 2023/ 2. sz. pp. 32-52.
https://doi.org/10.35551/PFQ_2023_2_2
- 73) Giddens A. (1990): The consequences of modernity Polity Press, Cambridge pp. 64.
- 74) Glatz F. (2005): A vidéki Magyarország jövője vitaanyag in: Ezredforduló – stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián. pp. 5-19.
- 75) Glatz F. (2008): Új vidékpolitika – Párbeszéd a vidékért MTA Társadalomkutató Központ
- 76) Glatz F. (2010): Világszemlélet-váltás, agrár- és vidékpolitika Európában, Magyarországon In: Az európai és a magyarországi agrárpolitika jövője pp. 15-36. ISBN 978 963 9627 34 5
- 77) Glatz, F., Csatári, B. és Kovács, A. D. (2004): Homokhátság 2004: szembesítés, lehetőségek, teendők. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete. pp. 17.
- 78) Goda P. (2021): A vidék helyzete és lehetséges jövőképe előadás A vidéki Magyarország a pandémia korában. IX. Falukonferencia
- 79) Gonda T. (2014): A helyi termék turisztikai hasznosítása – a vidékfejlesztés új lehetősége In. A falu 24. évf. 2. sz. pp. 18.
- 80) G. Fekete É. (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? – Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban In: Földrajzi Közlemények 2006. év 1-2. sz. pp. 55-66.
- 81) G. Fekete É. (2013): Integrált vidékfejlesztés, “Cross border training of economic experts in distance learning network” project (CROSSEDU) HUSK/1101/1.6.1-0300, Miskolc pp. 6-7.
- 82) Halmai P. (2020a): A KAP 1992. évi reformja In: A Közös Agrárpolitika rendszere pp. 57-58. ISBN 978-963-531-282-5
- 83) Halmai P. (2020b): A Közös Agrárpolitika változásai. Az „eredeti modell” alapproblémái In: A Közös Agrárpolitika rendszere pp. 43., 69-71. ISBN 978-963-531-282-5

- 84) Hankiss E. (2012): Egy ország arcai. Válogatott szociológiai írások 1977- 2012 L'Harmattan Kiadó, Budapest pp. 522.
- 85) Hantos K. (2022): A Közös Agrárpolitika új irányai pp. 1., 3. In: Parlament Infojegyzet https://www.parlament.hu/documents/10181/63291245/Infojegyzet_2022_23_EU_Kozos_Agrarpolitika_uj_iranyai.pdf/f6d34baa-381f-e44a-f26c-7085e2403b9b?t=1667485704764 Lekérdezés időpontja: 2024.07.16.
- 86) Harmati I. (1994): A Duna-Tisza köze vízháztartása és a mezőgazdasági tevékenységek közötti kölcsönhatások In: A Duna-Tisza közti hátság vízgazdálkodási problémái 3. szám pp. 37-51.
- 87) Hesser Z. (2024): A dunaföldvári híd újjáépítése link: <https://www.partoldal.hu/wordpress/2024/07/12/a-dunafoldvari-hid-ujjaepitese/> (letöltés: 2024.08.11.)
- 88) Hlbocsányi N., Péterné Fehér M. (2013): Kada Elek szerepe Kecskemét gazdasági életének 20. század eleji megerősödésében in: Kecskemét „Aranykora” Kada Elek a városfejlesztő polgármester pp. 85.
- 89) Hoggart, K. 1990: Let's do away with rural In: Journal of Rural Studies 6. évf. 3. sz. pp. 245 [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(90\)90079-N](https://doi.org/10.1016/0743-0167(90)90079-N)
- 90) Homokháti Speciális Célprogram link: <http://www.homokhatsag.hu/portal/page.php?2> (letöltés: 2023.01.05.)
- 91) Hoyk E., Farkas J. Zs., Lennert J. (2018): Táji - környezeti konfliktusok a Homokhátságon In: Geográfus hírlevél 50. pp. 8-13.
- 92) Hoyk E., Kőszegi I. R. (2021): A terület tervezésben alkalmazható módszerek jegyzet 2021. pp. 43.
- 93) Illés T. (2018): A kulturális globalizáció földrajzi vonásai In: Tér és társadalom 32. évf. 2. sz. pp. 5., 7.
- 94) Imbrenda V., Coluzzi R., Bianchini L., Di Stefano V., Salvati L. (2022): Chapter Two - Urban sprawl: Theory and practice In: Advances in Chemical Pollution, Environmental Management and Protection 8. évf. 1. sz. pp. 23-46. <https://doi.org/10.1016/bs.apmp.2022.10.017>
- 95) József Attila Könyvtár (2013): Évfordulók, események 1960. január 2-án beköltöztek a lakók az első panelházba link: <http://www.jakd.hu/index.php?p=evfordulo&id=1323> Lekérdezés időpontja: 2022.08.20
- 96) Kapronczai I. (2015): Magyar vidékgazdaság – 10 év az EU-ban In: A falu 30. évf. 3. sz. pp. 13-15., 18-19.
- 97) Káposzta J. (2007): Regionális gazdaságtan pp. 17-18.
- 98) Káposzta J., Nagy H. (2013): Vidékfejlesztés és környezetipar kapcsolatrendszere az endogén fejlődésben In: Journal of Central European Green Innovation pp. 71-82.
- 99) Káposzta J. (2015): A vidékgazdaság fejlesztési kérdései a XXI. században in: Bíró A Zoltán, Gyetvai Árpád, Magyar Ferenc (szerk.) Kreatív fiatalok - innovatív vidék:

- Sikeres helyi fejlesztési gyakorlatok a Székelyföldön. Csíkszereda: Státus Kiadó, 2015. pp. 13-22. (Új utakon a tehetséggondozás VI.) ISBN 978-606-661-040-7
- 100) Káposzta J. (2016): Regionális összefüggések a vidékgazdaság fejlesztésében In: *Studia Mundi- Economica* 3. évf. 1. sz. pp. 52-61.
 - 101) Káposzta J. (2018): Az endogén források szerepe a vidék jó kormányzásának rendszerében In: *Studia Mundi – Economica* 5. évf. 3. sz. pp. 64., 66.
 - 102) Káposzta J. (2019): Térbeli struktúrák változásainak hatása a vidékgazdaság fejlődésére Nemzeti Közzolgálati Egyetem Budapest pp.98.
 - 103) Káposzta J., Honvári P. (2019): A smart falu koncepciójának főbb összefüggései és kapcsolódása a hazai vidékgazdaság fejlesztési stratégiájához In: *Tér és Társadalom* 33. évf. 1.sz. 83-97.
 - 104) Káposzta J. (2020): A vidékfejlesztés helye a regionális tudományban In: *Tér és társadalom* 34. évf. 1. sz. pp. 37-40.
 - 105) Kengyel Á (2022): Környezeti és költségvetési szempontok szorításában In: *Közgazdasági szemle* 69- évf. júniusi sz. pp. 721-738.
 - 106) Kis K. (2011): A vidék és a vidéki térségek meghatározásának európai vonatkozásai (történeti áttekintés az Európai Bizottság új város-vidék tipológiája apropóján) in: *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok* (6) pp. 108-109.
 - 107) Kis, K. (2013). Vidékgazdaság, erőforrások, infrastruktúra rendszerszemléletben. In Veres, L. (szerk.), *Regionális földrajzi tanulmányok: Abonyiné Dr. Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére* (pp. 109–120.). (Közép-Európai Monográfiák 7.) Egyesület Közép-Európa Kutatására.
 - 108) Kis K. (2014): Vidékgazdaság, kultúra, lokalizáció: eltérő válaszok és fejlődési differenciák in: *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok* 9. évf. 1-2. sz. pp. 9-28.
 - 109) Kis K. (2019): Gondolatok a vidékfejlesztés „rendszertervezéséről”- a teljesség felé... In: *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok* 14. évf. 3. sz. pp. 11-27.
 - 110) Kotsis I., Illyés Zs., Varga D., Kotsis I., Földi Zs., Hubayné H. N., Albicz K. (2022): Zártkerti területek fejlesztése Oktatási és tervezési segédlet ISBN 978-615-81628-6-9
 - 111) Kovách I. (2012): A vidék az ezredfordulón, *Argumentum* kiadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) pp. 25., 34-64.
 - 112) Kovách I., Megyeri B. (2018): A magyar vidék alakulása az erőforrások, a társadalmi tőke és a fejlesztéspolitikai változásainak tükrében in: *Erdélyi társadalom* pp. 84-90.
 - 113) Kovács A.D., Farkas J.Zs., Perger É. (2015): A vidék fogalma, lehatárolás és új tipológiai kísérlete. in: *Tér és Társadalom*. 29. évf. 1. sz. pp. 14-18., 22, 27.
 - 114) Kovács P. (2016): Elméleti összefoglalók <https://docplayer.hu/13268239-Elmeleti-osszefoglalok-dr-kovacs-peter.html> (letöltés: 2023.05.22.) pp.24.
 - 115) Kovács T. (1998): Mi tekinthető vidéknek? in: *Gazdálkodás*, 42. évf. 5. sz.

- 116) Kovács T. (2000): Vidék, vidékfejlesztés, vidékpolitika. Gazdálkodás, 13. évf. 3. sz. pp. 11-20.
- 117) Kovács T. (2012): Vidékfejlesztési politika – Studia regionum Dialóg- Campus Kiadó pp. 19.
- 118) Kovács, Z.; Farkas, J.; Lennert, J.; Szabó, B.; Egedy, T. (2022): Az urban sprawl (városi szétterülés) és a területhasználat változásának vizsgálata a budapesti városrégióban – múlt, jelen, jövő. city.hu Várostudományi Szemle 2. évf. 3. sz. pp. 53-74.
- 119) Közös Agrárpolitika Stratégiai Terv pp. 304.
<https://kormany.hu/dokumentumtar/magyarorszag-kap-strategiai-terve-2023-2027>
(letöltés: 2023.11.22.)
- 120) Központi Statisztikai Hivatal (2022): Magyarország 2022 2. táblázat
Munkaerőpiaci helyzetkép
https://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=1079525&p_lang=HU
(letöltés: 2023.07.31.)
- 121) Kőszegi I. R. (2016): A vidékfejlesztés jelentősége agrár vállalkozók számára Magyarországon Elektronikus tananyag pp. 2., 80., 82., 84., 85.
- 122) Kulcsár L. (2017): A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések pp. 84- 85., 92.- 93., 98. Kriterion Könyvkiadó Kolozsvár
DOI: 10.22004/ag.econ.279366
- 123) Lábás K. S., Korom A. (2023): A kultúra és a vidékfejlesztés kapcsolatának vizsgálata Hollokő településen In: A Falu 38. évf. 4. sz. pp. 33-49.
- 124) Lámfalusi I., Hámori J., Rózsa A., Goda P. (2023): Környezeti fenntarthatóság a Közös Agrárpolitikában és az EU-taxonómiában In: Gazdálkodás 67. évf. 1. sz. pp. 3-30.
- 125) Lengyel, I., Rechnitzer, J. (2004). Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, pp. 28.
- 126) Lennert J., Csatári B., Farkas J.Zs., Mezőszentgyörgyi D. (2015): Locality-Based and Place-Based Development in Theory and Practice – An Example of the Hungarian Countryside In: Deturope 7. évf. 2. sz. pp. 4.
- 127) Lennert J. (2016): A dél-alföldi települések tipizálása faktorés klaszteranalízis alkalmazásával In: Tájak, régiók, települések térben és időben : tanulmánykötet Beluszky Pál 80. születésnapjára pp. 231-240.
- 128) Lóczy D. (2002): Tájéértékelés, földértékelés. Dialog Campus Kiadó Budapest-Pécs pp. 307.
- 129) Lösch A. (1954): The Economics of Location: A Pioneer Book in the Relations Between Economic Goods and Geography. Yale University Press, New Haven
- 130) Maács M. (2020): A vidékfejlesztés fogalma az Európai Unióban In: A Közös Agrárpolitika rendszere pp. 215-218., 239-247. ISBN 978-963-531-282-5

- 131) Magda R., Marselek S. (2010): Vidékgazdaságtan I. Szaktudás Kiadó Budapest ISBN 978-963-9935-4-6
- 132) Mendöl T. (1963): Általános településföldrajz Akadémiai Kiadó pp. 16-17., 123.,
- 133) Milicevic V. (2023): The Common Agricultural Policy – it's instruments and their reforms. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/107/a-kozso-agrarpolitika-annak-eszkozei-es-azok-reformjai> Lekérdezés időpontja: 2024.07.16.
- 134) Mills B. (1999): Why the Search for a Definition of Rurality may be a Fool's Errand, POPFEST Online Journal, 'www.cometo/popfest, Vol. 1, No. 2, https://www.drbyanmills.com/uploads/7/5/6/6/7566679/rurality_defined.pdf (letöltés: 2023.02.08.)
- 135) Molnár M. (2002): A nagykunsági tanyavilágról jelen időben In: A falu 17. évf. 3. sz. pp. 31-35.
- 136) Molnár M. (2008): Regionális egyenlőtlenségek. Szent István Egyetem pp. 27., 48.
- 137) Molnár M. (2010): Település és településhálózati ismeretek. Szent István Egyetem pp. 12.
- 138) Müller A. (2023): Művészet és marketing Kecskeméten – Kecskemét belső identitásának erősítése egy helyi image vállalkozó példáján In: Hírös város az aafödön pp. 276-293.
- 139) Nagy G. (2007): Vidék, vidékiség, vidékfejlesztés fogalomköre In: Vidékfejlesztés, vidékfejlesztés intézményrendszere ISBN 9789639732162 pp. 9., 15.
- 140) Nagy G., Koós B. (2014): First results in modelling objective well-being in Hungary at lower territorial level In: Regional statistics Vol. 4 No. 2. pp. 76- 77. DOI: 10.15196/RS04205
- 141) Nagy I. (2022): sajtóközlemény <https://www.facebook.com/plugins/video.php?height=314&href=https%3A%2F%2Fwww.facebook.com%2Fnagyistvan.movar%2Fvideos%2F816864069621821%2F> Lekérdezés időpontja: 2024.07.17.
- 142) Nagy S., Molnár Á., Kis K. (2022): közvetlen agrártámogatások megyei szintű eloszlásának és koncentrációjának mintázatai a 2020-as adatok tükrében. In Mezőgazdasági és vidékfejlesztési kutatások a jövő szolgálatában 3.: Tudomány: út a világ megismeréséhez Szeged: MTA SZAB Mezőgazdasági Szakbizottság pp. 155–174.
- 143) Nemes G., Tomay K. – Sulyok J. – Orbán É. (2022): Vidéki turizmus és dzsentifikáció a pandémia idején pp. 197-208. In: A vidéki Magyarország a pandémia korában IX. Falukonferencia szerk.: Horeczki R. – Szabó T. KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs ISBN 978-615-5949-11-1
- 144) Nemes Nagy J. (1998): A tér a társadalomkutatásban pp. 171-186.

https://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/Ter_a_tarskutban/A_Ter_a_tarsadalomkutasban_NNJ.htm

- 145) Obádovics Cs. (2004): A vidéki munkanélküliség térségi eloszlásának elemzése. Doktori értekezés. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő pp. 22.
- 146) Orbán Sz. G. (2019.): A Hajdú-Bihar megyei tanyagondnoki szolgálatokról In. A falu 34. évf. 1. sz. pp. 45-48.
- 147) Őrsi A., Kertész Á. (2012): Az éghajlatváltozásra legérzékenyebb területek lehatárolása a Homokhátság területén In: V. Magyar Tájökológiai Konferencia Absztrakt kötet pp. 1.
- 148) Palakovics Sz., Fodor Z., Takács A. (2016): Közvetlen támogatások. pp. 4. In: Gazdálkodói kézikönyv. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, Budapest. ISBN 978-615-5307-24-9
- 149) Pendixen P. (2004): A kultúra mint a regionális gazdaság fejlődésének motorja In: Tudásmenedzsment 5. évf. 1. sz. pp. 17-36.
- 150) Porter, Michael E.-Ketels, Christian H.M.-Miller, Kaia-Bryden, Richard T. (2004): Competitiveness in Rural U.S. Regions: Learning and Research Agenda. Institute for Strategy and Competitiveness Harvard Business School. pp. 70. https://www.isc.hbs.edu/Documents/ced/EDA_RuralReport_20040621.pdf Lekérdezés időpontja: 2019.09.07.
- 151) Póla Péter (2002): A vidékfejlesztés aktuális kérdései in Széchenyi, István Egyetem Doktori Iskolák Hallgatói Önkormányzata Széchenyi István Egyetem Doktori Iskolák Hallgatói Önkormányzata: Fiatal Regionalisták III. Országos Konferenciája, Győr. pp. 8.
- 152) Polónyi I (2002): Az oktatás gazdaságtana Osiris Kiadó Budapest
- 153) Pupos T. (2015): Vidékgazdaságtan (oktatási segédlet) Pannon Egyetem Georgikon Kar pp. 8., 11., 12., 33.
- 154) Ray C. (2000): Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe pp. 18-24.
- 155) Ray C. (2013): Kultúra, intellektuális tulajdon és a területi alapú vidékfejlesztés in: Fejlesztéspolitika- vidékfejlesztés Debreceni Egyetemi Kiadó pp. 138-156.
- 156) Ray C. (2001): Rural and small town Canada Analysis Bulletin ISSN 1481-0964 pp. 11.
- 157) Rechnitzer J. (2010): Területi politika és vidékpolitika – együtt és külön In: Sikeres vidéki térségek – párbeszéd a vidékért pp. 17., 19.
- 158) Rechnitzer J., Smahó M. (2011) Területi Politika, Akadémia Kiadó pp. 103- 120.
- 159) Rechnitzer J. (2014): A területi politika új irányai, külön tekintettel a Dél-Alföldre előadás MRTT konferencia 2014.

- 160) Reddy D. N. (2013): Formal credit and rural occupational diversification: Recent Experience in India <http://lrs.sagepub.com/content/1/1/1.short>
<https://doi.org/10.1177/2321024913483040> Lekérdezés időpontja: 2024.10.17.
- 161) Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council Article 86 Eligibility of expenditure (4) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R2115>
- 162) Rigg J. (2009): Rural-Urban Interactions, Agriculture and Wealth: A Southeast Asian Perspective In: Progress in Human Geography 22. évf. 4. sz. pp. 497-522 DOI:10.1191/030913298667432980
https://www.researchgate.net/publication/249871643_Rural-Urban_Interactions_Agriculture_and_Wealth_A_Southeast_Asian_Perspective
Lekérdezés időpontja: 2024.10.17.
- 163) Ritter K. (2008): Agrárfoglalkoztatási válság és a területi egyenlőtlenségek Doktori értekezés tézisei pp. 1.
- 164) Ritter K. (2009): A vidék-lehatárolások újabb következményei In: Vidékfejlesztés II. Szent István Egyetem pp. 47., 71.
- 165) Ritter K. (2018): A vidékgazdaság foglalkoztatási szerkezete Magyarországon in: Hadtudományi szemle 11. évf. 4. sz. pp. 400-420. ISSN 2060-0437
- 166) Romány P. (1973): A tanyarendszer ma Kossuth könyvkiadó pp. 8., 11., 14., 29-30., 34., 38.
- 167) Romány P. (1998): Miért fontos a vidék? in: Gazdálkodás XLII évf. 5. sz. pp. 49-53.
- 168) Romány P., Oláh I., Kis M. (2013): Vidék, vidékpolitika Magyarországon in: A falutopológiától a marketingföldrajzig pp.144.
- 169) Sajtos, L., Mitev, A. (2007). SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó, pp. 246, 250, 298.
- 170) Schuchmann J.(2023): Kecskemét és vonzáskörzetének demográfiai és társadalmi helyzete In: Hírös város az aafődön 146-169.
- 171) Schwarz K. (2024): The European Regional Development Fund (ERDF) <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/95/az-europai-regionalis-fejlesztési-alap-erfa-> Lekérdezés időpontja: 2025. 03. 01.
- 172) Short J.R., Breitbach C., Buckman S., Essex J. (2000): From world cities to gateway cities. Extending the boundaries of globalization theory. City 4. évf. 2. sz. pp. 337.
- 173) Siyi F., Myles P. (2016): Empirical analysis of differential spillover effects within a growth equilibrium framework: Urban–rural versus rural–rural linkages In: Regional Science 96 évf., 4. sz. pp. 743-759.
- 174) Szabó A. (2017): Közös agrárpolitika In: Parlament Infojegyzet 2017/44 pp.3.

- 175) Szabó Cs. (2023): A népességmegtartó erő és az európai uniós források térbeli dimenzióinak vizsgálata Magyarországon Doktori értekezés pp. 177.
- 176) Szakál F. (1999): A fenntartható mezőgazdaság és szerepe a vidéki térségek fejlődésében. A falu. 14. évf. 2. sz. pp. 23-37.
- 177) Szakál F. (1999): A hazai vidékfejlesztés rendszerének EU-konform kialakítási lehetőségei In: A vidékfejlesztés szervezési és ökonómiai problémái, a mezőgazdasági és a vidékfejlesztési politikák összefüggései pp. 101-106.
- 178) Szántó D. (2009): Globalizáció In: Koppány J., Udvarhelyi É. T. (szerk): A világ az iskolában. Tanulmányok a globalizációról tanároknak. Artemisszió Alapítvány Budapest pp. 3-16.
- 179) Szerletics Á. (2020): A Közös Agrárpolitika közvetlen támogatásainak regionális gazdasági hatásai Doktori értekezése pp. 211.
- 180) Székely M., Barna I. (2002): Túlélőkészlet az SPSS-hez ISBN 1345646 57 4 pp.45.
- 181) Szilágyi (2016): Isten veled fejlődésmodell! Kecskemét alkalmazkodásának történeti sajátosságai In: Irodalom-Művészet-Tudomány 48. év. 7-8. sz. pp. 53.
- 182) Szita G. (2024): Termálvíz alapú geotermikus hőszolgáltatás települései Magyarországon link: <https://mgte.hu/termalviz-alapu-geotermikus-hoszolgaltatas-telepulesei-magyarorszagon/> Lekérdezés időpontja: 2024.08.20.
- 183) Szombathelyi S., Molnár Á. (2018): A kecskeméti Mercedes gyár hatásának területi vizsgálata In: Studia Mundi – Economica 5. évf. 4. sz. pp. 54.
- 184) Szörényiné Kukorelli I. (2010): Változó vidék – sikeres vidék In: Sikeres vidéki térségek - párbeszéd a vidékért pp. 34., 39.
- 185) Szörényiné Kukorelli I. (2012): Az életképes vidék és az életminőség In: A falu 27. évf. 1. sz. pp. 57-63.
- 186) Tagai G. – Bernard J. – Simon M. – Koós B. (2018): Two faces of peripherality: labour markets, poverty, and population dynamics in Hungary and Czechia In: Regional Statistics 8. évf. 2. sz. pp. 40-41.
- 187) Terra Stúdió, ÁBK SZ (2007): Előzetes megvalósíthatósági tanulmány - A Duna-Tisza közti Homokhátság fenntartható fejlesztése című projekt megalapozásához, Vezetői összefoglaló - Kormányhatározat - tervezet. pp. 51.
- 188) Térport (2010): Ma van az elsivatagosodás és kiszáradás elleni küzdelem világnapja. <http://www.terport.hu/hirek/ma-van-az-elsivatagosodas-es-kizaradas-elleni-kuzdelem-vilagnapja>
- 189) Timár J. (1999): Elméleti kérdések a szuburbanizációról In: Földrajzi Értesítő 48. évf. 1–2 sz. pp 7-33.
- 190) Tóth T., Péter B., Pesti Cs., Vinogardov Sz., Járasi É. Zs. (2010): Regionális elemzések módszerei. Szent István Egyetem pp. 8., 52., 84., 87.

- 191) Tóth T., Káposzta J., Puskás J. (2014): Regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment elmélet jegyzet. Szent István Egyetem pp. 83-84., 152.
- 192) Turnock D. (1996): Agriculture in Eastern Europe: Communism, the transition and the future In: Geojournal 38. évf. 2. sz. pp. 137-149.
<https://doi.org/10.1007/BF00186661>
- 193) Uhljár P., Pári A., Papházi T (2023): A falusi CSOK hatása a települések népességére IN: Modern Geográfia 18. évf. 03.sz. pp. 41-52 DOI: 10.15170/MG.2023.18.03.03
- 194) Vasúti és Közlekedési Közlöny 13. évf. 144. sz. hirdetmény
https://adt.arcanum.com/hu/view/VasutiKozlony_1882/?pg=883&layout=s Lekérdezés időpontja: 2024.01.18.
- 195) Vasárus G., Boros T. (2023): A lakott külterületek és a városi szétterülés: Egy jogi és fejlesztéspolitikai árnyékterület In: Földrajzi Közlemények 147. évf. 4. sz. pp. 372-385.
- 196) Vasárus G., Szalai Á. (2023): Formálódó peremterületek: a szegénység és a jóléti szuburbanizáció egymás mellett élése hazai városok példáján In: Tér és Társadalom 37. évf. 1. sz. pp. 24.
- 197) Vásáry M. (2022): Elfogadták a KAP Stratégiai Tervet! link: <https://www.agronaplo.hu/agrofokusz/20221212/elfogadtak-a-kap-strategiai-tervet-39806> Lekérdezés időpontja: 2024.06.17.
- 198) VÁTI (1997): Magyarország vidékfejlesztési programja koncepció (1997)
- 199) Völgyi B. (2022): A vidéki dzsentrifikáció a közösségek felbomlásának tükrében előadás IX. Falukonferencia Vidéki dzsentrifikáció és falusi turizmus a pandémia idején
- 200) Vörös A. (2023): A tízes lista legreménytelenebbike link: <https://iho.hu/hirek/a-tizes-lista-legremenytelenebbike> Lekérdezés időpontja: 2023.11.02.
- 201) Vörös J. (2022): A tiszaugi Tisza-híd In: Sínek világa 2022. 4. sz. link: <https://www.sinekvilaga.hu/a-tiszaugi-tisza-hid?index=2> Lekérdezés időpontja: 2023.11.02.
- 202) Waldorf B. S. (2006): A continuous multi-dimensional measure of rurality: Moving beyond thresholdmeasures. Paper selected for the Annual Meetings of the Association of Agricultural Economics, Long Beach, <https://ageconsearch.umn.edu/record/21383> Lekérdezés időpontja: 2024.01.21.
- 203) Waters M.(1995): Globalisation Routledge London
- 204) Wolf J. (2011): Climate Change Adaptation as a Social Process In: Climate Change Adaptation in Developed Nations pp. 21-32. DOI: 10.1007/978-94-007-0567-8

- 205) Zsákovics G., Kovács F., Kiss A. (2009): A szárazodás veszélyének több szempontú térbeli elemzése a Duna-Tisza közén. Tájökológiai Lapok 7. évf. 1. sz. pp. 117–126.
- 206) Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) (2008) link: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT> Lekérdezés időpontja: 2024.06.10.
- 207) <https://privatbankar.hu/ongondoskodas/agglegenyado-es-terror-60-eve-kezdodott-a-ratko-korszak-256501> Lekérdezés időpontja: 2022.08.20
- 208) <https://www.epitoanyag.eu/magyar-nepi-haztipusok-es-tuzeloberendezesek/> Lekérdezés időpontja: 2023.01.18.
- 209) <https://www.palyazat.gov.hu/terkepter> Lekérdezés időpontja: 2023.01.31.
- 210) <https://digitaliseromu.hu/> Lekérdezés időpontja: 2023. 05. 24.
- 211) <http://www.nfe.hu/attrakcio/> Lekérdezés időpontja: 2023. 05. 24.
- 212) <http://www.hungarikum.hu/hu/content/magyar-tanya> Lekérdezés időpontja: 2023.06.07.
- 213) https://www.kisvasut.hu/view_cikk.php?id=3818 Lekérdezés időpontja: 2023.08.21.
- 214) https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0008.html Lekérdezés időpontja: 2024.01.12.
- 215) <https://www.aka.hu/tarsasagunk/#tort> Lekérdezés időpontja: 2024.01.18.
- 216) <https://www.bacsszolos.hu/> Lekérdezés időpontja: 2024.01.18.
- 217) <https://www.palyazat.gov.hu/informacio/europai-unios-alapok/esza+> Lekérdezés időpontja: 2025.03.01.

M2 melléklet: A változók faktorsúlyai

Rotated Component Matrix^a

	Component			
	1	2	3	4
népsűrűség	,798	,104	-,246	,040
termfogy	,146	,773	,034	,189
ingázó	,206	,001	,739	,109
diplomás	,848	,080	,117	-,161
munkanélküli	-,047	-,152	-,632	,538
támogatás	-,194	,093	,068	,873
százra_SZJA	-,176	,772	,085	-,063
napelem	,860	-,108	,270	-,104
nettó	,816	-,005	,177	-,152
százlakás	,243	,503	-,382	-,302

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Forrás: Saját számítás, 2024.

M3 melléklet: A négy klaszterszámos elemzés eredményei

Number of Cases in each Cluster

Cluster	1	19,000
	2	3,000
	3	50,000
	4	45,000
Valid		117,000
Missing		0,000

Forrás: Saját számítás, 2024.

Final Cluster Centers

	Cluster			
	1	2	3	4
REGR factor score 1 for analysis 23	1,65775	-,62134	-,42076	-,19101
REGR factor score 2 for analysis 23	,12947	,56278	,77868	-,95738
REGR factor score 3 for analysis 23	-,24656	-,00607	-,01039	,11605
REGR factor score 4 for analysis 23	-,01283	5,00966	-,28532	-,01154

Forrás: Saját számítás, 2024.

Cluster Membership

Case Number	település	Cluster	Distance
1	Ágasegyháza	3	,726
2	Albertirsa	1	,878
3	Ásotthalom	4	,713
4	Balástya	3	,670
5	Ballószög	1	1,261
6	Balotaszállás	3	,585
7	Bócsa	3	2,384
8	Bordány	4	,956
9	Borota	3	,714
10	Bugac	3	1,291

11	Bugacpusztaháza	4	1,103
12	Cegléd	4	1,907
13	Ceglédbercel	1	1,242
14	Császártölté	4	,784
15	Csemő	3	,768
16	Csengele	3	1,796
17	Csengőd	3	,562
18	Csolyospálos	3	1,074
19	Dabas	1	1,001
20	Dánszentmiklós	3	,745
21	Domaszék	1	,421
22	Érsekhalma	4	2,371
23	Felsőlajos	4	1,156
24	Forráskút	3	,899
25	Fülöpháza	3	1,390
26	Fülöpjakab	4	1,238
27	Harkakötöny	4	,609
28	Helvécia	1	,494
29	Hernád	1	1,326
30	Imrehegy	3	1,496
31	Izsák	4	,307
32	Jakabszállás	3	,660
33	Jánoshalma	4	1,036
34	Jászkarajenő	3	,772
35	Jászszentlászl	3	,327
36	Kaskantyú	3	,870
37	Kecel	4	,679
38	Kecskemét	4	3,380
39	Kelebia	4	,778
40	Kéleshalom	3	2,121
41	Kerekegyháza	3	1,150
42	Kiskőrös	4	1,554
43	Kiskunfélegyhá	4	1,776
44	Kiskunhalas	4	2,579
45	Kiskunmajsa	4	,883

46	Kistelek	4	,519
47	Kisszállás	4	,795
48	Kocsér	3	1,021
49	Kömpöc	3	1,064
50	Kunadacs	3	,925
51	Kunbaracs	3	1,159
52	Kunfehértó	4	1,339
53	Kunszállás	4	1,165
54	Ladánybene	3	1,169
55	Lajosmizse	3	,896
56	Lakitelek	1	1,026
57	Mikebuda	4	2,101
58	Mórahalom	1	1,333
59	Móricgát	3	3,797
60	Nagykőrös	4	1,296
61	Nyáregyháza	3	1,171
62	Nyárlőrinc	4	,812
63	Nyársapát	3	1,537
64	Ópusztaszer	4	1,253
65	Orgovány	3	1,946
66	Örkény	3	,692
67	Öttömös	3	,869
68	Páhi	3	1,123
69	Pálmonostora	3	1,025
70	Petőfiszállás	3	,982
71	Pilis	1	1,298
72	Pirtó	4	,493
73	Pusztamérges	4	1,196
74	Pusztaszer	3	,597
75	Pusztavacs	4	1,357
76	Rém	4	1,715
77	Ruzsa	4	2,140
78	Soltvadkert	4	1,030
79	Szank	4	1,232
80	Szatymaz	1	,983
81	Szentkirály	3	1,681
82	Tabdi	3	,864

83	Táborfalva	3	,882
84	Tatárszentgyőr	3	1,940
85	Tázlár	3	,866
86	Tiszaalpár	3	,768
87	Tiszaújváros	4	2,804
88	Tompa	3	,258
89	Törtel	3	,797
90	Újhartyán	1	,743
91	Újlengyel	3	1,181
92	Üllés	3	,751
93	Városföld	4	1,204
94	Zákányszék	4	,954
95	Zsana	4	2,083
96	Zsombó	1	,706
97	Alsónémedi	1	,575
98	Bácsszőlős	2	2,588
99	Bugyi	1	1,234
100	Csávoly	4	,619
101	Csikéria	2	2,955
102	Dunaharaszti	1	4,698
103	Érsekcsanak	4	,983
104	Fülöpszállás	3	,768
105	Hajós	4	,519
106	Inárcs	1	,826
107	Kakucs	1	,597
108	Kunbaja	4	2,057
109	Kunpeszér	2	3,075
110	Madaras	4	2,089
111	Mélykút	4	,732
112	Nemesnádudvar	4	1,418
113	Ócsa	1	1,411
114	Röszke	3	1,283
115	Sükösd	4	2,460
116	Szabadszállás	3	1,615
117	Tápiószőlős	3	,960

Forrás: Saját számítás, 2024.

M4 melléklet: A négy klaszterszámos elemzés településlistái

Szatellit települések	Periféria települések	Felzárkózó települések	Vonzerejüket veszítő települések
Mórahalom	Bácsszőlős	Fülöpszállás	Kistelek
Bugyi	Kunpeszér	Forráskút	Ópusztaszer
Szatymaz	Csikéria	Imrehegy	Érsekcsanád
Lakitelek		Kéleshalom	Pirtó
Újhartyán		Kunadacs	Zsana
Inárcs		Dánszentmiklós	Mélykút
Alsónémedi		Bócsa	Kunfehértó
Zsombó		Fülöpháza	Bugacpusztaháza
Kakucs		Balástya	Nemesnádudvar
Dabas		Szentkirály	Szank
Ballószög		Jászkarajenő	Csávoly
Helvécia		Szabadszállás	Kunbaja
Ócsa		Tabdi	Harkakötöny
Domaszék		Kaskantyú	Felsőlajos
Ceglédbercel		Balotaszállás	Kiskőrös
Hernád		Tatárszentgyörgy	Kecskemét
Dunaharaszti		Móricgát	Jánoshalma
Albertirsa		Borota	Madaras
Pilis		Kömpöc	Hajós
		Kunbaracs	Császártöltés
		Lajosmizse	Sükösd
		Bugac	Soltvadkert
		Kocsér	Izsák
		Páhi	Nyárlőrinc
		Jakabszállás	Kecel
		Jászszentlászló	Kisszállás
		Öttömös	Kiskunhalas
		Csengőd	Városföld
		Tiszaalpár	Mikebuda
		Tápiószőlős	Tizsakécske
		Ágasegyháza	Fülöpjakab
		Tázlár	Kelebia
		Röszke	Érsekhalma
		Orgovány	Kiskunfélegyháza
		Újlengyel	Kiskunmajsa
		Pusztaszer	Zákányszék
		Üllés	Bordány
		Tompá	Rém
		Csolyospálos	Cegléd
		Kerekegyháza	Ruzsa
		Nyársapát	Ásotthalom
		Petőfiszállás	Nagykőrös
		Örkény	Pusztamérgecs
		Pálmonostora	Pusztavacs
		Törtel	Kunszállás

		Ladánybene	
		Csemő	
		Táborfalva	
		Csengele	
		Nyáregyháza	

M5 melléklet: A három klaszterszámos elemzés eredményei

**Number of Cases in each
Cluster**

Cluster	1	3,000
	2	22,000
	3	92,000
Valid		117,000
Missing		,000

Forrás: Saját számítás, 2024.

Final Cluster Centers

	Cluster		
	1	2	3
REGR factor score 1 for analysis 24	-,62134	1,57543	-,35647
REGR factor score 2 for analysis 24	,56278	-,00530	-,01708
REGR factor score 3 for analysis 24	-,00607	-,00298	,00091
REGR factor score 4 for analysis 24	5,00966	-,00735	-,16160

Forrás: Saját számítás, 2024.

Cluster Membership

Case Number	település	Cluster	Distance
1	Ágasegyháza	3	,268
2	Albertirsa	2	1,088
3	Ásotthalom	3	,673
4	Balástya	3	1,230
5	Ballószög	2	1,402
6	Balotaszállás	3	,564
7	Bócsa	3	2,736
8	Bordány	3	,922
9	Borota	3	,858
10	Bugac	3	1,328

11	Bugacpuszta háza	3	1,157
12	Cegléd	2	2,005
13	Ceglédbercel	2	1,160
14	Császártölté	3	1,319
15	Csemő	3	,665
16	Csengele	3	1,775
17	Csengőd	3	,709
18	Csolyospálos	3	1,866
19	Dabas	2	,851
20	Dánszentmik lós	3	,488
21	Domaszék	2	,485
22	Érsekhalma	3	2,989
23	Felsőlajos	3	,861
24	Forráskút	3	,685
25	Fülöpháza	3	2,159
26	Fülöpjakab	3	,949
27	Harkakötöny	3	1,018
28	Helvécia	2	,601
29	Hernád	2	1,040
30	Imrehegy	3	1,617
31	Izsák	3	1,170
32	Jakabszállás	3	,841
33	Jánoshalma	3	,676
34	Jászkarajenő	3	,805
35	Jászszentlászl	3	1,126
36	Kaskantyú	3	,458
37	Kecel	3	,460
38	Kecskemét	2	3,272
39	Kelebia	3	,328
40	Kéleshalom	3	2,720
41	Kerekegyház a	3	1,269
42	Kiskőrös	3	2,094
43	Kiskunfélegyhá	3	2,184
44	Kiskunhalas	3	3,056
45	Kiskunmajsa	3	,868
46	Kistelek	3	,768
47	Kisszállás	3	,979
48	Kocsér	3	1,104
49	Kömpöc	3	1,204

50	Kunadacs	3	1,006
51	Kunbaracs	3	1,401
52	Kunfehértó	3	2,014
53	Kunszállás	2	1,036
54	Ladánybene	3	1,900
55	Lajosmizse	3	,652
56	Lakitelek	2	,881
57	Mikebuda	3	1,922
58	Mórahalom	2	1,202
59	Móricgát	3	4,208
60	Nagykőrös	3	1,431
61	Nyáregyháza	3	1,224
62	Nyárlőrinc	3	1,381
63	Nyársapát	3	1,874
64	Ópusztaszer	3	,923
65	Orgovány	3	2,572
66	Örkény	3	,808
67	Öttömös	3	,370
68	Páhi	3	1,810
69	Pálmonostora	3	,850
70	Petőfiszállás	3	1,059
71	Pilis	2	1,471
72	Pirtó	3	,939
73	Pusztamérges	3	1,277
74	Pusztaszer	3	1,113
75	Pusztavacs	3	1,935
76	Rém	3	1,737
77	Ruzsa	3	2,729
78	Soltvadkert	3	,954
79	Szank	3	1,829
80	Szatymaz	2	1,072
81	Szentkirály	3	2,361
82	Tabdi	3	1,362
83	Táborfalva	3	,661
84	Tatárszentgy ör	3	2,329
85	Tázlár	3	1,542
86	Tiszaalpár	3	,764
87	Tiszaécske	3	2,935
88	Tompa	3	,610
89	Törtel	3	,719
90	Újhartyán	2	,642
91	Újlengyel	3	1,649
92	Üllés	3	,724

93	Városföld	3	1,585
94	Zákányszék	3	,812
95	Zsana	3	2,812
96	Zsombó	2	,546
97	Alsónémedi	2	,763
98	Bácsszőlős	1	2,588
99	Bugyi	2	1,103
100	Csávoly	3	1,117
101	Csikéria	1	2,955
102	Dunaharaszti	2	4,878
103	Érsekcsanád	3	1,583
104	Fülöpszállás	3	,814
105	Hajós	3	1,309
106	Inárcs	2	1,095
107	Kakucs	2	,783
108	Kunbaja	3	2,429
109	Kunpeszér	1	3,075
110	Madaras	3	2,109
111	Mélykút	3	1,132
112	Nemesnádud var	3	2,163
113	Ócsa	2	1,270
114	Röszke	3	1,466
115	Sükösd	3	3,083
116	Szabadszállá s	3	1,445
117	Tápiószőlős	3	,918

Forrás: Saját számítás, 2024.

M6 melléklet: A három klaszterszámos elemzés településlistái

Szatellit települések	Periféria települések	Egymástól eltérő települések
Mórahalom	Bácsszőlős	Fülöpszállás
Bugyi	Kunpeszér	Forráskút
Szatymaz	Csikéria	Imrehegy
Lakitelek		Kistelek
Újhartyán		Ópusztaszer
Inárcs		Érsekcsanád
Alsónémedi		Kéleshalom
Zsombó		Pirtó
Kakucs		Zsana
Dabas		Kunadacs
Ballószög		Mélykút
Helvécia		Dánszentmiklós
Ócsa		Bócsa
Domaszék		Kunfehértó
Ceglédbercel		Fülöpháza
Hernád		Balástya
Dunaharaszti		Bugacpusztaháza
Albertirsa		Nemesnádudvar
Pilis		Szank
Kecskemét		Csávoly
Cegléd		Szentkirály
Városföld		Jászkarajenő
		Szabadszállás
		Kunbaja
		Harkakötöny
		Tabdi
		Kaskantyú
		Felsőlajos
		Kiskőrös
		Balotaszállás
		Jánoshalma
		Madaras
		Hajós
		Császártöltés
		Tatárszentgyörgy
		Móricgát
		Borota
		Sükösd
		Kömpöc
		Soltvadkert
		Kunbaracs
		Lajosmizse

	Bugac
	Izsák
	Nyárlőrinc
	Kecel
	Kocsér
	Kisszállás
	Páhi
	Kiskunhalas
	Jakabszállás
	Jászszenklászló
	Városföld
	Öttömös
	Mikebuda
	Csengőd
	Tiszaalpár
	Tiszaújváros
	Fülöpjakab
	Tápiószőlős
	Ágasegyháza
	Kelebia
	Érsekhalma
	Kiskunfélegyháza
	Tázlár
	Röszke
	Kiskunmajsa
	Orgovány
	Újlengyel
	Pusztaszer
	Üllés
	Tompa
	Csolyospálos
	Zákányszék
	Kerekegyháza
	Bordány
	Rém
	Nyársapát
	Petőfiszállás
	Ruzsa
	Ásotthalom
	Örkény
	Pálmonostora
	Törtel
	Ladánybene
	Nagykőrös
	Csemő
	Táborfalva
	Pusztamérges
	Csengele
	Pusztavacs

		Nyáregyháza
--	--	-------------

M7 melléklet: Elemzés-módszertani szempontból szelektált adatok

Mutató:
1. komfortos, összkomfortos lakások aránya
2. félkomfort alatti lakások aránya
3. foglalkoztatottak aránya
4. inaktív kereső
5. eltartott
6. szolgáltatásban foglalkoztatott
7. iparban és építőiparban foglalkoztatott
8. mezőgazdasági foglalkoztatott
9. egyéni mezőgazdasági területnagysága
10. 100 főre eső működővállalkozások száma
11. társas vállalkozás mezőgazdasági területnagysága
12. egyéni mezőgazdasági vállalkozások száma
13. társas vállalkozás mezőgazdasági vállalkozások száma
14. összes egyéni vállalkozó darabszáma
15. összes társas vállalkozás darabszáma
16. felszínborítás állóvízzel
17. felszínborítás erdővel
18. felszínborítás mezőgazdasági területtel
19. lomblevelű erdők nagysága
20. tűlevelű erdők nagysága
21. vegyeslombú erdők nagysága
22. 1 lakosra vetített védett terület nagysága
23. fővárostól mért távolság
24. megyeszékhelytől mért távolság
25. fiatalok aránya
26. általános iskola első évfolyamát sem elvégzettek aránya
27. legalább az általános iskola 8 osztályát elvégzettek aránya
28. külterületi lakosok aránya
29. családban élők száma
30. közüzemi szennyvízgyűjtő-hálózat (közcsatornahálózat) hossza
31. közüzemi ivóvízvezeték-hálózat hossza
32. személygépkocsik száma az üzemeltető lakhelye szerint

M8 melléklet: A Homokhátság 1990. és 2022. évi településeinek fejlettségét megalapozó mutatók értékei

1990. évi:

	településszám	népsűrűség	természetes fogyás és szaporodás	diplomás	munka-nélküliek	100 lakásra jutók száma	ingázók	egy főre eső nettó jövedelem
fejlettebb települések	11	187,3	- 2,60	4,4	1,8	271,0	2 122,0	93 333
átmeneti települések	38	52,1	-0,4	2,1	2,13	257,0	442,0	66 745
kevésbé fejlett települések	68	47,1	-6,6	2,2	1,4	225,0	382,0	58 901

2022. évi:

	településszám	népsűrűség	természetes fogyás és szaporodás	diplomás	munka-nélküliek	100 lakásra jutók száma	ingázók	egy főre eső nettó jövedelem
fejlettebb települések	2	574,4	- 1,54	18,1	2,8	228	7 919	5 448 306
szatellit települések	58	72,6	-3,1	8,5	2,8	220	1 161	1 935 524
átmeneti települések	19	50,4	-4,1	4,8	5,3	207	865	1 535 038
kevésbé fejlett települések	38	43,2	-10,7	6,5	3,4	192	804	1 530 454